SAVAŞTAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI: DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK 2011-2022

Sekmen ŞEKER
201145206

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hasan ÜNAL

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ocak, 2023

SAVAŞTAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI: DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK 2011-2022

Sekmen ŞEKER
201145206
ORCID: 0000-0002-6511-5269

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hasan ÜNAL

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ocak, 2023

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" ile bildirilen 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" ile bildirilen 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecinde hiçbir yardımını esirgemeyen, önerileriyle tez içeriğinin gelişmesine ve zenginleşmesine katkıda bulunan değerli danışman hocam Prof. Dr. Hasan Ünal'a; destekleri ile her zaman arkamda duran anneme ve babama, çok kıymetli ağabeyime ve kardeşlerime, moral kaynağım olan yeğenlerime ve çok değerli eşime teşekkür ederim.

Sekmen ŞEKER

Ocak, 2023

ÖZET

SAVAŞTAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI: DEĞİŞİM VE DEVAMLILIK 2011-2022

Sekmen Şeker
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hasan Ünal
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2023

Türkiye Suriye ilişkileri, 1946 yılında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakatına kadar üç problem etrafında şekillenmiştir. Bunlar; Hatay (İskenderun) sorunu, sınırı aşan sulan sular sorunu ve terör (PKK) sorunudur. İki ülke özellikle terör konusunda savaşın eşeğine gelmiştir. Türkiye'nin 8 Ekim 1998 tarihinde Suriye'ye savaş ilan etmesi sonrasında Suriye yönetimi konunun ciddiyetini anlamış, 9 Ekim'de terör örgütü PKK'nın Suriye topraklarındaki varlığını sonlandırmış ve terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ı da sınır dışı etmiştir. Bu gelişme iki ülke arasındaki en hassas olan sorunu ortadan kaldırmıştır. Ve bunun sonucunda Türkiye-Suriye, 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakatı ile teröre karşı ortak mücadele içine girmiştir. Bu anlaşma sonrası ilişkiler, önce karşılıklı olarak iyileştirilmeye başlanmış ve süreç çok yönlü işbirliği içinde olmaya evrilmiştir. Özellikle ekonomik zemine oturtulan iyi ilişkiler dönemi 2011 yılı Suriye iç savaşına kadar devam edebilmiştir. Esad yönetiminin, reform talepli protestolara orantısız güç kullanımıyla karşılık vermesi ve Türkiye'nin barışı sağlama yönündeki girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine Türkiye, Suriye politikasında değişime gitmiş ve Esad yönetiminin gitmesi gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple, iki ülke ilişkileri tamamen kopmuş ve iyi ilişkilerin yerini karşılıklı ithamlar ve söylemler almıştır. Sonuç olarak ilişkilerde uzlaşmadan ve diplomasiden uzak yeni bir dönemin içine girilmiştir. Özellikle Türkiye'nin uzlaşmama tavrı 2022 yılına kadar sürmüştür. İstihbarat düzeyinde görüşmeler 2021 yılında başlamış, lider düzeyinde uzlaşmacı tavır 2022 yılının aralık ayında ortaya koyulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriye ile uzlaşmaya dair olumlu söylemleri görüşmenin yakın zamanda olacağı ihtimalini güçlendirmektedir. Bu

doğrultuda Türkiye-Suriye ilişkilerini üç döneme ayırmak ve dördüncü dönemin de içine girileceği olasılığının yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, birinci dönem; İskenderun (Hatay) sorunu, su sorunu, terör sorunu, ikinci dönem; 1998 Adana Mutabakatı ile başlayan 2011 yılı Suriye iç savaşına kadar süren işbirliği içinde iyi ilişkiler dönemi, üçüncü dönem; 2011 yılı Suriye iç savaşı 2022 yılı arasındaki tüm gelişmeler, ve sonuç bölümünde ilişkilerde olasılığı yüksek dördüncü dönemde Türkiye-Suriye normalleşmesinin avantajları anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Suriye ilişkileri, IŞİD Faktörü, PYD/YPG faktörü, ABD, Rusya, Adana Mutabakatı.

ABSTRACT

TURKEY'S SYRIA POLICY FROM THE WAR TO THE PRESENT: CHANGE AND CONTINUITY 2011-2022

Sekmen Şeker
Master Thesis
Department of Politics and International Relations
Political Science and International Relations Master's Program with Thesis
Thesis Advisor: Prof. Dr. Hasan Ünal
Maltepe University Graduate School, 2023

Turkey-Syria relations have been shaped around three problems from the independence of Syria in 1946 to the Adana Agreement of October 20, 1998. These; The Hatay (İskenderun) problem is the problem of irrigated waters that cross the border and the problem of terrorism (PKK). The two countries have come to the brink of war, especially in the field of terrorism. After Turkey declared war on Syria on October 8, 1998, the Syrian administration understood the seriousness of the issue, ended the presence of the terrorist organization PKK in Syrian territory on October 9 and expelled the leader of the terrorist organization, Abdullah Öcalan. This development has eliminated the most sensitive problem between the two countries. As a result, Turkey-Syria entered into a joint struggle against terrorism with the Adana Agreement dated October 20, 1998. After this agreement, relations first began to be mutually improved and the process evolved into multifaceted cooperation. Especially the period of good relations based on the economy could continue until the Syrian civil war in 2011. After the Assad administration responded to the protests demanding reforms with the disproportionate use of force and Turkey's attempts to achieve peace failed, Turkey changed its Syria policy and argued that the Assad regime should go. For this reason, the relations between the two countries have been completely severed and good relations have been replaced by mutual accusations and discourses. As a result, a new era has been entered in relations away from reconciliation and diplomacy. In particular, Turkey's attitude of non-reconciliation continued until 2022. Intelligence-level talks began in 2021, and a conciliatory stance at the leader level was demonstrated in December 2022. Turkish President Recep Tayyip Erdogan's positive rhetoric on reconciliation with Syria strengthens the possibility that the meeting will take place soon. In this direction, it is possible to divide Turkey-Syria

relations into three periods and to say that there is a high probability that the fourth period will be entered.

In this study, the first semester; Iskenderun (Hatay) problem, water problem, terror problem, second period; The third period of good relations in cooperation, which started with the Adana Agreement in 1998 and lasted until the Syrian civil war in 2011; All the developments between the Syrian civil war of 2011 and the year 2022, and in the conclusion section, the advantages of Turkey-Syria normalization in the fourth period of the relations, which are highly probable, will be explained.

Keywords: Turkey-Syria relations, ISIS Factor, PYD/YPG factor, USA, Russia, Adana Agreement.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii

TEŞEKKÜR iv

ÖZET v

ABSTRACT vii

İÇİNDEKİLER ix

TABLOLAR LİSTESİ xi

ŞEKİLLER LİSTESİ xii

KISALTMALAR xiii

1. GİRİŞ 1

2. SURİYE'NİN BAĞIMSIZLIĞINDAN İTİBAREN TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLER 5

2.1 Suriye'nin Kısa Tarihi ve Bağımsızlığı 5

2.2 Hatay Sorunu 9

2.3 Sınırı Aşan Sular Sorunu 13

3. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNDE KRİZ DÖNEMİ 20

3.1 Suriye'nin PKK Terör Örgütüne Desteği ve 1998 Türkiye-Suriye Krizi 20

3.2 Adana Mutabakatı 23

4. 1998-2011 İYİ İLİŞKİLER DÖNEMİ 26

4.1 Adana Mutabakatının Uygulanması 26

4.2 Hafız Esad Döneminde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Normalleşmesi 27

4.3 Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkiler 29

5. AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ 35

5.1 Ekonomik ve Siyasi İlişkilerde Hızlı İyileşme Dönemi ve Bölgesel İş Birliği 35

5.2 Teröre Karşı Ortak Mücadele, Adana Mutabakatının Güncellenmesi (2010) . 45

6. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK VE SAVAŞ 49

6.1 Savaşın Hemen Öncesinde Ankara-Şam İlişkileri 49

6.2 Suriye Savaşı'nın Derinleşmesi/Yaygınlaşması ve Tekrar Bozulma Dönemine Giren Türkiye-Suriye ilişkileri 51

6.3 Türkiye'nin Rejim Değişikliği Israrı: Diplomatik Girişimler, Rejim Karşıtlarına Destek 58

6.4 ABD ve Batılı Ülkelerin Değişen Suriye Politikası 64

6.5 Bölge Ülkelerinin Değişen Suriye Politikaları 70

7. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNDE AŞIRI GERGİN YILLAR 74

7.1 Rusya'nın Suriye Savaşına Aktif Katılımı ve Türkiye 74

7.2 Türkiye'nin Rus Savaş Uçağını Düşürmesi, Bölgede Yalnızlaşması ve Rejim Değişikliğinde Israr Politikası 79

8. TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASINDA DEĞİŞİKLİKLER 84

8.1 IŞİD ve PYD Faktörleri ve Kuzeyden Koridor Açma Girişimleri 84

8.2 ABD'nin ve Batı'nın PYD'ye Açık Desteği, Suriye'nin Bölünme Senaryoları ve Türkiye'nin Öncelikli Olarak PYD'yi Belirlemesi 86

9. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA GÖZLEMLENEN DEĞİŞİKLİKLER 93

9.1 Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yaşanan Olumlu Gelişmeler ve Suriye Politikasına Yansımalar 93

9.2 Türkiye-Rusya-İran Astana Platformu 104

9.3 Suriye'de Yapılan Askeri Harekâtlar 110

9.4 Şam ile Uzlaşmama Israrı 119

9.5 2021 Yılında Türk Dış Politikası'nda Yaşanan Kapsamlı Değişiklikler, Bölge Ülkeleriyle Uzlaşma Siyaseti ve Muhtemel Senaryolar 123

10. SONUÇ VE ÖNERİLER 129

KAYNAKÇA 139

ÖZGEÇMİŞ 176

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. GAP Ne Getirecek? 14
Tablo 2. Fırat/Dicle Nehir Havzasında Su Sorunu Matrisi 17
Tablo 3. Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat Nehri Üzerindeki Katkıları ve Talepleri 18

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türkiye'nin Suriye ile Olan İhracatı ve İthalatı 40
Şekil 2. Yıllara göre Türkiye'ye Gelen Suriyeli Turist Sayısı..... 42

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

ASALA : Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BOP : Büyük Ortadoğu Projesi

BAAS : Arap Sosyalist Diriliş Partisi

BPH : Barış Pınarı Harekâtı

BKH : Bahar Kalkanı Harekâtı

BAE : Birleşik Arap Emirlikleri

DAEŞ-IŞİD : Irak ve Şam İslam Devleti

FKH : Fırat Kalkanı Harekâtı

HTŞ : Şam Kurtuluş Heyeti

GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi

KCK : Kürdistan Toplulukları Birliği

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

PYD : Demokratik Birlik Partisi

SDG : Suriye Demokratik Güçleri

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SUK : Suriye Ulusal Konseyi

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TC : Türkiye Cumhuriyeti

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

UNHCR : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

YPG : Halk Savunma Birlikleri

YPJ : Kadın Koruma Birlikleri

ZDH : Zeytin Dalı Harekâtı

1. GİRİŞ

Türkiye-Suriye ilişkileri 1998 yılına kadar üç sorun etrafında şekillenmiştir. Bunların ilki İskenderun (Hatay) sorunuyken, ikincisi su sorunu ve üçüncüsü terör sorunudur. İki ülke geçmişte üç sorun ekseninde inişli-çıkışlı bir ilişkiye sahip olmuştur. Türkiye, özellikle terör konusunda yüksek hassasiyet göstermiş ve bu konudaki tüm girişimlerinin sonuçsuz kalması nedeniyle 8 Ekim 1998 tarihinde Suriye'ye savaş ilan etmiştir. Suriye yönetimi savaşın eşiğine geldiğini anlayarak, Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetini gidermek mecburiyetinde kalmış ve 9 Ekim 1998 tarihinde terör örgütü PKK'nın Suriye topraklarındaki varlığına son vererek kamplarını kapatmıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ı da sınır dışı etmiştir. Böylece Türkiye tarafının beklentisi karşılanmış olup, savaşın çıkmasının önüne geçilmiştir.

İki ülke ilişkilerinin yeni bir döneme girmesi, terör konusunda net bir tavrın ortaya koyulmasıyla olmuştur. İki ülkenin heyetleri, 19-20 Ekim 1998 tarihleri arasında Adana'da bir ayara gelerek ilişkilerde dönüm noktası olan Adana Mutabakatı anlaşmasını imzalamış ve teröre karşı ortak mücadele içine girilmiştir. Ve böylece ilişkilerde sorunlu alanlar bir kenara bırakılarak yeni bir sayfa açılmıştır. 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü üzerine Türkiye'den Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer cenazeye katılmak için Suriye'ye gitmiş ve bu davranış Suriye yetkililerince olumlu karşılanmıştır. Beşar Esad'ın iktidarı devralmasıyla ilk yurt dışı gezisini Türkiye'ye yapacağını açıklamış, fakat bir takım nedenlerden ötürü yerine yardımcısını göndermiştir. Bir süre iki ülke karşılıklı olarak üst düzey yetkililer tarafından diplomatik ziyaretler gerçekleştirmiştir. Beşar Esad 2004 yılında Ankara'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret ilişkilerin iyi yönde gelişim göstermesi açısından önemli görülmüştür.

Beşar Esad 2007 yılında Türkiye'ye bir ziyaret daha gerçekleştirmiş, ilişkilerin geliştiğini ve sürdürüldüğünü gösteren bir ziyaret olmuştur. İki ülke bu süreçte karşılıklı olarak gelişen olaylarda da iyi niyet adımlarını atmaya devam etmiştir. İlişkiler ekonomik zemine oturtulmuş ve bu ilişkiler iyi bir seviyeye çıkarılmıştır. Esad'ın 2009 Türkiye ziyaretiyle iki önemli anlaşma sağlanmıştır. Bunlardan biri 16 Eylül 2009 tarihli 'vizelerin kaldırılması', diğeri ise yine aynı tarihte olan 'Yüksek Düzeyli Stratejik

İşbirliği Konseyi'nin kurulması anlaşmalarıdır. Bu şekilde, iki ülke ilişkileri ekonomik düzlemde ilerleme göstermiş ve ekonomik entegrasyonun oluşması amaçlanmıştır.

İki ülke arasında ilişkiler çok yönlü gelişim gösterirken Arap Baharı kapsamında Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları konularında taleplerde bulunmasıyla Arap ülkelerinde isyanlar çıkmaya başlamıştır. Nihayetinde protestolar Suriye'de de başlamıştır. Reform talepli bu protestolar günbegün artış gösterirken, Esad rejimi bu taleplere sert müdahalelerle karşılık vermiştir. Türkiye bu aşamada Suriye ile ilişkilerdeki gelinen noktada ilişkileri bozma taraftarı olmamış, fakat Suriye halkının reform taleplerine de kayıtsız kalmamıştır. Türkiye, diplomatik girişimlerde bulunarak Esad rejiminde reform talepleri yerine getirmeleri ve her türlü yardıma hazır olduklarını iletmişlerdir. Türkiye'nin tüm girişimleri sonuçsuz kalınca Suriye politikasında değişikliğe gitmiştir. Esad rejiminin gitmesini savunan Türkiye, Esad'a karşı muhalifleri desteklemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerle hareket ederek Esad'ın gitmesi için girişimlere başlamıştır. Ve böylece iki ülke ilişkisi yeni bir döneme girmiştir.

2014 yılına gelindiğinde, IŞİD/DAEŞ Suriye topraklarında önemli alanları hakimiyeti altına almıştır. Bu hızlı ilerleyişi gerek bölgesel gerekse küresel boyutta tüm ülkeleri endişelendirmiştir. IŞİD eline geçirdiği bölgelerde çıkarmış olduğu petrolün ticaretini yaparak ekonomik gücünü arttırmıştır. IŞİD faktörünün tehdidi artınca, bu minvalde ABD ve Batılı ülkeler yönünü bu örgütle mücadele etmeye çevirmiştir. IŞİD ile mücadele kapsamında PYD/YPG'yi desteklemeye başlamış ve bu durum Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bu bağlamda Türkiye bölgede yalnız hareket etmeye başlamıştır.

2015 yılında Rusya'nın da IŞİD ile mücadele kapsamında savaşa aktif olarak katılmasıyla bölgede dengeler özellikle Esad lehine değişmeye başlamıştır. Rusya hava saldırıları müdahalelerde bulunmuştur. Rusya'ya ait SU-24 tipi bombardıman uçağı Türk hava sahasını ihlal etmesi üzerine defalarca kez uyarılmasına rağmen bu ihlali sürdürmeye devam etmesi üzerin Türk pilotları tarafından düşürülmüştür. Türkiye-Rusya arasın uçak krizi olarak adlandırılan bu olay iki ülke ilişkisini derinden sarsmıştır. Özellikle Rusya tarafından Türkiye'den 'özür dilemeli, tazminat ödemeli ve sorumlu kişiler yargılanmalı' talepleri durumu daha da zorlaştırmıştır. Türkiye bu talepleri karşılamayız

açıklamasından sonra Rusya ekonomik yaptırımlarda bulunmuştur. Yedi ay kadar süren gergin ilişkiler Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın üzüntünüzü anlıyoruz olarak ifade edilen 'kusura bakmayın' içerikli Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yazdığı mektup ulumlu karşılanmış ve ilişkiler tekrar normalleşmeye başlamış, hatta bölgesel iş birliği içine girmenin de önü açılmıştır.

Türkiye, Suriye konusunda 'Esad gitmeli' fikrini sürdürmüş, fakat bölgede yalnızlık politikasını değiştirerek Rusya ile hareket etmeye başlamıştır. Bundan sonraki süreç Türkiye, Rusya ve İran garantörlüğünde Tahran konferansı, Astana Süreci ve Soçi Mutabakatı üzerinden ilerlemiştir.

Türkiye bu süreç içinde IŞİD ve PYD/YPG'ye yönelik Suriye topraklarında sınır ötesi askeri harekâtlar düzenlemiştir. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı Harekâtı IŞİD ve PYD/YPG'ye yönelik yapılırken, Bahar Kalkanı Harekatı rejim askerlerine yönelik bir operasyonu içermektedir. 13 Kasım 2022 tarihinde İstanbul İstiklal caddesinde bombalı saldırı gerçekleşmiş ve bu kapsamda Türkiye, 20 Kasım 2022 tarihinde PYD/YPG'ye hava saldırısı başlatmıştır. Ayrıca kara harekatının da olacağı ifade edilmiş, fakat henüz gerçekleşmemiştir.

Türkiye'nin Suriye ile uzlaşmama ısrarı 2022'ye kadar sürmüştür. Gerek istihbarat düzeyinde görüşmelerin gerçekleşmesi gerekse lider düzeyinde yapılan açıklamalarla Suriye sorununda uzlaşma yanlısı bir tavır ortaya koyulmaya başlandığı görülmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 20 Kasım 2022 tarihinde Katar'da Mısır Devlet Başkanı Sisi görüşmesi sonrası gazetecilerin, *"Suriye devlet başkanı ile bir görüşme olması mümkün mü?"* sorusuna *"Siyasette ebedi olarak dargınlık, kırgınlık, küslük olmaz. Vakti, zamanı geldiği anda oturur, değerlendirir, ona göre de bir yenilemeyi yapabilirsiniz"* (Euronews, 2022) cevabıyla uzlaşma yanlısı bir tavır ortaya koyduğu görülmüştür.

Geçmişten günümüze kadar bakıldığında Türkiye-Suriye ilişkilerinin 3 dönemden oluştuğu görülmektedir;

1. Dönem: İskenderun (Hatay) sorunu, sınırı aşan sular sorunu ve terör (PKK) sorunu ekseninde gelişen inişli-çıkışlı ilişkiler,

2. Dönem: 1998 Adana Mutabakatı - 2011 Suriye iç savaşına kadar işbirliği içinde olunan iyi ilişkiler,

3. Dönem: 2011 Suriye iç savaşından günümüze (2022) kadar karşılıklı olumsuz söylemler ve Türkiye'nin Esad yönetimi ile uzlaşmama ısrarı olarak sayılabilir.

Ayrıca iki ülke arasında normalleşme sinyallerinin verildiği bu zamanlarda, ilişkilerde yeni bir dönemin içine girileceği emareleri görülmektedir. Fakat yeri ve zamanı belli olmamakla birlikte gelişmelere bakıldığında, yakın zamanda gerçekleşebileceğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, birinci dönem arası gelişmeler, ikinci dönem arası gelişmeler ve üçüncü dönem arası gelişmeler etraflıca anlatıldıktan sonra Suriye iç savaşında Türkiye'nin mevcut politikası ve değişen politikaları üzerinde durulacaktır. Ayrıca Savaşın çözümüne yönelik görüşmeler-anlaşmalar ve savaşın başlangıcından sonunda kadar bütün olaylar etraflıca anlatılacaktır. Suriye'de olası bir yeni düzen senaryoları ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını etkileyecek gelişmeler, bölgede ABD faktörü, Rusya faktörü, IŞİD ve PYD/YPG'nin Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit boyutu, Sığınmacı sorunu, Türkiye'nin Suriye ile uzlaşmama ısrarının dezavantajları ve olası uzlaşmanın avantajları ele alınacaktır. Bu çalışmada özellikle 2011-2022 yılları arası gelişmeler esas alınacak ve bütün gelişmeler tüm boyutlarıyla ortaya koyulacaktır.

2. SURİYE'NİN BAĞIMSIZLIĞINDAN İTİBAREN TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLER

2.1 Suriye'nin Kısa Tarihi ve Bağımsızlığı

İlk uygarlıkların Ortadoğu'da çıkması bir nevi Ortadoğu tarihini insan oğlunun da tarihi yapmıştır. Ortadoğu kelimesi 20. Yüzyılın başında kullanılmaya başlanmış ve yerel bir isim anlamında olmayıp, İngiliz çıkar alanlarını belirleyen ve ifade eden bir anlamda kullanılmaktaydı. Bölge verimli hilal ismiyle adlandırılan Suriye Çölü'nden Fırat nehrine, diğer bir kısmı Doğu Akdeniz'den Nil'in suladığı vadiye kadar uzanmakta olup, ilk uygarlıklar yarım ay şeklindeki bu bölgede ortaya çıkmıştır. Suriye, bu verimli Hilal'in batısını oluşturmaktadır (Hourani, 1997).

Günümüzde Suriye toprakları, bir takım amaçlar güden çeşitli devletlerin odağında olduğu gibi geçmişte de farklı emelleri olan eski imparatorlukların ilgisini çekmekteydi. Bu ilgi ve beğeni fiilen uygulamaya geçmiş ve ilkçağlarda Suriye toprakları bu eski imparatorlukların hakimiyet mücadelesine tanıklık etmiştir. İslam egemenliğine geçmeden önce birçok eski imparatorluğun hakimiyeti altına girmiştir. Bu imparatorluklar; Amoritler, Fenikeliler, İbraniler, Hititler, Persler, Büyük İskender, Roma İmparatorluğu ve son olarak Bizans İmparatorluğu gibi farklı birçok eski imparatorluklarının ülke topraklarında yönetimi söz konusu olmuştur (Özey, 1997, s. 154).

Suriye, MS 365 civarı yıllarda Roma imparatorluğun çöküşüyle birlikte Bizans imparatorluğu olarak bilinen Doğu Roma'nın bir parçası olmuş ve yaklaşık olarak bir buçuk asırlık Bizans hakimiyeti başlamıştır (Aydos ve Duran, 2000). Daha sonra Halid Bin Velid komutasının kontrolü ele almasıyla Suriye toprakları 634 yılında islam imparatorluğunun hakimiyeti altına girmiştir (Balbay, 2006). Bu değişim sonrası imparatorluk yayılma politikası izleyerek birçok yeri de ele geçirmiştir. Ayrıca Suriye bu değişimin etkisiyle Müslüman Arap kimliğine yönelmiştir. Sürekli olarak el değiştirmeye devam eden Suriye toprakları 660'ta ise Emevî'lerin yönetimi altına girmiş sonrasında 750'de Abbasiler tarafından Emevî Devleti'nin yıkılması sonucundan halifelik merkezi

Şam'dan Bağdat'a alınmıştır. Yapılan bu değişiklikle bölge eski önemini yitirmiştir (Yavuz ve Duran, 2012).

Ortaçağa gelindiğinde Başkentliğin Şam'dan Bağdat'a alınmış olmasıyla birlikte Suriye topraklarında bir zayıflık durumu ortaya çıkmış ve bu zayıflık hali toprakları ele geçirmek isteyenler için bir fırsat ve hedef haline gelmiştir. Dolayısıyla bölge yönetimini bu süreçte ele geçirmek isteyenler olmuştur. Bu durum Bizanslılar, Hamdaniler ve Fatımiler arasında kargaşaya ve çekişmelere neden olmuş ve bu çekişmeler Bizanslıların lehine sonuçlanmıştır. Her ne kadar bu durum hali ortadan kalkmış olsa da Suriye topraklarında statüko sağlanamamış ve kaos durumu yüzlerce yıl devam etmiştir. Ve daha sonra Suriye'nin kontrolü Sultan Alparslan döneminde Selçuklularca ele alınmaya başlanmıştır. Ayrıca Haçlı Seferleri başladığında Suriye topraklarının kontrolü artık Selçuklulardaydı (Umar, 2004, s. 7). Haçlı Seferleri (1096-1270) sırasında Suriye toprakları ve Kudüs bölgesi büyük zararlar görmüş, 1187 tarihli Hıttin Savaşı sonucundaysa Haçlıları yenilgiye uğratan Selahaddin Eyyubi tarafından iki yerinde kontrolü ele geçirilmiştir (Lewis, 1996, s. 39-41).

Sonraki birkaç yüz yıl boyunca Suriye toprakları el değiştirmeye devam etmiş, Eyyubilerden sonra Suriye toprakları Memluklerin eline geçmiş ve 1260 tarihinde Ayn Calut savaşında Sultan Baybars komutasındaki Memluk ordusunun Moğolları yenmesiyle kontrolün sağlanması daha da güç kazanmış ve bu sayede söz konusu bölge hakimiyetini sağlamlaştırmışlardır (Yavuz, 2005, s. 42). Daha sonra Timur 1400'lü yıllarda Suriye'yi işgal etmiş ve ülke topraklarını tamamıyla tahrip edip sonrasında da bölgeden çekilmiştir. Timur'un çekilmesi sonrası Suriye toprakları tekrardan Memluk hakimiyeti altına girmiştir. Memluk hakimiyeti ise 1516 yılına kadar sürmüştür (Umar, 2004, s. 8).

Nihayetinde Memluk Devleti ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ve Osmanlı'nın galibiyetiyle sonuçlanan 24 Ağustos 1516 tarihli Mercidabık Savaşı sonrasında Suriye, Osmanlı imparatorluğu hakimiyeti altına girmiştir. Ve böylece Yavuz Sultan Selim sayesinde Osmanlı'nın 4 asır sürecek olan hakimiyeti Suriye topraklarında başlamış olur. Merkez için çok önemli bir bölge olmuş ve İmparatorluğun çöküşüne (1918) kadar Osmanlı bölgede hüküm sürmüştür (Ada, 2005).

28 Temmuz 1914'de Birinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Savaş devam ederken bir taraftan da Osmanlı Devleti'ne karşı uygulanmak üzere gizli bir anlaşma (Sykes-Picot) yapılmaktaydı. 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot gizli anlaşması Arap topraklarının bölünüp paylaştırılmasını içeren bir anlaşma olup, önce Fransa, İngiltere arasında imzalanmış ve sonradan Rusya da bu anlaşmaya dahil olmuştur. Bu anlaşmaya göre Fransa'ya Lübnan ve Suriye verilirken, İngilizlere ise Irak ve Ürdün bırakılmıştır (Lewis. 1996, s. 271).

Birinci Dünya Savaşı büyük değişimlere sebep olmuştur. Osmanlı bu savaştan yenik çıkmış ve Ekim 1918 'de birliklerini geri çekmesi üzerine Şam'a Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal girmiş ve kısa süre içinde de Suriye üzerinde kontrolü eline almıştır. Bu kontrolü sağlamasıyla Temmuz 1919 tarihinde Büyük Suriye Kongresi toplanmıştır. Kongrede alınan karara göre; Suriye'nin bağımsız bir ülke olduğu ve Faysal'ın da Suriye Kralı olduğu duyurusu yapılmıştır (Armaoğlu, 1991, s. 35; Cleveland, 2004, s. 167).

Bu duyurunun Fransa ve İngiltere üzerinde hiçbir anlamı olmamıştır. Çünkü Suriye'nin bağımsızlığını tanımadıklarını açıklamışlardır. Suriye, Nisan 1920 tarihinde İtalya'da gerçekleşen San Remo konferansında Fransız mandası olarak kabul edilmiştir. Bu kararın ardından Şam'a Fransız ordusu bir harekât düzenlemiştir. Kısa bir süre içinde Şam 25 Temmuz 1920'de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bunun üzerine Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan Faysal (Ceveland, 2004, s. 167), daha sonra İngilizler tarafından Irak Kralı olarak görevlendirmesi üzerine geri gelmiştir. Ayriyeten kendisiyle beraber kardeşi olan Abdullah da görevlendirilerek Ürdün Kralı olmuştur (Pehlivanoğlu, 2004, s. 90).

İşgalden birkaç yıl sonra Şam, Hama, Humus ve Halep'te milliyetçilik akımı karşılık bulmuştur. Böylece Fransa işgal sonra ilk direnişi bu şehirlerde görmüştür. 1925-1927 yılları arasında gerçekleşen büyük isyan ise özellikle belirtilmelidir ki Fransa açısından dönüm noktası olan bir direniş halini almıştır (Okur, 2004, s. 17). Fransa uzun bir süre direnişlerle karşı mücadele etmiştir. Bununla beraber Şam'da bulunan milliyetçi elit kesim ise muhalefetini arttırmıştır. Bu kesim için öncelik Suriye'nin bütünlüğü olmuştur. Çünkü Fransa *"Parçala-Böl-Yönet"* politikası uyguluyordu. Bu yüzden birlik ve beraberlik üzerine odaklanılarak direnişin devamlılığı önde tutulmuştur. Bu nedenle çıkan

her olaya bir milli direniş anlamı katmaya çaba harcanmıştır (Okur, 2004, s. 20). Fakat Fransa bu direnişler karşısında şiddetin dozunu daha da arttırmış ve iki yıl süren bu isyanlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Umar, 2004, s. 487-496). Bununla beraber Fransız yönetimi bu isyanları bastırmış olsa da 1928'e gelindiğinde milliyetçi grubun taleplerine karşı tutumunu değiştirmek zorunda kalmış ve milliyetçi örgütlerin çatısı görevini gören Ulusal Grup Oluşumu 'nu tanıma mecburiyetinde kalmıştır (Cleveland, 2004, s. 250).

Fransa ikinci dünya savaşı öncesi ekonomik olarak kötü bir dönem yaşıyordu ve bu sebeple de kendi idaresi altına aldığı ülkelere olan politikalarında önemli değişikliklere gitmiş, Haşim Attasi liderliğindeki kurulan ulusal hükümet Fransa tarafından 1936 senesinde tanınmıştır. Böylece bu anlaşmayla Suriye'nin bağımsızlığı tanınmıştır. Bununla beraber Alevi ve Dürzî bölgelerin Suriye'ye dahil edilmesiyle Lübnan'da ayrı bir devlet olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşma Fransa'nın kendine iki ayrı üs bölgesi bulundurma hakkını ve Fransa'nın Suriye dış politikasında belirleyici bir rol alması hakkını elde etmesini sağlamıştır (İbas, 2004, s. 46). Türkiye'nin de istediği üzerine İskenderun Sancağı da ayrı bir yönetime kavuşturulmuş ve daha sonradan Hatay Türkiye'nin bir ili olmuştur (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s. 106).

Suriye ve Lübnan Temmuz 1944'te Sovyetler Birliği, Eylül ayında ABD ve bir yıl sonrasın İngiltere tarafından herhangi bir şarta tabî tutulmaksızın egemen devletler olarak tanınmıştır. Bununla beraber Fransa'nın da Suriye'yi terk etmesi yönünde baskılarda bulunmuşlardır (Okur, 2004:27). Fakat Fransa Suriye'den çıkmadan önce gerek askeri gerekse ekonomik konular başta olmak üzere bir takım çıkarların peşini hala bırakmış değildi. Bu konular ekseninde bir anlaşma yapılması üzerinde ısrarcı bir tavır sergilemişse de bu istekleri tekrar isyanların çıkmasına yol açmıştır. Şam ve Halep'te ayaklanmalar olmuş ve bunun üzerine Fransa bu hareketlenmeleri önlemek için tekrar büyük şehirlere bombaları atmakla karşılık vermiştir. Sonunda İngiltere Fransa'yla iletişim kurarak Fransa'yı ikna etmiştir. Böylelikle Fransa tüm askeri birimlerini Suriye'den 15 Nisan 1946 tarihinde geri çekmiş ve nihayetinde Fransa'nın Suriye üzerindeki mandater devlet devri de 17 Nisan 1946'da tamamıyla ve resmen sona ermiştir (Pehlivanoğlu, 2004:94).

2.2 Hatay Sorunu

Hatay, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olup, İpek Yolu'nun (Asya ve Hindistan'ın) Akdeniz'e (Antakya ve İskenderun) açılan kapısıdır. Hatay, yüzyıllardır ticaret ve enerji yolları üzerinde bulunmaktadır. Üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Afrika) kesiştiği yerde olması sebebiyle dünyanın bir merkez konumu gibidir. Devamlı olarak bölgede, savaşların ve diplomatik anlaşmazlıkların olması haliyle bölgenin istikrarsızlaşmasına da neden olmuştur (expo2021hatay.com, 2022). Hatay, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'nun bir parçası olarak görülürdü. Bu sebeple ayrı bir idari bütünlük ya da coğrafi bölge olarak tanımlanmazdı (Sarınay, 1996). Hatay'daki Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti 1918 yılına kadar sürmüştür. Fransız işgali döneminde ise Hatay ili İskenderun Sancağı olarak isimlendirilmiştir. Sancak anlaşmazlığı bir türlü ortak zemine oturtulamamış Türk - Fransız ilişkileri (münasebeti) sebebiyle ortaya çıkan bir kriz olarak gündeme gelmiş ve 1936 yazında Sancak sorunu patlak vermiştir. 20 Ekim 1920'de Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasıyla İskenderun Sancağı, Suriye içinde bırakılarak özel bir idare şekliyle tanınmıştır (Armaoğlu, 2021).

Sancak (Hatay) ve çevresinin Fransızlarca işgal edilip ele geçirilmesi Mondros antlaşması (30 Ekim 1918) sonrası olmuştur. İşgale karşı bir takım mahalli direniş Milli Mücadele zamanında yapılsa da dönemin koşulları bu direnişlerin başarıya ulaşmasında engel olmuştur. Bu sebeple Ankara Hükümeti bu koşullar doğrultusunda 13 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Ankara Antlaşmasını imzalayarak tarafların uzlaşması ile Sancak Fransa'nın yönetimine bırakılmıştır (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2004).

Mondros ateşkes antlaşmasının imzalanması Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilerek çıkmasıyla olmuştur. Bu antlaşma ile beraber Anadolu'nun birçok yeri işgale ve zorbalıklara açık hale gelmiş ve itilaf devletlerince işgaller gerçekleşmiştir. İşgaller sonucunda Antakya ve çevresi Fransız güçlerinin himayesine geçmiştir. İşgal edilen yerlerin çoğu kurtuluş savaşıyla birlikte geri kazanılmış olsa da Antakya ve çevresi kurtarılamamıştır. Ve nihayetinde dönemin mandater devleti olan Fransa, söz konusu olan bölgeyi planlı ve sıralı bir biçimde işgal ederek ele geçirmiş ve çok az bir zaman sonra da bölgenin hakimiyetini sağlamak için merkezi Beyrut'ta bulunan Fransız manda bölgesine bağlanacak bir Sancak yönetimi oluşturmuştur (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2005).

Mandater bir devlet olan Suriye'ye yerleşen Fransa'nın yerleşmesi basite indirgenecek bir kolaylıkla da olmamıştır, aksine bölgeye zor bir uğraş sonucunda yerleşebilmiştir. Ancak 1936 yılana gelindiğinde Avrupa buhranlarının aldığı istikamet karşısında Suriye ile olan ilişkilerinde veya politikasında değişikliğe giderek Eylül 1936'da Suriye'ye bağımsızlığını vermiştir. Eylül 1936 antlaşması Suriye için bağımsızlığı hem de Suriye-Fransa arasında ittifakı içeriyordu. Fakat İskenderun Sancağı ile ilgili herhangi bir hükmün yer almaması başka bir sorunu beraberinde getirmişti. Çünkü Fransa Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye bırakmıştır. Türkiye ise bu durumu kabul etmemiş, İskenderun Sancağı için bağımsızlık istemiştir (Armaoğlu, 2021).

Mustafa Kemal Atatürk de 1 Kasım günü Türkiye Büyük Millet Meclisi açış konuşmasında, *"Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz"* demiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, İstanbul 1945, s. 392. Akt. Armaoğlu, 2021, s. 265). Hatay konusu Atatürk için çok önemli bir meseleydi. Bir başka açıklamasında da konunun öneminin ne derecede olduğu anlamak mümkündür: "*Ben toprak büyütme meraklısı değilim. Barışı bozma alışkanlığım yoktur. Ancak antlaşmalara dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Ben Meclis'in kürsüsünden söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam"* sözleriyle söz konusu durum hakkındaki düşüncelerini büyük bir arzuyla ifade etmiştir (Karal, 1998, s. 16).

14-15 Aralık 1936 yılında Milletler Cemiyeti Meclisi'nin olağanüstü toplantısında Sancak sorunu gündeme alınmıştır. Türkiye adına Tevfik Rüştü Aras, Sancağın geleceği konusunun ele alınmasının gerekliliğini, Sancak bölgesinde bulunun Türklere karşı olan birliklerin bölgeden çekilmesi konularını Milletler Cemiyetine iletmiş, ayrıca Millet Cemiyet görevlilerinin de tarafsız bir şekilde inceleme yapmaları ve Taraflar arasında uzlaşının sağlanması amacıyla uygun bir ortamın oluşturulması konularını talep etmiştir. Uyuşmazlığın çözümüne dair Konsey, detaylı bir raporun hazırlanmasını istemiş ve bunun üzerine 16 Aralık'ta Konsey içinden olan İsveç Temsilcisi Sandler'e Raportörlük görevini icra etmesini kararlaştırmıştır. Ve 3 kişiden oluşan bu grubu araştırma ve bilgilendirme raporu oluşturmak için Sancağa göndermişlerdir. Bununla beraber Konsey,

Türkiye ve Fransa'nın aralarındaki görüşmeleri devam ettirmesi gerektiğini vurgulamıştır (Savcı, 2007).

Daha sonra Sancak sorunu 20 Ocak 1937'de görüşülmek üzere Konsey tarafından tekrar ele alınmıştır. Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı olan Antony Eden Tarafları uzalaştırmaya yönelik yoğun bir çaba içinde olmuş ve nihayetinde Fransa tutumunu değiştirmeye gitmiş, böylelikle Türk tarafının taleplerine yönelik bir anlaşma temeli sağlanmıştır. Bu uzlaşının göstergesi olacak raporu Sandler Konsey'e sunmuştur (Savcı, 2007). 27 Ocak'ta "Sandler Raporu" adıyla uzlaşılan prensip anlaşması oy birliği ile Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiştir (Pehlivanlı, Sarınay ve Yıldırım, 2001).

Sandler'in hazırlamış olduğu rapora binaen Uzmanlar Komitesi tarafından hazırlanacak Sancak ve Statüsü ve Anayasa Uyarınca;

a) Sancağın bir "Ayrı Varlık" olarak, içlerinde bağımsız kalacağı,

b) Dışişlerinin Suriye Devleti'nce yönetileceği, ancak Suriye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi'nin iznini almadan Sancağın bağımsızlığına zarar vereceği kararlar alamayacağını,

c) Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacağı, ortak işler için özel memurlar eşgüdüm sağlanacağı,

d) Resmi dil Türkçe olmak üzere, ikinci bir dil için Milletler Cemiyeti Konseyi'nin karar vereceği,

e) Sancak Statüsü ve Anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancağa Fransız uyruklu bir delege atanacağı,

f) Sancağın yeterli jandarma ve polisten başka askersel gücü bulunmayacağı,

g) Türkiye ve Fransa'nın Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öğütleme kararlarına saygılı kalacakları ve aralarında yapacakları bir antlaşma ile Sancağın toprak bütünlüğünü güvence altına alacakları,

h) Ayrıca Türkiye, İskenderun Limanı'ndan yararlanması için Sancak Statüsüne hükümler konulacağı,

i) Statü ve Anayasa'nın Konseyin kararı ile yürürlüğe gireceği ve Konsey'de Sancak ile ilgili kararların 2/3 çoğunlukla alınabileceği açıklanmıştır (Sökmen, 1978, s.10).

Statü ve Anayasa'yı içeren bu maddeler Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiş, fakat buna rağmen Türk-Fransız Anlaşması Sancak meselesine tam bir çözüm sağlayamamıştır. Çünkü Sancağın Statüsü ve Anayasa'nın yürürlüğe girmesi seçimlerin yapılmasına bağlı bir çözümü içeriyordu. Türkiye, yeni rejimin Hatay'da hemen uygulamaya geçmesini istemesine rağmen, Suriye'deki Arapların protesto ve isyan hareketleri, Sancak'taki Fransız idaresinin Türklere karşı olarak başka unsurları kışkırtması ve bununla beraber Türkiye'ye karşı Fransa'nın da olumsuz tavırlar içinde olması bazı güçlüklerin 1937 yılı boyunca ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sebeple de Türk-Fransız ilişkileri olumsuz yöne doğru evrilmiştir ve gerginlikler ortaya çıkmıştır. Fakat tüm bu olumsuz koşulların yaşanmasına rağmen Sancak meselesinde 1937 tarihli Türk-Fransız Anlaşması ile önemli bir aşama katedilmiştir (Pehlivanlı, Sarınay ve Yıldırım, 2001).

Sancak'taki mandater yönetimin 1936 yılında çekilmesiyle ve Türkiye'nin de çabaları sonucunda Sancağın bağımsızlık yolu açılmıştır (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2004). Türk dış politikasının önemli bir konusu haline gelen bu yer, 1936 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından da ismi değiştirilerek Hatay olmuştur. Hatay, önce bağımsız bir devlet (Hatay Cumhuriyeti) olmuş (2 Eylül 1938) ve sonrasında Hatay Devleti meclisi tarafından alınan kararla, 29 Haziran 1939 yılında Türkiye'ye katılmıştır (Akşam Gazetesi, 2022).

Bugün dahi zaman zaman Hatay konusu gündeme getirilir ve Hatay'ın statüsü tekrar tartışma zeminine oturtulmaya çalışılır. Suriye parlamentosunun 2021 yılında paylaştığı bildirisinde Hatay'ın Türkiye'de kalmaması ve geri alınarak Suriye topraklarına tekrardan katılması söylemi de bunun bir kanıtıdır. Bildiride geçen açıklama aynen şöyledir: *"Hatay'ın Türkiye'nin eline kalmaması ve geri alınması için mümkün olan her şeyin yapılacağı"* (İndependent Türkçe, 2021) ifade edilmiştir. Bu açıklamalar bağlamında ekleme olarak şu anda İçişleri Bakanlığı verilerine göre Hatay'ın nüfusu 1

milyon 670 bin 712 kişiyken, Suriyeli sığınmacı sayısı fiilen 370 bin 260 kişi ve bu sayı Hatay nüfusunun yaklaşık olarak %18'ni oluşturmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2022).

2.3 Sınırı Aşan Sular Sorunu

Günden güne artan dünya nüfusu, kentleşmenin artması, sulu tarımın yaygınlık kazanması ve bununla beraber sanayileşmeye de paralel bağlamda gelişen durumlar göz önüne alındığında kullanma suyuna olan talebin her geçen gün arttığı anlaşılmaktadır. Su, Ortadoğu bölgesinde bulunan ülkelerin ilişkilerinin belirleyicisi olan en önemli unsurlarından bir tanesidir. Buna bağlı olarak istikrarsızlık sorunu yaratmakta ve bu önemle ön plana çıkmaktadır (Yıldız, 2007).

Su en temel gereksinim olmakla birlikte devletler için önemli bir yere bulunmakta ve bu nedenle devletlerin önceliklerinin başında gelen bir konu olabilmektedir. İlk çağlardan günümüze dek su sorunların başında gelen bir konu olup önemi büyüktür. Suyun yokluğu; açlığa, kıtlığa, hastalığa ve türlü sorunlara yol açarken, varlığı ise bolluğa ve refaha götüren etkisi büyük olan doğal bir kaynaktır. Bu yüzdendir ki çoğu fetihlerin ve savaşların ana unsurunu su kaynakları oluşturabilmektedir. Bu minvalde suyun elbette günümüzde de bir veya birçok ülkeyi ilgilendirmektedir. Ayrıca suyun tanımları da farklılık göstermektedir. İlk olarak Ulusal/milli akarsudan bahsetmek gerekirse, bir ülkenin sınırları içerinde oluşan ve aynı zamanda tekrar aynı ülke sınırları içerisinde denize dökülen sulardır. Yani bu şartlarda oluşan ve gelişen sulara ulusal/milli akarsu denmektedir. Ve bu akarsular söz konusu devletin yani ait oldukları ülkenin hukukuna/kurallarına uymaktadırlar. Bir diğer gerekli tanım ise birçok devleti ilgilendiren suyun tanımıdır. Buna uluslararası su/akarsu denmektedir. İki ya da daha fazla ülkeyi kesen ya da ayıran sular uluslararası su/akarsu olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle sınırı aşan sular (transboundary rivers), bir ülke sınırları içerisinden çıkıp da başka bir ülkeyle sınır oluşturan veya başka ülke topraklarına geçiş yaparak bir denize ya da göle dökülen sular olarak tanımlanmaktadır. Bu durumun gerçekleşmesinde yani sınırı aşan bir akarsuya kıyısı olan ülkelere ise kıyıdaş ülkeler/devletler denir (Acer, 2008; Pazarcı, 1993). *"Kendi topraklarında bir uluslararası akarsuyun doğduğu devlet üst kıyıdaş (upper riperian), başka bir devlette doğan akarsuyun kendi ülkesine geçtiği devlete alt kıyıdaş (lower riperian) devlet denilmektedir"* (Acer ve Kaya, 2013, s.105).

1980'li senelerden itibaren Türkiye, su kaynaklarından daha fazla faydalanmak ve verim sağlamak amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) projesini başlatmıştır. Fakat bu durum Irak ve Suriye yönetimi taraflarınca önemli derecede endişelere sebebiyet vermiştir. Çünkü Keban barajı başta olmak üzre nehirler üzerine inşa edilmeye başlanan barajların ve sularının kullanılması hususu kaygılara yol açmıştır. Örnek verecek olursak bu konuda Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) projesiyle stratejik planları doğrultusunda işleme aldığı hidroelektrik santral ve sulama projeleri ile beraber önemli bir miktarda Fırat'tan faydalanmanın azalacağı durumu Suriye tarafınca düşünülmekteydi (Kodaman, 2007).

Tablo 1. GAP Ne Getirecek? (Kodaman, 2007, s.44)

Toplam Yatırım	32 Milyar Dolar
Sulamayla Gelen Yıllık Kazanç	2.5 Milyar Dolar
Enerji ile Gelen Yıllık Kazanç	5.3 Milyar Dolar
Üretilecek Enerji Miktarı	27 Milyar kw/h
İstihdamdaki Artış	3.5 Milyon Kişi

Irak da bu endişeler içinde idi. Bu sebeple Fırat ve Dicle nehirlerinin kaynaklarının kullanımı önemli bir yer tutuyordu Irak ve Suriye için. Çünkü bu kaynaklardan en verimli şekilde fayda nasıl sağlarımın çabası içine girmişlerdi. Bu gibi durumları göz önünde bulunduran Türkiye, sorunların önüne geçebilmek ve bir çözüm getirebilme gayesiyle 1980 yılında Ortak Teknik Komite'nin (OTK) oluşturulmasını teklif etmiştir ve önerilen bu komite 1983 senesinde Türkiye, Suriye ve Irak devletleri aralarında çalışmalarına başlamıştır. Ortak Teknik Komitesi (OTK) 'nin görev tanımı; konunun ilgilileri olan Türkiye, Suriye ve Irak devletlerinin su kaynaklarından faydalanabileceği ve ihtiyacı kadar olan suyu alması konusunda belli bir ölçüyü saptaması ve kaynakların kullanılması konusunda kullanılacak yolu ve yöntemi belirlemesidir (Kibaraoğlu, 2003). İki veya daha

fazla ülke sınırları içinde olan bir akarsuyun sularının toplanmış olduğu bölgeye ise uluslararası akarsu havzası denmektedir. Uluslararası suların bütün boyutları ile ele alındığı uluslararası bir düzenleme bulunmamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014). Birleşmiş Milletler (BM) verilerince yaşadığımız dünya üzerinde 260'tan fazla sınıraşan nehir ve göl havzası bulunmaktadır. Dünya nüfusunun ise yaklaşık olarak %40'ı bu söz konusu alanlarda yaşamaktadır (United Nations, 2008:1).

Türkiye'nin sınıraşan sular konusunda resmi politikası ise şu şekilde belirlenmiştir;

- Tek bir nehir halinde denize dökülen Fırat ve Dicle Nehirlerinin, tek bir havza oluşturduğu genel kabul görmektedir. İki nehir tek havza ilkesi, Türkiye için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu kapsamda iki nehrin toplam su potansiyeli kıyıdaş üç ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterlidir.

- Türkiye, suların hakça, akılcı ve optimum kullanımını, suyun yararlarının paylaşılmasını ve diğer kıyıdaş ülkelere "ciddi zarar" (*significant harm*) verilmemesini savunmaktadır.

- Türkiye, Dicle ve Fırat suları konusunu tüm boyutlarıyla ve bütüncül bir yaklaşımla görüşmeye hazırdır. Bu çerçevede bir iyi niyet gösterisi olarak talep edilen bilgi ve veriler diğer kıyıdaş ülkelere iletilmiş ve bilgi değişiminin havza bazında karşılıklı olması gerektiği vurgulanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008).

Türkiye'nin sınır aşan sular konusunda tezi şu şekildedir; Fırat ve Dicle Havzası, Türkiye tarafında *"sınır aşan sular havzası"* olarak tanımlanmakta olup, iki nehrin de Türkiye'de doğması sebebiyle Türkiye, Fırat ve Dicle'de *"egemenlik hakkı"* iddia etmektedir (Eder ve Çarkoğlu, 2002, s.356). Türkiye, Fırat ve Dicle havzasının sularının paylaşımı konusunda sınır aşan sular ile ilgili olarak *"tahsis"* kavramını kullanırken, Suriye ve Irak ise Uluslararası su kavramıyla beraber *"taksim/paylaşım"* ilkesini savunmaktadır (Sönmezoğlu, 2006, s. 566, Kodaman 2007, s. 68; Pamukçu 2000, s. 245). Fırat ve Dicle sularının uluslararası sular olarak tanımlandığı anlaşmalara Türkiye kendi toprakları içinde doğan sular için mutlak egemenlik doktrini'ni savunmakta ve suların kullanılması

noktasında ise kendisinin söz sahibi olması gerektiğini savunmaktadır (Pamukçu, 2000, s. 246-247; Aytemiz ve Kodaman, 2006, s. 533).

Suriye ise buna karşılık olarak şu tezi savunmaktadır; Fırat ve Dicle nehirlerin *"uluslararası su"* olduğunu savunmaktadır. Bu sebeple de bu nehirlerin *"ortak kaynak"* olarak kullanılmasını iddia etmekte ve savunmaktadır (Kodaman, 2007:71). Aynı zamanda Suriye, Fırat suyunun azaltılarak ihtiyacının karşılanması hususunda zarara uğratıldığını iddia etmektedir (Bilgiç, 2006, s. 119).

Suların paylaşılması konusunda Suriye'nin önerisi şu şekildedir;

- Fırat ve Dicle sularından her iki ülkede ihtiyacı olan suyun miktarını ayrı ayrı belirleyecek,

- Kapasite bakımından iki nehrin de ayrı ayrı hesaplanmasının her iki ülkece yapılması,

- Üç kıyıdaş ülkenin yani Türkiye, Suriye ve Irak'ın bir nehirden talep ettiği suyun miktarının ve söz konusu nehrin debisinden fazla olması durumunda geriye kalan kısmının ise oransal olarak her bir ülkenin talepte bulunduğu miktardan düşülmesidir (Kodaman, 2007, s.72).

Tablo 2. Fırat/Dicle Nehir Havzasında Su Sorunu Matrisi (Pamukçu, 1998, s.188).

	TÜRKİYE	**SURİYE**	**IRAK**
Eski Antlaşmalar	Paylaşıma yönelik değil	Paylaşıma yönelik	Paylaşıma yönelik
Kalıcı Üçlü	İstemiyor	İstiyor	İstiyor
Uluslararası Su Yolu	Tanımı Kullanmıyor	Tanımı kullanıyor	Tanımı kullanıyor
Fırat ve Dicle Nehirleri	Ortak Havzadır	Ortak Havzadır	Ayrı Havzalardır
Savunduğu Doktorin	Mutlak Ülke Egemenliği	Nehrin Bölünmez Bütünlüğü	Tarihsel Kullanım Hakkı
Asi Nehri	Görüşülsün	Görüşülmesin	Yorumsuz
GAP	İşbirliği arttıracak	Sorunu arttıracak	Sorunu arttıracak
İstenen Akış Miktarı (Fırat Nehri)	500 metreküp/sn	700 metreküp/sn	700 metreküp/sn
Çözüm	**Üç Aşamalı Plan**	**Miktar üzerinden paylaşım**	**Miktar üzerinden paylaşım**

Su ihtiyacının karşılanması noktasında ve paylaşım konusunda Türkiye daima ortak bir noktada uzlaşmanın, hakça paylaşımın ve Tarafların hakkını gözetecek bir tutum içinde olmuştur. Nitekim konu hakkında konuşan Devletler Umumi Hukuku Uzmanı Sevin Toluner'in açıklaması Türkiye'nin haklılığını ispatlar niteliktedir:

> Türkiye, her konuda olduğu gibi bu konuda da komşularıyla ilişkilerinde hep hak gözetir bir tutum benimseyegelmiştir. 'Atatürk Barajı reservuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırında yıllık ortalama 500 metreküp/sn'den fazla su bırakma taahhüdünü öngören 17 Temmuz 1987 tarihli 'Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokol'ünün 6.maddesi ile, bu yaklaşımını sergileyen örneklerden sadece bir tanesidir. Fırat ve Dicle'den oluşan bu suyolunda alt kıyıdaş devlet konumundaki Suriye ve Irak'ın, kendilerine hakkaniyet ve nısfete uygun ve makul olan yararlanma ölçütünün çok üstünde bir kullanım sağlamayı amaçlayan Türkiye'den, üstelik hak ve hukuktan söz açarak, şikayet etmeye hiç hakları yoktur sözlerini ifade etmiştir (Toluner, 2004, s. 433-434).

Tablo 3. Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat Nehri Üzerindeki Katkıları ve Talepleri (Kodaman, 2007, s.33).

Ülke	**Su Sağlama (Milyon M³)**		**Su Talebi**	
Türkiye	31.58	%88.7	18.42	%34.94
Suriye	4.00	%11.3	11.30	%21.43
Irak	000	%00	23.00	%43.63
Toplam	35.58	%100	52.72	%100

Türkiye su sorununa çözüm olarak “Barış Suyu” projesini önerse de Suriye çözüm olarak sunulan bu projeyi Türkiye’ye bağımlı olacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Bu sebeble de suların paylaşımı noktasında bu sorunun çözümünü uluslararası yollarla çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu sorunla birlikte PKK terör sorunu da Türkiye ve Suriye arasında önemli bir sorun olup, su kaynaklarının kullanımı konusunda yaşanan olumsuzlukların beraberinde PKK sorunu da gündemde yerini çok fazlaca tutmuştur. Bu durumların art arda gelmesi su sorununa tepki olarak PKK terör örgütünün desteklenmesi de tesadüfi bir durum olmadığını göstermektedir (Davutoğlu, 2003, s. 399).

3. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNDE KRİZ DÖNEMİ

3.1 Suriye'nin PKK Terör Örgütüne Desteği ve 1998 Türkiye-Suriye Krizi

Türkiye ve Suriye, sınır komşu olan bu iki ülkenin ilişkileri Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı günden itibaren başlamış olup, çıkar çatışması sebebiyle ilişkilerde devamlı olarak bir kriz havası hakim olmuştur. Bunlardan ilki nüfusunu Türklerin ve Arapların oluşturduğu Hatay sorunuyla başlamış, Lozan anlaşmasından bu yana ortaya çıkan ikinci sorun ise sınırı aşan sular sorunuyla da devam etmiştir. Su sorunu iki ülke arasında 1970'li yıllarda Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) projesinin hayata geçirilmesi sebebiyle Asi ve Fırat nehirlerinden kaynaklı suyun paylaşımı konusu tekrar gündeme taşınmıştır. İki ülke arasında iki temel problem olan bu sorunlara özellikle su konusunda Suriye üstün konuma gelme ve taleplerinin yerine getirilmesi noktasında 1979 senesinde topraklarına sığınmış olan Abdullah Öcalan ve örgütü PKK (Kürdistan İşçi Partisi)'yı Türkiye aleyhinde kullanmak için örgütü ve liderini desteklemiş, maddi ve manevi koşullar sağlayarak koz olarak kullanmıştır. Böylelikle Türkiye ile arasındaki üçüncü çok önemli bir sorununu kendi elleriyle oluşturarak iki ülke arasında sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir. Ve PKK kozunu Türkiye'nin zayıflatılması ve ülke içindeki istikrarın kırılması amacıyla kullanmıştır (Yurtsever, 1995, s. 129).

Suriye'nin radikal sol gruplara olan desteği 1990-1991 yıllarında gerçekleşen Körfez krizinin ardından gün yüzüne çıkmıştır. Çünkü bu kriz esnasında CIA'ye ait olan uydular keşif uçuşu yaptığı esnada Lübnan'ın Suriye kontrolündeki Bekaa Vadisi'nin üstünden geçerken "Dev-Sol" yazılı dev pankartlarla beraber eğitim kamplarının da kurulmuş olduğu görüntüler kayda alınmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere uydu aracılığıyla kayda alınan bu görüntüler Suriye'nin hem PKK hem de radikal sol örgütlere vermiş olduğu desteğin bir kanıtı niteliğindedir (Central Intelligence Agency, 2010).

Abdullah Öcalan tarafından 1978 yılında kurulan PKK, başta Türkiye olmak üzere çevresindeki ülkelerden de toprak koparak bir devlet kurmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu hedeflerindeyken, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzeydoğusu ve İran'ın kuzeybatısını içine alan bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda

PKK amaçladıklarını elde edebilmek ve devlet kurma hayalleri gerçekleştirebilmek için Türkiye'ye yönelik saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırılar kimi zaman askeri kimi zamansa sivil hedefli olarak gerçekleştirilmiştir (Cömert, 2020).

1980-1998 arası dönemde Hafız Esad yönetimindeki Suriye, bir takım amaçlarla terör örgütü PKK'ya Bekaa Vadisi'nde kurmuş olduğu kamplarda askeri eğitim vermiştir. Bu eğitim sonrasında PKK'yı Türkiye'ye karşı koz olarak kullanmıştır. Terör örgütünü Türkiye sınırına yakın bölgelere yerleştirerek terör saldırılarını idare etmiş ve bu merkezlerden de yönlendirmelerde bulunmuştur. PKK'nın Suriye yönetimi himayesinde birçok gizli destekçisi de olmuştur. Bunlar; Yunanistan, Sovyetler Birliği, Almanya, Fransa, ABD'dir. Bu destekle beraber PKK ilerleme katetmiş ve Kürtler arasında da siyasi bağlamda aktif bir konum elde etmiştir. Ve bu sayede PKK Suriye'deki Kürtler içinde bir halk/bir destek grubu oluşturabilmiştir. Bunu başarabilmesinde Hafız Esad yönetiminin sağlamış olduğu desteğin önemli katkıları olmuştur (Cömert, 2020).

Türkiye ve Suriye 1998 yılının sonbahar aylarında savaşın eşiğine gelmiştir. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren nedenler; PKK'nın Suriye tarafından desteklenmesinin devam etmesi, PKK'nın kurucusu olan Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarında ikamet ediyor olmasıdır ve bu durumların iki ülke arasında 1990'lı yılların ilk yarısında imzalanan güvenlik protokollerine rağmen olması da haliyle Türkiye tarafında rahatsızlıklar oluşturmuştur. Son aşamada savaş söylemleri o yıllarda Türkiye tarafından gündeme gelmiştir (Cömert, 2020).

Türkiye ve Suriye arasında 1998 yılında PKK ve Abdullah Öcalan kaynaklı yaşanan gerilim yüzünden bu çatışma hali Türkiye'yi son raddeye getirmiştir. Diyaloğu ve uzlaşıyı artık bir çözüm aracı olarak görmemekteydi Türkiye. 24 Temmuz tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında bu durumlar göz önünde bulundurularak Suriye'nin PKK'ya vermiş olduğu destek gündeme alınmış; muhtemel senaryolar sonunda PKK'ya destek veren ülke/ülkelere uygulanacak eylem planları üzerinde çalışılmıştır (Yetkin, 1998, s. 203-204). İlk etapta Suriye için siyasi, ekonomik ve askeri konular üzerinde bir eylem ve zaman planı oluşturulmuş, bu hamlelerden (siyasi, ekonomik ve askeri) sonuç alınamadığı takdirde ise Suriye'ye bir harekât yapılması planlanmıştı. PKK ve Öcalan konusu iki ülkeyi savaşın eşeğine getirmiştir. Bu sebeple Türkiye Suriye'yi baskılamak

ve talep ettiklerine artık sonuç alabilmek adına savaş söylemlerini arttırmıştır (Aksu, 2008, s. 258-259).

İki ülke arasında gerçekleştirilen diyaloglar neticesinde herhangi bir sonucun elde edilememesi üzerine 16 Eylül 1998'de dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş tarafından "sabrımızı taşırmasınlar" cümlesi kullanılmış ve artık sabrın sonuna geldik mesajı verilmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Bunun peşinden 1998 Türkiye-Suriye krizi için bir açıklama da dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından gelmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclis, 1988); "Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir ve PKK terör örgütüne aktif desteğini sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı yaklaşımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu ve sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum." Mısır, İran ve Kuveyt bu açıklamanın ardından olası bir savaş tehlikesi sinyalini almış ve konuyla ilgi iki devlet arasında bir savaşın olmaması adına görüşlerini bildirmişlerdir. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Dışişleri bakanı Amr Musa ve Mısır Gizli Servisi'nden sorumlu Ömer Süleyman gibi isimler ile 6 Ekim'de önce Şam'a ardından da Ankara'ya ziyarette bulunarak dönemin yetkili isimleriyle görüşme sağlamıştır (Aksu, 2008, s. 255).

Açıklamalar ve yapılan ziyaretler neticesinde olaylar mercek altına alınmış ve Türkiye Suriye arasındaki kriz dünyadan takip edilmekteydi. Olayların bir savaşa dönüşmemesi adına ABD Başkan Bill Clinton da eş zamanlı olarak hem Beşar Esad'a hem de Süleyman Demirel'e mektup göndererek savaşın önüne geçmeye çalışmıştır. Esad'a gönderdiği mektupta Öcalan'ı teslim edilmesi gerektiği üzerine dururken, Süleyman Demirel'e yazdığı mektupta ise PKK noktasında tam bir destek sağlayacağını belirtirken olası bir savaşta da desteğimizi tamamıyla keseceğiz ifadeleri kullanmıştır. Bu mektup olayı sonrası Arap Dünyası lideri olarak Hüsnü Mübarek de Suriye'ye bir mektup göndererek Türkiye ile olası bir savaştan kaçınılması gerekliliğini vurgularken aksi taktirde ise destek sağlanmayacaklarını iletmiştir (Yetkin, 1998, s. 65-67).

Bu sıcak gelişmelerin ve her gün artan savaş tehlikesi krizin dozunu arttırırken Türkiye 8 Ekim'de bir duyuru yapmıştır. Dünya kamuoyuna artık diyalog ve uzlaşı yanlısı tutumların hiçbir işe yaramadığını, herhangi bir sonuç alınamadığını ve bu sebeplerle

"meşru müdafaa hakkını" kullanacağı üzerine duyuruda bulunarak ortaya bir bir tavır koymuştur. Bu duyuruyla Savaşın artık kapıda olduğunu anlayan Suriye, PKK terör örgütü lideri olan Abdullah Öcalan'ı hemen duyurunun ertesi gün olan 9 Ekim'de Suriye topraklarından çıkarmıştır. Suriye ve Lübnan'da kampları olan PKK, mevcut kamplarının yerlerini Kuzey Irak'a kaydırmış ve bununla beraber terör örgütü üyelerinin önemli bir bölümü de Suriye'den ayrılmak zorunda kalmışlardır. 9 Ekim'de Abdullah Öcalan'nın Suriye'den sınır dışı edilmesi nihayetinde net bir tavrın ortaya koyulduğunu göstermiştir. Suriye'nin bu hamlesiyle tekrar diplomasi yolları açılarak 20 Ekim'de hem Türkiye heyeti hem de Suriye heyeti Adana'da bir toplantıda bir araya gelerek iki ülke arasında uzun bir süre olumlu sonuç veren Adana Protokolü (veya Adana Mutabakatı) adındaki terörle ortak mücadeleyi içeren bir metne imzalar atılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1998).

Öcalan ve PKK sorunu iki ülke arasında büyük bir sorundu. Türkiye için bu sorunun öneminin farkında olan Suriye, başta Devlet Başkanı Hafız Esad olmak üzere Suriyeli yetkili isimler bu sorunu Türkiye aleyhinde kullanarak isteklerinin yerine getirilmesi için bir koz olarak ellerinde tutmuş ve su probleminin çözümünde kullanmışlardır. Şayet su sorunu çözülürse Öcalan ve PKK sorunu da çözüme kavuşacağını vurgulamışlardır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001). Buradan görüldüğü üzere Öcalan ve PKK sorunu tamamıyla su sorununda Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanılmak istenmiştir. Gazeteci Mehmet Ali Birand'ın Abdullah Öcalan ile yaptığı röportajda Suriye'nin bu konuda tutumunu açıkça ortaya çıkarmıştır. Briand'ın *"Suriye istese sizi durdurabilir mi"* şeklindeki sorusuna *"Özel bir karar çıkartarak kesinlikle durdurabilir"* cevabını vermiştir Öcalan. Bu cevapla Suriye'nin Öcalan ve PKK sorununu aslında bir koz bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır (Birand, 1993). Suriye'den sınır dışı edilen Öcalan farklı ülkelere iltica talebinde bulunduysa da istediği sonucu alamamış ve en son Kenya'dan Hollanda'ya geçmek istemiş, fakat 16 Şubat 1999'da ABD ve Kenya'nın Türkiye ile iş birliği sayesinde başarılı bir operasyon neticesinden yakalanarak Türkiye'ye getirilmiş ve yargılanmıştır (Tahincioğlu, 2013).

3.2 Adana Mutabakatı

1998 krizinin ardından taraflar ortak bir noktada uzlaşmanın çabası içine girmişlerdir. Terör örgütü liderinin (Abdullah Öcalan) Suriye'den çıkarılması ve Suriye'nin *"PKK*

örgütüne destek vermeyeceğiz" sözünü vermesi iki ülkeyi savaşmaktan son anda döndürmüştür. Bunun üzerine diplomasi kanalları açılmış ve iki ülke arasında uzlaşının resmiyete dökülmesi için terör örgütlerinin Suriye topraklarında yuvalanmamasının ve desteklenmemesinin, ayrıca terörle ortak bir çalışmayı içeren bir mutabakatının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda Türk heyeti ve Suriye heyeti 20 Ekim 1998'de Adana'da bir araya gelmişlerdir (Oran, 2011).

İlişkilerde krizlerin yerini normalleşmenin alması ve iki ülke ilişkilerinin iyileştirilmesinin önünün açılması gibi konular göz önünde bulundurularak Türk heyeti Mısır cumhurbaşkanına sunulan Türkiye'nin taleplerini tekrar vurgulanmış ve Suriye'nin konuyla ilgili vermiş olduğu söz hatırlatılmıştır. Suriye'nin ilgili cevabı şöyledir;

> Öcalan şu andan itibaren Suriye'de değildir ve kesinlikle Suriye'ye girmesine izin verilmeyecek, PKK kampları şu andan itibaren faaliyette değildir ve kesinlikle faaliyete geçmelerine izin verilmeyecektir, birçok PKK'lı tutuklanmış ve adalete sevk edilmiştir. Listeleri mevcuttur ve Suriye bu listeleri Türk tarafına vermiştir (Aykan, 1999, s.174).

Türk heyetinden gelen bu hatırlatma sözü Suriye heyeti tarafından da kabul edilmiş, vurgulanan hususlara itiraz etmemişlerdir. Sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılan ilişkiler için Türk heyeti adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcısı Büyükelçi Uğur Ziyal ve Suriye heyeti adına ise Siyasi Güvenlik Başkanı Tümgeneral Adnan Badr Al Hassan tarafından Adana Mutabakatı isimli metne imza atılmış olup, söz konusu tutanakta Suriye'nin taahhütleri yer almıştır. Madde madde sıralanan taahhütler şu şekildedir:

- Öcalan şu andan itibaren Suriye'de değildir ve kesinlikle Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir. PKK unsurlarının da Suriye'ye girmesine izin verilmeyecektir.

- PKK kampları şu andan itibaren faaliyette değildir ve faaliyete geçmelerine izin verilmeyecektir. Birçok PKK'lı tutuklanmış ve adalete sevk edilmiştir. Listeleri vardır ve Suriye bu listeleri Türk tarafına iletmiştir.

- Suriye topraklarından kaynaklanan ve Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını bozmaya yönelik hiçbir faaliyette karşılıklılık ilkesi çerçevesinde izin vermeyecektir. Suriye, toprakları üzerinde, PKK'nın silah, lojistik malzeme ve parasal destek teminine ve propaganda yapmasına müsaade etmeyecektir,

- Suriye, PKK'nın terörist bir örgüt olduğunu kabul etmiştir. Ülkesinde, diğer terör örgütleri yanında, PKK ve tüm yan kuruluşlarının bütün faaliyetlerini yasaklamıştır,

- Suriye, ülkesinde PKK'nın eğitim ve barınma amaçlı kamp ve diğer tesisler oluşturmasına ve ticari faaliyetlerine izin vermeyecektir. PKK mensuplarının üçüncü bir ülkeye geçişleri için ülkesini kullanmalarına müsaade etmeyecektir,

- Suriye PKK terör örgütü elebaşısının Suriye topraklarına girmemesi için bütün tedbirleri alacak, sınır kapılarını bu yolda talimatlandıracaktır (Oran, 2011, s. 556).

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için kriz sonrasında atılan bu adım, Suriye'nin Adana Mutabakatının ilgili maddelerince teröre karşı net bir tavrın içinde olmasının kararlaştırılması ve Suriye'nin yıllarca sürdürdüğü PKK kozunu Türkiye aleyhinde kullanmaktan mecburi olarak vazgeçmesi soğuk savaş sonrası Türkiye'nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası olmuştur (Aykan, 1999). Bu durumu nadir bir olay olarak nitelendiren Ortadoğu uzmanı Barry Rubin'e göre bu durum bir devletin komşusu olan güçlü bir devlete gücünü göstererek sözünü dinletmesiydi. Rubin, iki ülke arasındaki varılan anlaşmaya binaenaleyh Türkiye Suriye'yi *"dize getirdi"* ifadesini kullanarak durum hakkındaki görüşünü bu sözlerle ortaya koymuştur (Rubin, 2007). Ayrıca bu durum dünya basınında da yer bulmuş, *"Türkiye'nin zaferi"* olarak nitelendirilmiştir. Zorlayıcı diplomasi uygulayan Türkiye'nin artık tüm bölgede üstünlük kurduğu ve artık dış politikasındaki gücünün hissedileceği vurgulanmış ve de Türkiye'nin artık daha güçlü bir devlet olacağı ifade edilmiştir (Pope, 1998).

4. 1998-2011 İYİ İLİŞKİLER DÖNEMİ

4.1 Adana Mutabakatının Uygulanması

Suriye'nin 1946 yılında bağımsız olmasından Türkiye ile 1998'de imzaladığı Adana Mutabakatına kadar olan dönemde normal diplomatik ilişkilerde hep bir gerginlik havası hâkim olmuştur. Bu dönemi ne çok iyi ne çok kötü bir dönem olarak tanımlamak mümkün değildir (Öztürk, 1997, s. 53). Fakat Türkiye ile Suriye arasındaki PKK konusu Türkiye açısından son aşamada savaş seçeceğini doğurmuş ve zorlayıcı diplomasi yolunu kullanması gerekmiştir. Artık diplomasi kanallarının işe yaramadığını düşünen Türkiye savaşın son çare olduğunu 8 Ekim'de duyurmuştur. Bunun üzerine Suriye ise bu konuda artık net bir tavır konulmasının zaruri olduğunu anlamış ve açıklamanın ertesi günü 9 Ekim' de PKK ve örgüt lideri Abdullah Öcalan'ı topraklarından çıkarmıştır. Bu önemli gelişmeyle iki ülke arasında tansiyon düşmüş ve tarafların oluşturduğu heyetler Adana'da bir araya gelerek ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik Adana Mutabakatı üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Ve böylece Türkiye-Suriye arasında 20 Ekim 1998 tarihinde imzalanan Adana Mutabakatı iki ülke ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye üstünden büyük bir yükü atmıştır. Elde edilen bu başarı sonrası rehavete kapılmayıp, mutabakat çerçevesinde verilen sözlerin gereğinin yapılıp yapılmadığını da takip edeceklerini karşı tarafa iletmişlerdir (Yavuz, 2005, s.452).

Nitekim bu anlaşma iki ülke ilişkilerinin mihenk taşı olmuştur. Türkiye'nin terör konusundaki hassasiyet son raddede anlaşılmış ve Suriye yönetimi terör örgütü PKK'nın Suriye topraklarındaki varlığını sonlandırmıştır. Terör örgütünün kampları kapatılırken, örgüt lideri Abdullah Öcalan da sınır dışı edilmiştir. Bunun üzerine iki ülke heyetleri Adana'da bir araya gelerek 20 Ekim 1998 tarihli terörle ortak mücadele maddelerini içeren Adana Mutabakatını imzalamışlardır. Gerçekten bu mutabakata bağlılık gösterildiği görülmüştür. İki ülke iyi niyet göstergeleri ile süreci devam ettirmiş, baba Esad'ın 2000 yılında ölümü üzerine Türkiye'den en düzeyde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılımı önemli olmuş ve de çok olumlu bir adım olarak görülmüştür. Daha sonraki süreçte iki ülke karşılıklı olarak üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Nihayetinde Beşar Esad'ın 6-8 Ocak 2004 tarihli Türkiye ziyaretiyle ilişkiler önemli ölçüde hız kazanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2004).

Adana Mutabakatı 2010 yılında güncellenerek konjonktürel şartlara göre maddeler eklenmiştir. On iki yıl sonra uzlaşma sağlanmış bir mutabakatın geliştirilmesi ve yenilenmesi mutabakatın işlediği ve mutabakata bağlılıkta güven tazelemesinin gerçekleştiği gözükmektedir. Arap Baharı kapsamında 15 Mart 2011 tarihinde Suriye iç savaşının başlaması (Anadolu Ajansı, 2021) ve ilerleyen süreçte ikili ilişkilerin bozulması mutabakat anlaşmasını ve daha önce yapılmış tüm anlaşmaları geçersiz kılmıştır.

4.2 Hafız Esad Döneminde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Normalleşmesi

Suriye'nin 1946 yılında bağımsızlığını elde etmesinden sonra ülke de art arda çok fazlaca askeri darbe olmuş ve en son Baas Partisi mevcut yönetime darbe yaparak iktidara geçmiştir. Ve son olarak Baas Partisi içinde olan ve dönemin Savunma Bakanı olan Hafız Esad da 1970 'de kendi eski yol arkadaşı olan Salah Cedit'e darbe yapmıştır. Bu darbeyle ülkede tüm ipleri kendi eline almış ve iktidarını kurmuştur. Böylece bu son darbeyle ülkede 1946 yılında bağımsız oluşundan bu yana gerçekleşen darbeler son bulmuş ve bu sayede Suriye için yeni bir dönemin kapıları açılmıştır. Hafız Esad 1971'de Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamış ve 2000 tarihli ölümüne kadar Suriye Devlet Başkanlığı görevini icra etmiştir. Genel olarak üç sorun (Hatay sorunu, Su sorunu ve PKK sorunu) etrafında şekillenen Türkiye-Suriye ilişkisinde en tavrını PKK sorununda ortaya koymuş ve Türkiye ile yeni bir sayfa açıp ilişkileri çıkmazdan çıkarmak istemiştir.

Hafız Esad dönemi Suriye dış politikası: Güçlü Suriye ordusu, Büyük Suriye İdeolojisi, Dolaylı Güç Kullanımı ve Pragmatik Diplomasi Anlayışı ile genel olarak bu temeller üzerine şekillenmiştir (Atlıoğlu, 2009). Türkiye-Suriye arasındaki Hatay meselesi Hafız Esad döneminin ilk meselesi olmuştur. Büyük Suriye Projesi ise tam bu dönemde gündeme gelmiş ve Türkiye'nin dikkatini üzerlerine çekmiştir. Büyük bir devlet ideasıyla planlanan ve Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i büyük devlet konumuna getirilmeye çalışılmış, bu projeyle bu ülkelerin bir çatı altında toplanması ve güç birliği oluşturulması istenmiştir. Kapsam alanı olarak belirtilen ve sayılan bu devletlerle sınırlı kalınmayıp, içeriği genişletilerek bölge devleti dışında Kıbrıs'ın ve Türkiye'nin parçası olan güney kesimindeki illerin de projeye dahil edilmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. 1939'da

Hatay'ın Türkiye'ye kalmasını bir türlü kabul etmeyen Suriye, bu süreci Hatay sorunu üzerinden yürütmüş ve Hatay'ı Suriye'nin içinde göstererek ve Türkiye'yi de Hatay'ı işgal eden devlet diye göstererek projesinin propagandasına dahil etmiştir (Yavuz, 2005).

1973 Arap-İsrail savaşında Türkiye desteğini daha önce de olduğu gibi yine Araplardan yana kullanmıştır. Türkiye hava sahasını Sovyetler Birliğine açarak Sovyetler tarafından Suriye ve Mısır'a silah ve mühimmat sevkiyatı yapmasında destekleyici bir rol üstlenmiştir. Savaş sonrasında da Suriye ve Arap ülkelerini hem Birleşmiş Milletler (BM) toplantısında destekçisi konumunda olmuş hem de Golan Tepeleri işgalinin karşısında duran bir politika içinde olmuştur. Türkiye'nin bu tutumu başta Suriye olmak üzere Arap ülkelerinde olumlu karşılanmıştır. Savaş sonrası uygulamaya koyulan petrol ambargosu batı ülkelerine uygulanırken Türkiye'ye karşı böyle bir ambargo uygulaması olmamıştır. Fakat Türkiye ise aynı desteği Kıbrıs müdahalesi sırasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınan kararlarda ne Suriye ne de bir başka Arap ülkesinden Türkiye benzeri destekleyici bir tavır görememiştir (Çelikkol, 2015).

İlişkilerde bir diğer önemli konu olan su sorunu iki ülke arasında Hatay'da sonra ikinci önemli bir sorun olmuştur. Türkiye tarafından yapımına 1964'te başlanan Keban Barajı hem Suriye'yi hem de Irak'ı rahatsız etmiştir. Çünkü bu barajın yapılması demek iki ülke için de kendi ülkelerine gidecek olan suyun miktarında azalmanın olacağı düşüncesiydi ve bundan kaynaklı bir endişe içindeydiler. Türkiye sadece Keban Barajı'nı yapmakla da kalmayıp sonrasında Karakaya ve Atatürk Barajlarını da inşa etmesi ayrıca daha sonra da Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ni de 1980'li yıllarda yapımına başlamasıyla sorunları daha da çıkılmaz bir hale sürüklemiştir. Fakat Suriye kısmi bir anlaşma sağlanmış ve protokol imzalanmış olsa da Suriye kendi topraklarına gelen suyun miktarında azalma olduğunu öne sürmüş ve bunun üzerine ilişkilerde gerginliğin daha fazla artmasına yol açmıştır. Su sorunu iki ülke arasında devam ederken bir de PKK sorunu Türkiye aleyhinde ortaya çıkmış olması iki ülke arasında art arda gelen krizlere neden olmuştur. Çünkü Türkiye'de terör faaliyetleri bu dönemde ortaya çıkmış ve zararlara sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla iki ülke arasında kriz büyümüştür. Özetle su sorunundaki üstünlüğü elde edebilmek için Türkiye'ye karşı PKK kozu kullanılmıştır. İlişkilerde çıkmaz sokak da tam bu noktada ortaya çıkmıştır. Çünkü Suriye PKK ve liderini topraklarında barındırmanın yanında maddi ve manevi desteğini de eksik

etmiyordu. Haliyle bu durum terör konusunda hassas olan Türkiye'yi rahatsız etmesinden dolayı ilişkilerde yol hep çıkmaza çıkıyordu. Bu dönemde iki ülke arasında aralıklı olarak güvenlik protokolleri imzalanmış ve terörle ortak mücadele üzerinden anlaşma sağlanmıştır. Türkiye, Suriye ve Irak su sorunu konusunda üçlü bir komite oluşturmuştur. Bu üçlü komite Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunu görüşülmüş, fakat bu görüşmeden herhangi bir sonuç alınamamıştır. Arap birliğinin de desteğini alan Suriye suların paylaşımı konusunda Türkiye'yi zora sokmak isteyip su konusunu uluslararası alana taşımıştır. Türkiye bu noktada politikalarını etkin bir biçimde kullanarak baskılara karşı gelmiştir. Ancak ilişkilerde yumuşama 1998 krizinin ardından gelen Adana Mutabakatıyla olmuştur (Eroğlu, 2019).

PKK sorunu iki ülke arasında ilişkilerde gelinen son nokta olmuştur. Su kaynaklı terör örgütü ve liderinin Suriye topraklarında barındırılması ve desteklenmesi iki ülke ilişkilerini kötü yönde etkilemiştir. Terörle ortak mücadele protokolleri imzalansa da Suriye protokol gerekliliklerine riayet etmemiştir. Fakat Türkiye'ye yönelik PKK örgütünün terör faaliyetleri ilişkilerde Türkiye açısından git gide olumsuz bir hava oluşturdu. Nitekim Suriye her ne kadar örgüte ve liderine destek vermediklerini söylese de Türkiye ile çıkar çatışmasından kaynaklı hem örgütün faaliyetlerini desteklemişlerdir hem de yerlerine eğitim ve silah desteği sağlamışlardır. Nitekim PKK ile temasları Hafız Esad'ın kardeşi Rıfat Esad birebir yapmaktaydı (Çelikkol, 2015). 1999'de bir biri ardına gelen açıklamalar ve son olarak Türkiye'nin son çare olarak savaş başvuracağını duyurması üzerine ciddiyetin artık farkına varan Suriye'nin PKK ve lideri Abdullah Öcalan'ı topraklarından sınır dışı etmesi üzerine iki ülke ilişkilerinde tansiyon düşürülmüştür. Bunun üzerine iki ülke heyeti Adana'da bir araya gelerek 19-20 Ekim 1998'de görüşmeler sağlanmış ve terörle ortak mücadeleyi içeren Adana Mutabakatı imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1998). Bu anlaşmanın ardından ilişkilerde önemli bir iyileşme sürecine girilmiş ve çok yönlü bir işbirliği arayışı başlamıştır (Arı, 2008).

4.3 Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkiler

Beşar Esad'ın ağabeyi Basil, 21 Ocak 1994'te Şam'da trafik kazasında ölmeden önce Hafız Esad'ın siyasi varisi olarak görülüyordu. Bu sebeple Basil Esad, Devlet Başkanlığı için Binbaşı rütbesiyle Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı'na babası Hafız Esad tarafından getirilmişti, fakat Basil'in ölümü üzerine devlet başkanlığına

hazırlatılmak için Hafız Esad'ın İngiltere'de göz doktoru olan diğer oğlu Beşar Esad Londra'dan hızlı bir şekilde ülkeye geri getirilmiştir. Ayrıca Beşar reformlar için de bir umut ışığı olarak görünmekteydi (Taştekin, 2015, s. 26).

Baba Esad'ın yerine geçirilmek amacıyla İngiltere'den ülkeye geri getirilen Beşar Esad askeri ve devlet işlerindeki deneyimsizliği sebebiyle kendisine hemen bir eğitim programı oluşturulmuş ve bir an önce amacı doğrultusunda çalışmalara başlatılmıştır. Beşar'ın üstüne büyük bir sorumluluk yüklenmişti. Çünkü alacağı mevkiyi hakkedeceğini ispatlayarak halkın bir şekilde sevgisini ve olurunu kazanmak zorundaydı (Zisser, 2007).

Yönetim ve liderlik deneyimini kazanma, rakiplerini ortadan kaldırma ve meşruiyet kazanma bu üç önemli husus Beşar Esad'ın iktidara geliş sürecini oluşturmaktadır. Beşar ilk olarak askeri yönünü geliştirmek amacıyla başladığı askeri eğitimini zırhlı birlikler okulunda dönem birinciliği elde ederek ve Kurmay Binbaşı rütbesini alarak eğitimini tamamlamıştır. Beşar 1996'da önce Yarbaylığa terfi etmiş, daha sonra 1999'da da Albaylığa yükselmiştir. En son Basil'in de ölmeden önce yürüttüğü Cumhuriyet Muhafız Alayı Komutanı olmuştur. Beşar çok yönlü bir lider olma yolunda taşları tek tek diziyordu. Askeri eğitim almakla beraber dış politikayla da ilgilenmekteydi. Yurt dışı gezileri yapıyor, devamlı olarak basına röportaj veriyor ve bu sayede ülke yönetimindeki yerine meşruiyet kazandırmayı hedefliyordu. Yolsuzluklarla mücadele edeceği, ekonomiyi iyileştireceği ve Batı ile de ilişkilerin düzeltilebileceği bir lider olarak halka gösterilmesi umutların kendisinde toplanmasını sağlamıştı (Zisser. 2000).

10 Haziran 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü üzerine henüz 34 yaşında olan Esad için tüm hukuki süreç ve cumhurbaşkanlığı için yeterlilik yaşı vb. birçok engel Hafız Esad tarafından önden ortadan kaldırılmıştı. Mecliste adaylığı kabul edilen Beşar %97 oy alarak Suriye Devlet Başkanlığı görevine seçilerek iktidarını kurmuştur (Orhan, 2000). Bununla beraber Ulusal İleri Cephe Başkanlığı ve Ordu Komutanlığı babasının ölümüyle boşalan görevleri de üstlenmiştir (Ziadeh, 2011).

Türkiye-Suriye ilişkileri Adana Mutabakatı sonrası artık ilerleme kat ederek önemli bir iyileşme süreci içine girmiştir. İlişkilerdeki ilerleme davam ederken, Hafız Esad'ın ölümü ve Türkiye adına cenazeye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in devlet kademesindeki en üst düzey katılımı Suriye tarafından olumlu karşılandığı kanaati vardır. Nitekim Beşar

Esad göreve geldiğinde ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye yapacağını söylemiştir. Fakat programda değişiklikler olması sebebiyle kendi yerine Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ı aynı yıl (2000) içinde Kasım ayında çok amaçlı görüşmeler yapmak üzere Türkiye'ye göndermiştir (Arı, 2008, s. 637-638).

İlişkilerdeki değişim 2000 'den itibaren karşılıklı olarak üst düzey ziyaretlerin Adana Mutabakatı çerçevesine uygun şekilde gerçekleştiği gözlenmiştir. İlişkilerin iyileştirilmesi yönünde Suriye tarafından ortaya siyasi bir irade koyulmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerde siyasi ilkelere uyulacağı konusu bakanlar düzeyinde tartışmalara devam ederken, ekonomik ve teknik konulardaki ilişkiler daha hızlı bir ivme kazanmıştı. Çifte vergilendirmenin Mart 1999'da kaldırılması ve bunun yanında karşılıklı olarak yatırımların teşvik edilmesi konusunda anlaşma taslakları hazırlanırken, Karma Ekonomik Komite toplantıları yapılmıştır. Böylece iki ülke arasındaki ticaret hacmi iyi bir yükseliş göstermiştir (Yavuz, 2005, s. 452).

Güvenlik konusunda iki alan üstünde durulan temaslarda öncelikli tutulan ve genel olarak kapsamı büyük bir askeri iş birliği içinde olmak hedeflenildi. Ayrıca Türkiye ilişkilerde iyi niyet göstergesi olarak 25 Ocak 2001'de Suriye'ye su akışını artırmak istemiştir. Bu iyi niyet göstergesi düşüncesi bile olumlu bir havayı ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber iki ülke Ocak 2001'de karşılıklı olarak birbirine ziyaretlerde bulundu. Bunun sonucunda da iki ayrı anlaşma sağlandı. Askeri İşbirliği Anlaşması ile Askeri Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği isimlerindeki bu anlaşmalar 19 Haziran 2002'de imzalanmıştır. Bununla beraber gerçekleşecek olan olası illegal göçlere karşı da mücadeleyi içeren Geri Kabul Anlaşması ve iki ülkenin İçişleri Bakanlıkları arasında İş birliği Anlaşması yapılmıştır (Oran, 2013).

Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın ziyareti, 26 Eylül 2000'de Suriye İçişleri Bakanı Mohammad Harbah'ın ziyareti ve 2004'te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti vs. ilişkilerin iyi yönde ilerlemesini istedikleri yönünde birer göstergesi gibidir. Böylelikle diplomasi kanalları tüm yönüyle kullanıma açılmış ve iki ülke arasında çok yönlü bir işbirliği sürecine doğru adımlar atılmıştır. Güvenlik, su, ekonomi konuları ilişkilerde ilerlemenin sağlanıldığı üç temel alan olarak gösterilebilir (Oran, 2013).

Türkiye-Suriye ilişkilerindeki olumlu gelişmeler 1998 yılının son çeyreğinde başlamış ve Beşar Esad'ın 6 Ocak 2004 yılında yapmış olduğu Türkiye ziyareti ise iki ülke arasında PKK sorununu ortadan kaldıran Adana Mutabakatından sonra başka bir dönüm noktası gelişme olarak görülmüştür. Çünkü 57 yıl sonra ilk kez bir Suriye Devlet Başkanı Türkiye'ye ziyarette bulunuyordu (Atlıoğlu, 2005).

Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti ilişkilerin iyi yönde ilerlemesini hızlandırmıştır. Beşar babasından farklı olarak dönemsel problemlere takılmak yerine ilişkileri iyileştirmeye ve çıkar odaklı bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye ziyareti tamda bu noktada çok önemlidir. Nitekim ziyareti sırasında verdiği röportajlarda sorunlara değil çözüm yollarına odaklanmıştır. Türkiye Suriye arasındaki sorunlara yönelik açıklamalarda bulunmuştur:

> Bana göre bu sorunun en doğru çözümü konuyu bu aşamada bir tarafa bırakmaktır. İkinci olarak, var olan ilişkilerimizi öyle iç içe bir hale getirmeliyiz ki, sorunun çözümüne doğru daha rahat adımlar atılabilsin. Üçüncü olarak, o düzeyde yükseldiğinde, bu ilişkiler var olan sınırlardan çok daha güçlü olacaktır zaten. İşte o zaman bu sorun da çok daha kolay ve kendiliğinden çözülecektir. Ancak, bu sorunun çözümü sonuçta hükümetler arasında sağlanacaktır. Unutulmamalıdır ki, şimdi Suriye ve Türkiye arasında çok büyük bir karşılıklı güven sağlanmıştır; bize düşen bu güveni sürekli güçlendirmektir (Yeni Şafak, 2004).

Mehmet Ali Birand ile yapmış olduğu röportajda da Beşar su konusunda Birand'ın sorularını yanıtlamış ve şu cevap vermiştir:

> Su sorunuyla ilgili olarak kuşkusuz her ülke daha fazla suya sahip olmak ister. Kaldı ki bizler genel olarak su sorununu yaşayan bir bölgede yaşıyoruz. Ancak yine de Suriye ve Türkiye arasında bir su sorunundan söz edemeyiz. Kaldı ki su sorununu belirleyecek faktörlerin başında uluslararası hukukun yanında insani ilişkiler gelmektedir. Örneğin İran'da deprem olduğunda birçok düşman ülke bile yardıma koştu. Benzer şekilde bugün Fırat kenarında yaşayan bir Türk vatandaşına Suriyeli kardeşinin susuzluk çekmesini isteyip istemediğini sorsak, kesinlikle hayır istemem diyecektir. İşte bu nedenle ben olayın insani önemini

> ve boyutunu hep önemsiyorum. Bana göre şu an Suriye'nin ne halk olarak ne de devlet olarak Türkiye ile bir su sorunu yoktur. İşin hukuksal çerçevesiyse hükümetler yani her iki ülkeden yetkililer bir araya gelerek bu konuyu görüşürler. Ancak bir kez daha söylüyorum iki ülkenin ilişkileri geliştikçe su konusunda bile çıkarlarımızın ortak olduğunu görüceğiz" (32. Gün Arşiv, 2004).

Briand'ın Hatay sorunu özelinde haritalar konusundaki sorusuna ise şöyle cevap vermiştir:

> Bu sorun bugünün konusu değil neredeyse 60 yıldır bu konu gündemde. Su konusu olduğu gibi bu konuda da durduk yere ortaya çıkmadı. Az önce ilişkilerimizin nereden nereye geldiğini anlatmaya çalışmıştım. Ülkelerimiz arasındaki ilişkilerde üzerinde anlaşmalar sağladığımız noktaların anlaşamadığımız konulardan daha fazla olduğunu gördük. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi gündeme gelince üzerinde anlaşma sağlanabilecek olumlu noktalardan başlanır. İşte bu nedenle ülkelerimiz arasında ilişkiler geliştikçe ihtilaf konuları giderek azalacaktır. Bu durumda ise ülkelerimiz arasında sınırlara yaklaşımımız da sorun olmaktan çıkacaktır. İşte bu nedenle detay olmadığı ve bu konuyu Türk dostlarla konuşmadığımız için çok daha fazla bir şey söylemek anlamsız. Her iki taraf tüm sorunlara çözüm bulmak amacıyla var olan sorunlarımızı bir tarafa itme kararlılığı içinde. Ancak bu sorunları ihmal ediyor veya görmemizlikten geliyoruz anlamına gelmemelidir. Mutlaka bu sorunu iki ülkenin çıkarlarını sağlayacak şekilde çözmeliyiz. Her iki ülke bu çözümden memnun kalmalıdır. Ancak her soruna da gerekli zamanı vermeliyiz. Çünkü öyle sorunlar vardır ki daha fazla zamana ihtiyaç duyar ve hemen çözülmez. Ancak ben kişisel olarak ilişkilerimizin hem de tüm sorunlarımızın çözülebileceğinden umutluyum. Çünkü iyi niyet Türk yetkililerinde ve Türk halkında olduğu kadar bizlerde de var ifadelerini kullanmıştır (32. Gün Arşiv, 2004).

Terör konusunda ise Suriyeli yetkililer her mecrada Türkiye ile olan işbirliği alanlarını vurgularken, teröre olan mücadelede de Türkiye'ye olan desteklerini devamlı olarak belirtmişlerdir. PKK özellikle 2003 yılından tekrar canlanmış ve 2007 yılına gelindiğinde

Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerini arttırması Türkiye'ye zararı büyük olmuştur. Bunun üzerine Kuzey Irak'a yönelik bir operasyonun gündeme gelmiş ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın bu operasyona yönelik *"bir sınır ötesi harekatın Türkiye'nin hakkı olduğu" i*fadesini kullanarak Türkiye'yi destekleyici açıklamalarda bulunması Türkiye-Suriye ilişkileri açısından başka bir olumlu adım olmuştur (Tasam, 2007).

İki ülke arasında sorunlu alanlar bir tarafa bırakılarak iş birliği alanlarının genişletilmesi ve ilişkilerin bu minvalde ilerletilmesi gözetilmiştir. Özellik ekonomik zemine oturtulan ilişkiler iki ülke ilişkisinden kazan-kazan durumunu ortaya çıkarmış ve bu yönde adımların atıldığı görülmüştür. 2009 yılına gelindiğinde Beşar Esad'ın Ankara ziyareti sırasında iki önemli anlaşma imzalanmıştır. Bunlar; 18 Eylül 2009 tarihli 'vizelerin kaldırılması' ve 16 Eylül 2009 tarihli 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi' (Orsam, 2009) kurulması anlaşmalarıdır. Ekonomik entegrasyonu amaçlayan bu anlaşmalar sayesinde ekonomik girişimler de hız kazanmıştır. 1998 tarihli Adana Mutabakatı sonrasında günbegün iyi giden ve ilmek ilmek işlenen iyi ilişkiler, 2011 tarihli Suriye iç savaşının başlaması iyi giden ilişkileri baltalayan büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Arap Baharı isimli demokrasi, özgürlük ve insan hakları reformunu içeren Arap halklarının ayaklanışı ve protestoları Suriye'ye de sıçramış, halk reform talebinde bulunmuş ve bu taleplere karşılık olarak Esad rejimi şiddet ile karşılık vermiştir. Tam bu noktada Türkiye bir yandan Suriye halkının taleplerini görmezden gelmezken, diğer yandan da ilişkilerinin gelinen noktada bozulmasını istemiştir. Diplomatik bir çabanın içine giren Türkiye, reform taleplerine karşılık verilmediği gibi şiddetin dozunun arttırıldığını gördükçe politikasında değişime gitme mecburiyet hissetmiştir. İki ülke arasında ilişkilerin yerini söylemsel ithamlar ve incitici sözler almıştır. Daha sonra dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Esad'ın çekilmesi yönünde çağrıda bulunmuş (Milliyet, 2011), ayrıca Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de BBC'ye verdiği röportajda Suriye'nin mevcut yapısının değişmesi ve Esad rejiminin gitmesi gerektiğini vurgulamıştır (Milliyet, 2011). Türkiye 2011 yılından 2022 yılına kadar Esad ile uzlaşmama politikasını sürdürmüştür.

5. AK PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

5.1 Ekonomik ve Siyasi İlişkilerde Hızlı İyileşme Dönemi ve Bölgesel İş Birliği

Türkiye Suriye arasında on yıllarca süren çatışma hali iki ülkeyi savaşa sürüklemiş ve son anda sağlanan uzlaşma ile diplomatik kanallar açılmış ve Taraflar Adana'da bir araya gelerek 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakatını imzalamıştır. Bununla beraber iki ülke teröre karşı ortak bir mücadele içine girmiş ve Türkiye'nin terör konusundaki endişeleri ortadan kalkmıştır. İlişkilerde yeni bir dönemin kapısı da böylelikle aralanmıştır. 2000 tarihinde Hafız Esad'ın ölümü sebebiyle ılımlı politikalar seyredeceği gözlemlenen Beşar Esad'ın Devlet Başkanlığına getirilmesi sonrası iki ülke ilişkilerinde çok yönlü iş birliği içine girileceği sinyalleri alınmıştır. Beşar Esad, baba Esad'dan farklı olarak kronikleşmiş sorunlar (Hatay sorunu, su sorunu ve terör sorunu) üzerinde durmak yerine ilişkileri iyileştirmeye önem vermiştir. Çünkü ilişkiler iyi yönde devam ettikçe, geçmişte yaşanan anlaşmazlıkların da ancak bu sayede çözüme kavuşacağına inanmaktaydı (32. Gün, 2004).

Hafız Esad'ın ölümü üzerine cenazeye Türkiye'den Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in devlet kademesindeki en üst düzey katılımı Suriye tarafınca çok olumlu karşılanmış olacak ki hemen aynı yıl (2000) içinde Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam Türkiye'yi ziyaret etmiştir ve sonrasında iki ülke arasında üst düzey ziyaretlerin gerçekleşmesi devam etmiştir (Arı, 2008, 637-638). Haddam'ın ziyareti iki ülke arasında ilişkilerin iyi yönde canlandırılmasına yönelik olup, iki günlük ziyareti içinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e Beşar Esad'ın iyi niyet mesajını iletmiştir. Bununla beraber ilişkilerin gerek siyasi gerek ekonomik gerekse askeri ve kültürel alanlarda arttırılmasına yönelik kararlı olduklarının üstünde durduklarını ifade etmiştir. 2000 yılında babası Hafız Esad'ı kaybeden Beşar, yönetme üzerine gerekli tüm eğitimleri almış, siyasi kariyeri için tüm engeller daha önceden ortadan kaldırılmış ve göreve hazır hale getirilmiştir. Suriye Devlet Başkanlığı görevine gelen Beşar Esad, Batılıların "Şam Baharı" olarak nitelendirdiği siyasi, ekonomik ve toplumsal bir liberal açılım programını başlatmıştır. Bu minvalde Türkiye - Suriye ilişkilerinin olumlu yönde bir seyir izlemesi de Beşar Esad'ın göreve gelmesiyle olmuştur. Taraflar çatışma ve sorunların sürekli vuku bulduğu durumları bu kez tam tersi olarak olumlu yönde

geliştirilmesine önem vermiş ve bunun yollarını bulmak için bir çaba içine girişmişlerdir (Arı, 2008).

Karşılıklı olarak gösterilen iyi niyet göstergeleri Taraflar arasında ilişkilerin iyi yönde ilerlemesini de kolaylaştırmıştır. Komşularla sıfır sorun politikasını 2000 yılı başında benimseyen Türkiye, bu amaç etrafında Suriye ile olan tarihsel ve kültürel bağı önemseyerek her alanda olmakla beraber ilişkileri düzeltme üzerinde önemle durmuştur. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ve vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması konuları ise Türkiye ile Suriye arasında ilişkilerin olumlu yönde seyrettiğinin göstergesi olarak görülebilir. Bu anlaşmalarla iki ülke arasında; barış, güvenlik ve istikrarla birlikte sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Temel gaye burada iki ülke arasında karşılıklı olarak güven duygusunun pekiştirilmesi ve işbirliğinin tesisinin kurulmasıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Türkiye, 2002 seçimlerinde Ak Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) 'nin zafer elde edip iktidarı ele almasıyla birlikte, iç ve dış siyasetinde önemli değişimlere gittiği ve özellikle dış siyasette diplomasi araçlarını tümüyle kullandığı söylenebilir. *"Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir"* düşüncesi, yerini *"komşularla sıfır sorun"* ilkesine bırakmıştır. Türkiye düşman algısını ortadan kaldırarak ve de buna bağlı olarak vuku bulan defansif refleksten kendini arındırmış, *"bütün komşularla ilişkileri iyi düzeye getiren bir ülke olma"* siyasetini amaçlamıştır ve bu yaklaşımın bütünüyle benimsendiği de görülebilmektedir (Davutoğlu, 2003).

Türkiye bu yeni yaklaşım modeliyle merkez ülke olmayı hedeflemiştir. Dış politikada bu yaklaşımı kullanarak bölge içi sorunlarının yine bölge içi dinamikleriyle çözülebilmesi gerektiğini, bölgesel çatışmaların arabuluculuk yöntemiyle son bulmasını, bölgesel istikrarın kurulması istemiştir. Türkiye, bu sağlanan ve geliştirebilecek olan istikrar düzleminde kendi bölgesinde oluşturacağı istikrar kuşağıyla bölgesel ve küresel çapta gerçekleşen enerji, ticaret ve insan hareketliliğinin merkezine yerleşmeyi amaçlamıştır (Balcı, 2013, s. 258).

Türkiye ortaya koyduğu bu siyasi ilkeyle komşusu Suriye'nin bağımsızlığından ve komşusuyla yaşadığı 1998 krizi ile birkaç konuda çatışmacı bir tutum içinde idi. Karşılıklı tehdit algılamaları yüzünden ve buna bağlı olarak sürekli çatıştığı komşusu ile sonunda

terör sorunu nedeniyle savaşın eşiğine gelmiştir. 1998 krizi sonra Suriye Türkiye'nin hassasiyetlerine olumlu karşılık vermiş ve iki ülke arasında 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakatı ile uzlaşma sağlanmıştır. Bu gelişme sonrası normalleşme başlamış ve Beşar Esad'ın göreve gelmesiyle 2000 yılı sonrasında Türkiye dış siyasetinde Suriye'ye çok yönlü bir politika benimseyerek ilişkilerini iyi yönde geliştirme çabası içine girmiştir ve böylelikle iki ülke arasında yepyeni bir sayfa açıldığı da söylenebilir. Beşar Esad Ocak 2004'te Türkiye' ye (Ankara) ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret, *"57 yıl aradan sonra ilk defa bir Suriye Cumhurbaşkanı Türkiye'yi ziyaret etti"* ifadeleriyle kayıtlara geçmiştir. Daha sonra aynı yıl içinde Suriye'ye Başbakan Erdoğan'ın aralık ayındaki ziyareti, sonrasında 2005 yılında Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyareti ve sonrasında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ziyareti 2000'lerin ilk 10 yılı boyunca bütünleşmeye kadar ilerleyen ilişkilerin başlangıcını temsil etmesi bakımından önemi büyük olan ziyaretlerdi (Balcı, 2013, s. 276).

Türkiye, dış siyasette 'komşularla sıfır sorun' politikasını 2003 sonrası tam anlamıyla benimsemiş ve farklı nedenlerle kavgalı olduğu ve sonrasında ilişkilerini normale döndürdüğü komşusu Suriye ile sorunların ılımlı bir zemine indirgenmesi sebebiyle ilişkilerde çok yönlü bir iş birliği görülmektedir. İki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştiği ve dış ticaret hacminin de hızlı bir biçimde artış gösterdiği gözlenmektedir. Türkiye ile Suriye dış ticaret hacmi, 2000 yılına kadar kayda değer bir oranda değilken, özellikle 2004 yılı sonrası yükselişe geçtiği görülmüştür (Sandalcılar, 2001).

İki ülke arasında ticaretin önünün açılması ve ticaret hacminin yükseltilmesi maksadıyla ilk kez 17 Eylül 1974 yılında bir anlaşma imzalanırken, 2004 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 3 anlaşma çevresinde birleşmiştir. Bunlar (Sandalcılar, 2011, s. 213-229);

- *"06.01.2004 tarihli Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması,*
- *06.01.2004 tarihli Yaptırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,*
- *22.12.2004 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması".*

1 Ocak 2007 tarihinde iki ülke arasında serbest ticaret alanı tesis eden ortaklık anlaşması yürürlüğe girmiştir. Taraflar arasında imzalanan bu anlaşma ile *"ekonomik iş birliğinin arttırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun*

rekabet koşullarının oluşturulması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve iş birliğinin geliştirilmesi" kararı üstünde mutabık kalınmıştır. Bununla beraber anlaşma kapsamında *"sanayi ürünlerindeki gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili vergi ve önlemlerin kaldırılması"* gibi konular öncelik olmakla beraber, *"teknik mevzuat, tarım ürünlerindeki taviz değişimi, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, iç vergilendirme, yapısal uyum, damping, acil durumlar, devlet tekelleri, korunma önlemleri, ödemeler, menşe kuralları, devlet yardımları, sınai ve ticari mülkiyet hakları, kamu ihaleleri ve kurumsal hükümler"* konularını da içeren düzenlemeleri kapsamaktadır (Sandalcılar, 2011, s. 213-229).

Türkiye ile Suriye ilişkileri olumlu yönde ilerletmede kararlı adımlar atmışlar ve birçok iş birliği alanları geliştirmişlerdir. Ticaret hacminin arttırılması ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla yapılan bir başka anlamlı girişim de sınır ticaret merkezlerinin her iki ülkede de kurulması konusudur. Mutabık kalınan bu anlaşmalar çerçevesinde merkez noktaların kurulması için Türkiye'de Akkoyunlu ve Kilis öngörülürken, Suriye'de ise Ain El Souddeh ve Bab El Salameh düşünülmekteydi (Sandalcılar, 2011).

İki ülke arasındaki çatışma yanlısı politikalar yerini çok yönlü işbirliği alanlarına bırakmıştır. Bu yakınlaşmanın birçok sebebi vardır. Bunlardan biri de Amerikan askerlerinin Ortadoğu'daki (Irak'taki) varlığıdır (Uslu, 2010). Bu minvalde güvenlik ekseninde bir yakınlaşma içinde olan Türkiye ile Suriye, Irak'ın toprak bütünlüğü ve bölgedeki olası bir Kürt devletinin kurulması gibi konulardan kaygılar duymuştur. İki ülke arasında bu yakınlaşmanın sebebi tam da ortak duyulan bu kaygıdan kaynaklı gelişmiştir. Bununla beraber Suriye yönetiminin Irak'ın işgali sonrası ve Irak'ın toprak bütünlüğü hakkında Türkiye'nin endişelerini dile getirmesi, Irak'ın kuzeyinde bulunan PKK'nın varlığına karşı Türk askeri operasyonlarını desteklemesi ve ayriyeten PKK'nın Suriye topraklarındaki varlığına karşı da askeri operasyonlar düzenlemesi iki ülke arasındaki yakınlaşmanın önemli etmenleri olmuştur (Eligür, 2006).

Türkiye-Suriye ilişkilerinde 2000 yılı sonrasında güvenlik konusu sadece Irak nedenli kaygılardan oluşmamaktadır. İki ülkenin güvenlik kaygılarını şekillendiren bir diğer konu da Suriye ile İsrail arasındaki anlaşmazlıklardır. Ayrıca Türkiye ile Suriye aralarında

“Askeri Eğitim İşbirliği” ve “Eğitim-Teknik- Bilimsel” gibi konuları kapsayan bir askeri işbirliği içine girmeyi hedeflemişlerdir (Özer, 2007).

İlişkilerin ekonomik bağlamda yeni bir boyuta geçmesinde 22-23 Aralık 2004 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Suriye ziyareti etkili olmuştur. Serbest ticaret anlaşması 2004 yılında imzalanarak iki ülke ilişkilerini hem ekonomik ve ticari bir zemine oturmak hem de iki ülke arasında işbirliğini oluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda “çifte vergilendirmenin kaldırılması”, “karşılıklı yatırımların arttırılması”, ve “vergilerin kademeli biçimde 12 yıl içinde düşürülmesi” amaçlanmıştır (Özer, 2007).

Beşar Esad’ın 16-19 Ekim 2007 tarihli Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Güvenlik, ekonomi, enerji ve su konuları etrafında ilişkilerin iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda mutabakat zaptında şu başlıklar yer almıştır:

1- Güvenlik alanında iş birliğinin devam ettirilmesi,

2- Karşılıklı yatırımların arttırılması,

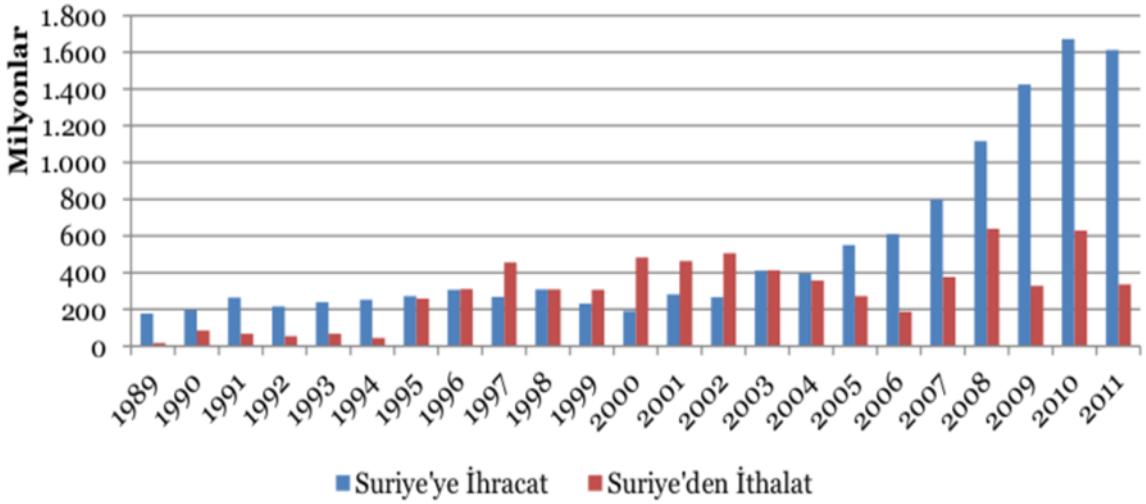
3- Halen mevcut sınır kapılarının insan ve mal akışına uygun olarak yeniden düzenlenmesi

4- Arap Gaz Boru Hattı’na yönelik çalışmaların hızlandırılması,

5- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Suriye Petrol Şirketi arasında derinleştirilmesi amaçlanmıştır (Ayhan, 2009, 26-34).

Serbest Ticaret Anlaşması sonrası iki ülke arasında ticaret hacminde artış yaşandığı gözlenmiştir. İki ülke arasında imzalanan bu anlaşma ile Türkiye’nin 2009 yılındaki ticaret hacmi 1.8 milyar dolarken, 2010 yılının ilk 11 ayı içinde veriler baz alındığın bu verilerde göreyse Türkiye ticaret hacmi 2.2 milyar doların üstüne çıkmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Şekil 1. Türkiye'nin Suriye ile Olan İhracatı ve İthalatı (TÜİK, aktaran Alpaslan, 2012, s.3)

27 Nisan 2009 yılında gerçekleştirilen ortak tatbikat ile iki ülke arasındaki askeri alanı kapsayan işbirliğinde ileri bir noktaya doğru gelindiği gözlenmiş, bu bağlamda ortak askeri tatbikat yapılması durumu iki ülkenin de hoşnut olmadığı İsrail' e karşı verilen bir mesaj olduğu yorumlarına yol açmıştır. İki ülkenin attığı adımlar her ne kadar ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik olsa da ortak askeri tatbikatın amaçlarında farklılıklar vardır. Bilal Y. Saab'a göre Türkiye sınır güvenliğini korumayı ortak askeri işbirliği ile sağlamayı hedeflerken, Suriye ise Washington yönetiminin Suriye'yi uluslararası yalnızlaştırma politikasını savurmak, İsrail saldırganlığına karşı bir duruş göstermeyi amaçlamıştır (Saab, 2009).

ABD ve AB'nin Lübnan sorunu üzerinden uluslararası alanda yalnızlaştırma politikası uyguladığı Suriye'ye karşı Türkiye ilişkilerinde olumlu adımlar atmaya ve ilişkileri ilerletmeye devam etmesi olumlu sonuçları da beraberinde getirmiştir. Ve bu sayede Türkiye'nin ilk kazanımı; iki ülke arasında yıllarca bir problem olan ve tarafları sürekli çatışma ortamına çeken Hatay sorunu, 2005 yılında Beşar Esad tarafından Hatay'daki Türk egemenliği tanınmasıyla son bulmuş ve böylelikle iki ülke arasında bu sorun da ortadan kalkmıştır (Chris, 2009).

Ayrıca su sorununa yönelik de ılımlı siyasi adımların atıldığı görülmüştür. Dicle Nehri'nin 25 km'lik kısmından Suriye tarafı günde 500 metreküp su alımı yapıyorken, suyun kullanım miktarında artış talep eden Suriye tarafının talebine karşılık miktarda

artışa gidilmiş ve kullanım 500 metreküpten 850 metreküpe çıkarılmıştır (Aksoy ve Bülent, 2004).

Bilal Y. Saab'a göre, iki ülke ilişkilerinin iyileştirilmesi noktasında Türkiye'nin iyileştirici adımlarının nedenlerini dört ana neden zemine oturtmuştur. Bunlar:

> 1- Türkiye'nin Suriye ve Irak'la iyi ilişkiler geliştirerek toprak bütünlüğünü sağlama,
>
> 2- Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi,
>
> 3- 2009 yılındaki Gazze operasyonu ile Türkiye'de İsrail'e karşı oluşan kamuoyu,
>
> 4- Türkiye'nin bölge nezdinde amaçladığı merkez ülke konumu için Suriye'nin Arap dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesinde oynayabileceği roldür (Saab, 2009, aktaran Aksu, 2011, s. 125).

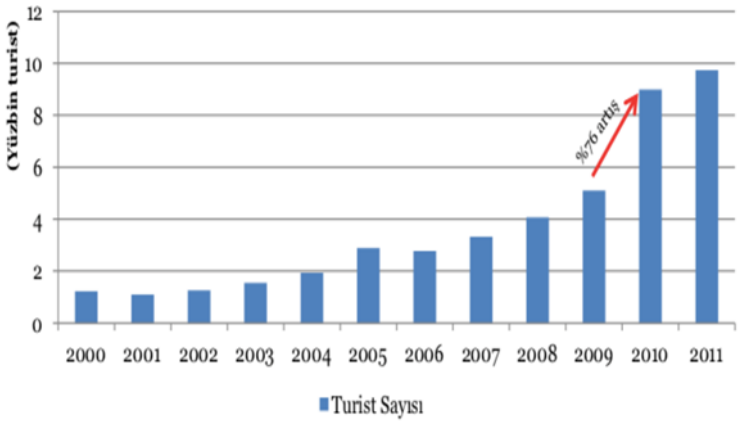
Beşar Esad'ın 16 Eylül 2009 tarihinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde iki ülke arasında sınır geçişlerinde vizelerin kaldırılması anlaşması imzalanmış ve böylelikle Türkiye ile Suriye arasında iki ülke halklarının gidiş-geliş önündeki vize problemi ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda diplomatik, hizmet, hususi ve umuma mahsus pasaport hamili Türk ve Suriye vatandaşların karşılıklı olarak vizeden seyahatlerinde 90 günü aşmayacak şekilde muaf tutulacaktır (Kanbolat, 2011).

Vizelerin iki ülke arasında kaldırılması ve geçişlerin kolaylaştırılması için varılan bu anlaşma sonrası iki ülke sınırında bir tören yapılmıştır. Törende Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu şu şekilde açıklamada bulunmuştur: *"Suriyelilere seslenmek istiyorum. Türkiye sizin ikinci ülkeniz ve Türk halkı kucak açmış sizi vizesi olarak beklemektedir."* Suriye adınaysa Suriye Dışişleri bakanı Velid Muallim de *"Suriye'ye gelişleriniz İstanbul'dan Ankara'ya gidişiniz gibi olacak. Suriyeliler Türkiye'ye Halep'den Şam'a gider gibi seyahat edeceklerdir"* ifadelerini kullanmıştır (Güneş ve Akkoç, 2009).

İki ülkeyi kapsayan vize muafiyeti sonrası iki ülkeye gelen turist geliş/gidiş sayılarında gözle görünür değişimlerin yaşandığı istatistiklerde gözlemlenmiştir. Suriye'den

Türkiye'ye giden turist sayısı 406,935 olarak saptanırken, vizelerin kaldırılması sonrasında 2010 yılında turist sayısı 899,494 'e ulaşmıştır (Tür, 2011).

Şekil 2. Yıllara göre Türkiye'ye Gelen Suriyeli Turist Sayısı (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, aktaran Alpaslan, 2012, s. 7).

Türkiye ve Suriye arasındaki olum gelişmeler devam ederken, 2009 sonrasında ise ilişkiler ekonomik zemine indirilmiş ve iki ülke arasında ekonomik bir bütünleşme süreciyle ilişkiler sürdürülmeye çalışılmış. Ve nihayetinde Beşar Esad'ın 2009'daki Türkiye ziyaretiyle iki ülke arasında ekonomik entegrasyonu amaçlayan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur (İnat ve Telci, 2019, s.147).

Konseyin kurulmasıyla 13 Ekim 2009 tarihinde iki ülke bakanlarından oluşan ilk konsey toplantısı Halep ve Gaziantep şehirlerinde yapılması kararlaştırılmış ve yapılmıştır (Aksu, 2011, s. 126). Toplantıda ilgili konular hakkında 50 proje anlaşması mutabakat zaptı çerçevesinde çalışma karara bağlanmıştır. İki ülkenin ilgili bakanlıkları toplantıda karara bağlanan konular hakkında süresi 10 gün olan zaman diliminde kendi eylem planını hazırlayarak sunumlarını ilgili muhataplarına yapılması üzerine anlaşmışlardır. Dolayısıyla söz konusu eylem planının organizasyonu ve uygulanması konusunda her bakanlık ayrıntılı bir ortak çalışmanın içinde kalmak zorunda olacaklardır (Ayhan, 2009).

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu konseyin ilk toplantısında düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *"iki ülkenin ekonomik entegrasyonu ve halklarının kaynaşmasını sağlayacak bu anlayışın bölgeye yayılmasını umuyorum."* Bu ifadelerle beraber Davutoğlu, Suriye ile olan ilişkilere yönelik de hem Türkçe hem de Arapça olarak; *"ortak*

sloganımızı, 'ortak kader, ortak tarih, ortak gelecek; el kader el müşterek, el tarih el müşterek, el müstakbel el müşterek' olarak ilan ediyorum" açıklamasında bulunmuştur Ayrıca Suriye Dışişleri Bakanı Muallim de stratejik ilişkilerin ve sürecin ekonomik ve toplumsal entegrasyonu konularını esas alarak Türkiye ile Suriye arasındaki bu kapsamdaki gelişen ilişkilerin hızlı bir şekilde ilerlediğini ifade etmiştir (Ayhan, 2009).

İki ülke arasında 1998 sonra başlayan iş birliği arayışı sonrasında iki ülke arasında tüm alanları kapsayan iş birliğini geliştirici adımların atılması ve varılan anlaşmalar ilişkileri günden güne iyileştirmiştir. Özellikle bu iyi ilişkiler dönemi ekonomik zemine oturtulmuş ve kazan-kazan dönemi uzun bir süre yaşanmıştır. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan 'Arap Baharı' ismindeki bir dizi silahlı isyanın Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları isteklerinden kaynaklanıyordu. İsyanların 15 Mart 2011 yılında da Suriye'ye sıçraması ve savaşın ülkede günden güne derinleşmesinden kaynaklı olarak Türkiye Suriye ilişkileri de bundan olumsuz yönde etkilenmiştir. Türkiye derinleşen bu savaş karşında ve isyanlara karşı koyma yöntemlerini tasvip etmeyerek, bu yönde Suriye ile olan ilişkilerinde bir tavır koymuştur ortaya. Savaşın ilk gününden itibaren Türkiye diplomatik yollarla Suriye ile temaslar kurmuş ve reform taleplerine Beşar Esad yönetiminin karşılık vermesini istemiştir. Yapılan tüm görüşmelerde beklenilen reformların karşılanmadığı ayrıca şiddet politikalarında artışın olduğu da gözlenmiştir. Bunun üzerine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan duruma kayıt kalmayarak;

> Suriye ne Türkiye'ye ne Arap Ligi'ne ne de dünyaya verdiği sözleri tutmamış; söz vermiş ama gereğini yerine getirmemiştir. Suriye ne kadar huzurlu olursa, Türkiye de o kadar huzurlu olur. Keza, Suriye'de yaşanan durum, Suriye'de meydana gelen dram sadece, birilerinin söylediği gibi, Suriye'nin iç meselesi olarak okunamaz, okunmamalıdır ifadelerini kullanmıştır (TRT Haber, 2011).

Diplomatik görüşmelerin bir işe yaramadığı kanaatine varan Türkiye, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının Kasım 2011'de askıya alındığını gösteren ve 9 maddeden oluşan yaptırım kararı alınmıştır (İnat ve Telci, 2011). Yaptırım kararı Başbakan Erdoğan'ın onayı sonrası Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından açıklanmıştır. Söz konusu yaptırım paketi şu şekilde sıralanmıştır:

1- Suriye'de halkıyla barışık meşru bir yönetim işbaşına gelene kadar Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının askıya alınması,

2- Suriye'de temel liderlik kadrosu mensubu olup, haklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurduklarına dair iddialar bulunan bazı yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin ülkemizdeki mal varlıklarının dondurulması. Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi,

3- Suriye ordusuna her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması,

4- Türkiye toprakları, hava sahası ve karasuları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi,

5- Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması,

6- Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarının dondurulması,

7- Suriye hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması,

8- Mevcut işlemler hariç Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin durdurulması,

9- Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması maddeleri Dışişleri Bakanlığı'nın düzenlemiş olduğu basın toplantısı yoluyla duyurulmuştur. Ayrıca yaptırım paketi sonrası Türkiye-Suriye arasında ekonomik ilişkiler de askıya alınmıştır (TRT haber, 2011).

Yaptırım paketine ek olarak Dışişleri Bakanı Davutoğlu, *"Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki işadamlarına benzer tedbirlerin getirilmesi, Suriye ordusuna her türlü silah ve askeri malzemenin satışının durdurulması, Türkiye toprakları hava sahası kullanılmak üzere üçüncü ülkelerden askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi...*" açıklamalarında bulunmuştur. Yaptırım paketine yönelik bir açıklama da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'den gelmiştir; *"Arap Ligi'nin*

aldığı kararlara Türkiye de katılıyor, Türkiye bu konuda gayet dikkatli hareket ediyor su gibi elektrik gibi hayati ve insani konular kesinlikle bu tedbirlerin içine girmemektedir. Bunun da bütün dünya ve Suriye halkı tarafından bilinmesini isterim" ifadelerini kullanmıştır (TRT Haber, 2011). Ankara'nın bu tavrına karşılık Şam yönetimi uyguladığı politikaları daha da ağırlaştırmaya gitmiştir Bunun sonucunda Türkiye-Suriye ilişkileri olumlu yönden tamamen olumsuz yöne evrilmiş ve git gide kötüleşmiştir (İnat ve Telci, 2012).

5.2 Teröre Karşı Ortak Mücadele, Adana Mutabakatının Güncellenmesi (2010)

PKK konusu Türkiye-Suriye arasında tarafları savaşın eşeğine getiren önemli bir sorundu. Türkiye, terör sorununa ilişkin çözüm yolu arayışının sonuç vermediğini görünce Suriye savaş ilan etmiş ve bunun ardından Suriye, PKK'ya olan desteğini kesmiş ve terör örgütünü ve liderini topraklarından çıkarmıştır. Bunun üzerine iki ülkenin heyetleri Adana'da bir araya gelerek teröre karşı net bir tavır ve ortak mücadeleyi içeren 19-20 tarihli Adana Mutabakatı ismindeki metin üzerinde uzlaşmış ve metni imzalanmışlardır. Suriye bu protokolün gerekliliklerini yerine getirme sözü verirken, Türkiye ise gerekliliklerin yerine getirilip getirilmediği noktasında devamlı olarak konunun takipçisi olacağının vurgusunu yapmıştır karşı tarafa. İki ülke ilişkileri bu mutabakat sonrası iyileşme sürecine girmiş ve karşılıklı olarak iyi niyet göstergelerinde bulunulmuştur. Önce devlet başkanı yardımcısı, bakanlar ve başbakan düzeyinde ziyaretler gerçeklemiş, sonunda da devlet başkanları düzeyinde ziyaretlerin yapılmasıyla ilişkilerde düzelmelerin olduğu netlik kazanmıştır. Adana Mutabakatı gereği terör örgütlerine desteğin kesilmesi ve bundan sonra ortak bir mücadelenin benimsenmesi iki ülke ilişkilerindeki gidişatın belirleyicisi olacaktı. Suriye protokole sadık kalmış ve ilişkiler de bu sayede zaman içinde iyileşerek iyi bir düzeye gelmiştir. İki ülke birçok alanda işbirliğine gitmiş ve yıllarca süren iyi ilişkiler sağlam bir temele oturtulmuştur. 2010 yılına gelindiğinde Adana Mutabakatında güncellemeye gidilerek yeni bir protokol oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti hükümetleri Ankara'da bir araya gelerek ortak bir metin etrafında tekrar anlaşmış ve 23 madden oluşan metin üzerinde mutabık kalmışlardır. Terör ve terör örgütlerine karşı ortak işbirliğini içeren; Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak çıkarılan mutabakat metni 21 Aralık 2010

tarihinde imzalanmıştır. Metin üzerinde olası bir yorum uyuşmazlığında ise İngilizce olarak çıkarılan metnin geçerli olacağı kabul edilmiştir (Hürriyet, 2019).

Türkiye-Suriye arasında 21 Aralık 2010 tarihli Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Anlaşması kanun tasarı olarak 9 Şubat 2011'de Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosu'na sunulmuştur. Tasarı metninde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve bakanlar kurulunu oluşturan dönemin bakanlarının imzası bulunmaktadır. Anlaşma metnini ise Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti adına dönemin Dışişleri Bakanı Walid Mouallem imzalamıştır (Hürriyet, 2019).

Anlaşmanın amacı ve kapsamı şu şekilde belirtilmiştir;

Bundan sonra "Taraflar" olarak anılacak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti:

- Her iki ülkenin hükümetlerini ve halklarını birleştiren dostane ilişkileri güçlendirmeyi ve özellikle her iki ülkenin güvenlik ve istikrarını tehdit eden terör ve terör örgütlerine karşı mücadele ile sınır güvenliği alanlarındaki güvenlik iş birliğini geliştirme isteklerini ve arzularını ifade ederek,

- 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakatı ve 23 Aralık 2009 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İçişleri Bakanlığı ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti İçişleri Bakanlığı arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması gibi, aralarındaki ikili anlaşmaları, diğer düzenlemeleri ve ulusal mevzuatlarını da göz önünde bulundurarak,

- Uluslararası ve bölgesel güvenlik ortamına da katkıda bulunacak şekilde iki ülke arasında tüm alanlarda başlatılmış olan Stratejik İşbirliğini somut hale getirerek,

- Eşitlik, karşılıklılık, saygı, iyi komşuluk ve ortak çıkarların korunması ilkelerinden hareketle, üçüncü tarafların çıkarlarına zarar vermeden ve kendi ulusal mevzuatlarına uygun olarak, metin içinde geçen maddeler üzerine anlaşmışlardır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2011, s. 6).

Anlaşma 21 Aralık 2010 tarihinde, Ankara'da her biri aynı derecede geçerli olmak üzere Türkçe, Arapça ve İngilizce dillerinde ikişer orijinal nüsha halinde imzalanmıştır. Herhangi bir yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır (T.C. Başbakanlık, 2011).

Kanun Tasarısı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmasına gerekçe olarak;

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Anlaşması" (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2011, s. 6) 21 Aralık 2010 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Suriye Dışişleri Bakanı Walid Mouallem tarafından imzalanmıştır. Söz konusu Anlaşma, Türkiye ve Suriye arasında 20 Ekim 1998 tarihinde imzalanan Adana Mutabakatının geliştirilmesini, başta PKK olmak üzere, iki ülkenin güvenliğini ve istikrarını tehdit eden terör ve terör örgütlerine karşı ortak mücadelede kapsamlı bir çerçeve oluşturulmasını hedeflemektedir.

Anlaşma uyarınca başta PKK olmak üzere, iki ülke için tehdit teşkil eden tüm terör örgütlerinin eleman toplama, eğitim, propaganda ve terörizmin finansmanı faaliyetlerinin engellenmesi; terör örgütlerinin silah, patlayıcı madde ve lojistik destek temin etmelerinin, yasadışı sınır geçişi yapmalarının, taraf ülkelerden birine veya üçüncü ülkelere militan, silah ve patlayıcı madde aktarmalarının, teröristlerin taraf ülkelerinden birinde ikamet etmelerinin veya herhangi bir faaliyette bulunmalarının önlenmesi; terör örgütlerinin faaliyetlerinin, sürekli izlenmesi; gerektiğinde ortak operasyonlar yapılması; teröristlerin tutuklanarak vatandaşı olduğu tarafa teslim edilmesi; terör eylemleri ve bunların engellenmesine ilişkin olarak bilgi, belge ve istihbarat değişimi konularında işbirliği öngörülmektedir. Anlaşmada 1998 tarihli Adana Mutabakatı'na atıfta bulunulmakta ve terörle mücadelede işbirliği kapsamında oluşturulan Güvenlik İşbirliği Komisyonu ve Güvenlik İşbirliği Toplantıları, Üst Düzey Askeri Diyalog Toplantısı kapsamındaki Adana Mutabakat Güvenlik İşbirliği Alt Çalışma Grubu toplantıları, iki ülke Sınır Birlik Komutanları görüşmeleri ile karşılıklı özel temsilciler atanması ve güvenlik işbirliği komisyonu başkanları veya üst düzey yetkilileri arasında doğrudan telefon hattı tesis edilmesi gibi mekanizmalar tadat edilmektedir metni yer almıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2011).

İki ülke 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakatı sonrasında iki ülke, ilişkilerde önemli bir yol katetmiş ve bu dönemde Suriye anlaşmaya sadık kaldığını göstermiştir. 2010 yılında anlaşmanın kapsamı genişletilerek terör konusunda zafiyete yer verilmemesi amaçlandığı görülmüştür. Bu bağlamda iki ülke, anlaşmanın kapsamı ve amacı, PKK/KONGRA-GEL Terör örgütü ve diğer terör örgütlerine karşı ortak mücadele, terör örgütlerinin ve faaliyetlerinin sürekli takibi ve engellenmesi, terör örgütü mensuplarının yakalanması ve teslim edilmesi, bilgi-belge-istihbaratın paylaşılması ve gizliliği, işbirliği mekanizmaları, düzenli görüşmeler/toplantılar, genel hükümler, son hükümler başlıklarında oluşturulan maddeler üzerinde anlaşma sağlamıştır (T.C. Başbakanlık, 2011).

6. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK VE SAVAŞ

6.1 Savaşın Hemen Öncesinde Ankara-Şam İlişkileri

Türkiye-Suriye ilişkileri ekonomik, siyasi ve bölgesel işbirliği alanlarında yapılan işbirliği sayesinde olumlu yönde ilerlemiştir. Özellikle ekonomik zemine oturtulan ilişkiler iki ülke ekonomisinde olumlu etkiler göstermekteydi. Beşar Esad'ın 2009 yılı ziyareti sırasında iki ülke arasında hem vizeler kaldırılmış hem de ekonomik entegrasyonun sağlanması amacıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. İki ülke arasında ilişkiler bu denli olumlu seyir halindeyken, 'Arap Baharı' isimli isyanların başlaması ve en son isyanların Suriye'ye sıçramasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler büyük bir darbe yemiştir.

İsyanların Suriye'de geniş bir yer bulması sonrası ilişkiler büyük çabayla getirildiği noktada baltalanmıştır. İsyanların Suriye içinde yer bulması sonrası Beşar Esad'ın neler yapacağı ise merak ediliyordu. Çünkü Suriye halkı için Beşar, değişim için bir umut kaynağı oluşturuyordu. 2000 yılında babasının ölümü sonrası göreve gelmesiyle değişim ve reform taleplerine karşılık vermiş ama "Şam Baharı" adlı reform girişiminde başarısız olmuştur. Bu sebeple de değişim ve reform talepli bu isyanlar karşısında ne yapacağı konusunda hem Suriye halkının hem de dünyanın gözü ve kulağı Beşar'ın üstüne çevrilmiştir. Beşar ilk adım olarak "olağanüstü hal kanunu" kaldırmış, fakat bu adım yetersiz bulunmuş ve çatışmalar ülkede devam etmiştir (Yeni Şafak, 2011).

Suriye halkı içindeki isyancılar, 2010 yılının son aylarında etki alanlarını genişletmiş ve isyan dalgasını Suriye'de büyüterek geniş yer bulmasını sağlamışlardır. Bu süreç iki ülke arasında ilişkililerin ne yönde seyredeceği konusunda dönüm noktası mahiyetinde olmuştur. İki ülke ilişkilerinde Türkiye, isyanlar karşısında gelinen bu noktada hem Rejimin yanında olduğunu göstermiş hem de reformlara yönelik telkinlerde bulunmuştur. Çünkü Türkiye ilişkilerin büyük çabalar sonucunda geldiği son halini hemen bozma niyetinde değildi (Altunışık, 2016).

Türkiye, Mart 2011'de çıkan Suriye savaşında bekle-gör politikasını seçmemiş ve Suriye halkının taleplerine yönelik Suriye yönetimiyle temaslar kurmak istemiştir. Bunu

yaparken hem Suriye yönetimiyle zıt düşmemek istemiş hem de reform taleplerinin de karşılanması yönünde hamlelerde bulunmuştur. Türkiye bu yöndeki girişimlerini iki ülke arasındaki iyi giden ilişkilere dayanarak yapmıştır ve bu doğrultuda ilk hamlesi Suriye Yönetimiyle görüşme sağlaması için Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı Hakan Fidan'ı Suriye'ye göndermiştir. Türkiye, Fidan aracılıyla Suriye yönetiminin şiddetten kaçınmaları ve yeni bir dönemin kapılarının açılmasının gerekliliği konuları iletirken, Türkiye'nin de bu süreçte her türlü yardımı karşılayabileceğini ifade etmiştir. Fakat gelişmeler normal bir düzlemde ilerlemediğinden ve olayların şiddeti de buna bağlı olarak artış gösterdiğinden Suriye'ye karşı tepkiler yükselmiş ve yaptırım kararları uygulanmıştır. Öncelikli olarak ABD ve AB ülkeleri bu yaptırımlarda başı çekmektedir (Timetürk, 2011).

Suriye Savaşı, iki ülke ilişkilerini baltalayan ve yıllarca ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik karşılıklı olarak verilen emeklerin heba edilmesine yol açan önemli bir olaydı. Bir diğer önemli olay ise Suriye yönetimine karşı oluşan muhaliflerin Türkiye'de örgütlenme girişimleri olmuştur. Çok farklı bir atmosferin oluştuğu ve yaşanan gelişmeler ekseninde Türkiye; siyasi sorunlar, talepler ve taleplerin karşılanmasının çözümü noktasındaki konuların Beşar Esad yönetimi altında yürütülmesinin gerekliliği üstünde durmuştur. Bunun gerekçesini Ahmet Davutoğlu; *"Ortadoğu'da barış sürecinin en önemli aktörlerinden birisinin Suriye olduğu ve bu nedenle Suriye yönetimi ile görüşmelere devam edilmesi gerekiyor"* ifadelerini kullanmıştır. Türkiye her ne kadar başta ılımlı bir siyaset izlese de, Suriye'nin şiddetin dozunu arttırmasıyla ve orantısız güç kullanmasıyla Beşar Esad'a yönelik eleştiriler gelmiştir. Başta Erdoğan olmak üzere birçok üst düzey yetkili tarafından Suriye yönelik ortaya bir tavır koyulmaya başlanmıştır (Milliyet, 2011).

Bunun üzerine Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim de Türkiye'nin ortaya koydu tavrından geri dönmesini istemiştir (Haber Türk, 2011) ve böylece iki ülke arasında gerginliğin fitili de yakılmış olur. Ahmet Davutoğlu 8 Ağustos tarihinde Şam'a giderek Beşar Esad ile görüşmüştür. Davutoğlu bu görüşmede Türkiye'nin söz konusu olaylar hakkında beklentilerini aktarırken, akabinde güvenlik ve terör konularında da Beşar'ın Türkiye'yi suçlayıcı tavrıyla karşılık bulmuştur (BBC Türkçe, 2011). Davutoğlu, Suriye ziyaretinin dönüşü sırasında reform taleplerinin Esad yönetiminin karşılaması için artık

son fırsatları imasında bulunmuştur (Haber7, 2011). Bu minvalde Esad yönetiminin güvenilmez olduğu açıklamasının Recep Tayyip Erdoğan tarafından dile getirilmesi ilişkilerde kırılmanın artık yaşandığını ortaya koymuştur (BBC Türkçe 2011). Suriye Savaşı'nın başlangıcında Türkiye hem Suriye yönetimi yanında yer almış hem de Suriye halkının reform talepleri noktasında düşüncelerini ve gereken yardım konusunda Suriye yönetimiyle diyalog kurmaya çalışmıştır. Fakat sürecin kontrol edilemez bir biçimle ilerlemesi ve karşılaşılan bu olaylar sonrası iki ülkenin beklentilerindeki farklılıklar sebebiyle Türkiye ilişkilerdeki gelinen noktadan vazgeçerek Suriye politikasında bir yol ayrımına gitmek durumunda kalmıştır.

6.2 Suriye Savaşı'nın Derinleşmesi/Yaygınlaşması ve Tekrar Bozulma Dönemine Giren Türkiye-Suriye ilişkileri

Demokrasi kavramı başta olmak üzere birçok talebi içinde barından Arap Baharı ile Beşar Esad bu talepler karşısında sert bir tutum içinde olmayı seçmiş ve kendi halkına karşı silahlı müdahalelerde bulunmuştur. Arap Baharı kapsamında gelişen bu olaylar silsilesinde Suriye'de rejim ve muhalifler arasında kaos ortamı oluşmuş ve aralarında kanlı çatışmaların yaşandığı bir buhrana dönüşmüştür. Küresel ve bölgesel aktörlerin özellikle bu dönemde Orta Doğu'da çıkar çatışması yaşadığı görülmüştür. ABD, Rusya, Çin, İran, Türkiye, Fransa, İngiltere bu çıkar çatışmasının içinde yer alan ülkelerdir. Savaşın derinleşmeye ve içinden çıkılmaz bir hal almasına çıkar çatışmalarının ve vekâlet savaşlarının yol açtığı da söylenebilir (Hughes, 2014).

Türkiye burada bölgesel korumacılıkla hareket edip, gerek sınır güvenliğini gerekse Suriye ile olan ilişkilerini ilk etapta korumaya yönelik bir tavır içinde olmuştur, gelişen olaylar sonrasında Suriye halkının talepleri noktasında rejimle önce diyalog yolunu seçmiş, daha sonra diyalog yönteminin fayda vermediğini görerek caydırıcı politikalar oluşturmak zorunda kalmıştır. Türkiye diyalog yolunu öncelik olarak bulduğu için rejimin ağır müdahalelerini sert bir dille eleştirmek yerine süreç odaklı davranarak rejim ile diplomatik görüşmeleri tercih etmiştir (Bagdonas, 2014). Rejimin politikalarında herhangi bir değişime gitmemesi ve günden güne arttırdığı şiddet uygulamaları sonucu Türkiye'nin diyalog yolu ısrarını imkânsız hale getirmiştir. Bu noktada dönemin Başbakanı Erdoğan'ın *"Suriye'de olanları Türkiye'nin iç işleri olarak algılıyoruz"* ifadeler olmuştur (İzbul, 2011). Gerginleşen Türkiye-Suriye ilişkileri, Haziran 2012'de

Türk uçağının Suriye tarafınca düşürülmesiyle sebebiyle de tam bir çıkmaza sürüklenmiştir (TRT Haber, 2015).

Arap Baharı süreci demokratikleşme bazlı bir isyan olarak değerlendirilse de sonradan bölgede derin yaralar açacak bir hal almıştır. Bu süreç kısa ve uzun vadeli olmak üzere Orta Doğu'yu istikrarsızlığa, çatışmalara sürüklemiş ve bölgede birçok çatışma unsurunun da ortaya çıkmasına neden olmuştur; Dini, mezhepsel ve etnik farklılıklar temelinde ortaya çıkan bu dinamikler, bölgede yeni çatışma alanlarına da zemin hazırlamıştır. Bununla beraber Orta Doğu'daki gelişmeler bölge dışı aktörlerin de bölgede doğrudan ya da dolaylı olarak yönlendirmeler yapacağı bir alan oluşturmuştur (Sandıklı ve Semin, 2014).

Suriye'de Mart 2011 tarihinde başlayan protestolar her geçen gün durum artarak kötüleşmiş ve şiddetin dozu arttırılmıştır. Protestoların ve kötüleşen durumu Suriye yönetimi hissederek birçok reformu içeren vaatlerde bulunmanın gerekliliğinin farkına varmıştır. Bu hususta ilk olarak olaylarda tutuklananların serbest bırakılacağını açıklayan Beşar Esad, protestocuların reform taleplerinin de değerlendirileceğini duyurmuştur. Nabzı düşürmeye yönelik yapılan açıklamada 1963'ten kalan olağanüstü hal uygulamasının da sona erdirilmesi konusu yer almıştır. Suriye'deki kriz bu açıklamalardan sonra ya vaatlerin yerine getirilmemesi ya da değişim vaatlerinin yetersiz görülmesi nedeniyle daha da tırmanmıştır (BBC Türkçe, 2011).

Protestoların yalnızca ilk iki ayında, Suriye rejiminin saldırıları yüzünden binden fazla sivil halk hayatını kaybetmiştir (Holiday, 2011; Salloum, 2013). Buna bağlı olarak Suriye rejiminde fikir ayrılıkları yaşanmış ve kopmalara ortaya çıkmıştır. Suriye yönetiminin uygulamalarını tasvip etmeyen ordunun muhalif kanadı rejimden kendilerini ayırmış ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'nu kurmuşlardır. Savaşın giderek geniş bir tabana yayılmasından kaynaklı olarak iç savaşın sona erdirilmesine yönelik girişimlerin artık mecburi bir hal almasına neden olmuştur. Savaşın sonlandırılmasına yönelik bu ilk girişim Arap Birliği tarafından gelmiştir. Barış çalışmaları ilk olarak 2012 yılında başlatılmıştır. Arap birliği tarafından alınan kararla Suriye'deki gelişmelerin yerinden takip edilmesi için Arap Birliği İzleme Grubu (Arab League Monitoring Mission)'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu grubun misyonu; Suriye'de yaşanan olaylarda insan

haklarının ihlalinin yaşanıp yaşanmaması konusunda denetimlerde bulunması olarak belirlenmiştir (Kadıoğlu, 2020).

Arap Birliği'nin bu barış girişimi amacına ulaşamamış ve başarısız olmuştur. Rejim güçleri ile muhalif güçler arasında çatışmanın boyutu daha da artış göstermiştir. Savaşa sonradan dahil olan unsurlar savaşın seyrinin değişmesine neden olmuştur. Sonradan dahil olanlardan biri de El-Nusra Cephesi'dir. El-Kaide terör örgütünün Suriye kolu olarak da bilinmektedir. Bu örgüt stratejik öneme sahip olan Taffanoz Hava Üssü gibi üsleri kontrolü altına almıştır. PKK/YPG terör örgütünün Suriye'de olan başka terör örgütlerine yönelik saldırılarda bulunması ve Suriye'de bulunan ayrılıkçı oluşumların Suriye rejimine karşı saldırılarda bulunmasıyla Savaş günden güne ilerleyen karmaşık bir hale bürünmüştür (Wilgenburg, 2013).

Savaşın günden güne karmaşık bir hal alması kontrolünün artık çok güç bir hal alması durumunu ortaya çıkarmıştır. DEAŞ terör örgütü de Suriye Savaşına 2013 yılında dahil olmuştur. Temmuz 2013 'de ise Suriye'de bulunan diğer silahlı örgütler DEAŞ'a karşı bir savaş ilanında bulunmuşlardır. Bu gibi gelişmeler devam ederken bu tarihlerde yine Rejim güçleri tarafından sivillere yönelik kanlı eylemler devam etmiştir. Halep ve çevre illerde kimyasal silahların Suriye ordusu tarafından kullanılmış ve yüzlerce insanın bu saldırlarda yaşamını yitirmiştir (Dagner ve Farnaz, 2013).

Savaşın derinleşmesi ülke egemenliğinde güç boşluğu oluşturmuştur. Bu otorite boşluğunu değerlendirmek isteyen oluşumlar toprak ele geçirmek maksadıyla birbirlerine karşı savaş ilan etmişlerdir. Özellikle bu kısımda 2013 yılının sonlarında başlayan PYD/YPG örgütlerinin ÖSO ile El- Nusra Cephesi arasında yaşanan ve şiddeti süreç içinde artan çatışmalar örnek verilebilir. 2013 yılından hızlı bir şekilde Suriye Savaş'ına dahil olan DAEŞ birçok önemli yeri kontrolü altına almıştır. Bu yerler; Aziz, Atme, Rakka, İdlib ve Halep'in bazı kısımlarıdır. Tam bu noktada Muhalif gruplar DAEŞ kontrolüne geçen bu yerleri alabilmek için DAEŞ'e karşı bir güç birliği içinde olmuşlardır. İki taraf arasında Rakka ve ve Halep şehirleri birçok kez kontrol değişikliği yaşamıştır (Lawson, 2014).

Vekâlet Savaşları yöntemi Savaşın bu döneminde görülmüştür. Farklı devletler farklı amaçları doğrultusunda bu dönem içinde vekâlet yöntemini uygulayarak terör örgütlerini ve muhalif unsurlara destekte bulunmuşlardır. PYD/YPG terör örgütleri silah, lojistik ve eğitim desteği konularında ABD tarafından desteklenmiştir. Çünkü ABD'nin PYD/YPG'yi desteklemesi bölgede çıkar odaklı siyaset izlemesindendir. Bu yolla hem bölgedeki hedefleri ulaşmak istemiş hem de IŞİD ile mücadeleye girişmiştir. Rusya ise bu dönemde PYD/YPG'nin saldırılarını görmezden gelirken Esad rejimine de destekte bulunuyordu (Martin, 2018). ABD, Savaşa dolaylı yoldan katılım gösteriyordu, fakat 23 Eylül 2014 tarihinde ABD bu kez doğrudan DAEŞ'e yönelik olmak üzere Rakka'da hava saldırıları düzenlemiş ve ABD'nin doğrudan devreye girip müdahalede bulunmasının ardından İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün ve Katar ortaklaşa olarak hava saldırılarında bulunmuşlardır (Sciutto, Castillo ve Yan, 2014).

Rusya, Esad rejiminin destekçisi olması sebebiyle rejime yönelik saldırılarda bulunan unsurlara veya gruplara karşı yoğun bir hava saldırısı düzenlemiş, bu gelişmelerle ABD ve Rusya arasında da bir vekâlet savaşı başlamıştır (Kadıoğlu, 2020). Bölgede bulunan muhalif güçler ve devlet dışı silahlı aktörlere karşı üstünlüğün kurulması özellikle İran'ın da Suriye rejimine destek vermesi ve Rusya, Suriye, İran ve Hizbullah koalisyonun oluşması sonrası olmuştur (Bassam ve Perry, 2015).

Suriye iç savaşında şiddetin dozu her geçen gün artarken ve sivil kayıpların çoğalması ile BM Güvenlik Konseyi toplantı kararı almış ve bu toplantı da "BMGK 2168 Numaralı Karar" ABD ve Rusya'nın anlaşması üzerine alınmıştır. Bu karar ile; 'çatışmadan temizlenmiş bölgelerin' iki devlet tarafından ilanı yapılmış, fakat bu bölgelerde ateşkes ilanın BM tarafından yapıldığı ve bu kararın terör örgütlerini kapsamadığı ifade edilmiştir. Suriye rejimi, Palmira şehrini Rusya ve İran'nın desteği sayesinde DAEŞ'ten geri alırken, diğer yandan 2016 yılında ABD destekli, YPG'nin de içinde yer aldığı ve gücünün bir büyük kısmını oluşturduğu Suriye Demokratik Güçleri (SDG)'nin Münbiç ve El-Bab şehirlerine müdahalesi olmuştur. Türkiye, bu dönemde sınır güvenliğini sağlamak ve güvenli bölge oluşturmak amacıyla hedefine PYD/YPG'yi almıştır. Türkiye burada terör örgütlerini sınırlarından uzaklaştırmak ve Fırat Nehri'nin batı kısmını güvenlik altına alma hedefinde olmuştur. PYD, ABD'nin desteğine güvenmekteydi ve sebeble örgüt lideri Salih Müslim *"Türkiye'nin tıpkı DAEŞ gibi ortadan kaldırılacağı"*

tehdidinde bulununmuş, fakat destekçisi olan ABD'den de dönemin Başkan Yardımcısı Joe Biden aracılığıyla PYD/YPG'nin Fırat'ın doğusuna çekilmesinin gerektiği uyarısı gelmiştir. Aksi durumda gerçekleşecek bir durum söz konu olursa da "*ABD'nin desteğini keseceği"* mesajı iletilmiştir (Kadığolu, 2020).

Türkiye, 24 Ağustos 2016 'da Fırat Kalkanı Harekâta ismindeki "sınır güvenliğini" sağlama amacı barındıran sınırötesi operasyonunu Suriye'de başlatılmış olur. Fırat Kalkanı ile DAEŞ kontrolündeki Cerablus şehri teröristlerden temizlenmiş ve PYD/YPG terör örgütü Türkiye sınırlarından uzaklaştırılmıştır. Türkiye'nin ayrıca güney sınırında 40 km derinliğe sahip güvenli bir bölge oluşturulmuştur (ArabNews, 2016).

Bu dönemde defalarca ateşkes ilan edilmiş, fakat bunlar hep kısa süreli olmuştur. ABD ve Rusya anlaşması ile Eylül 2016'da ateşkes ilanı edilmiş, ama bu da uzun sürmemiştir. Çünkü ABD Deyrizor kentinde Suriye ordusuna yönelik havadan bombalaması sonucunda ateş sadece beş güç sürmüştür (Yuhas, 2016). Suriye rejimi de Halep'in DAEŞ'dan tamamıyla temizlendiğinin duyurusunu yapması üzerine Rusya, Türkiye ve İran' garantörlüğünde ateşkes ilan edilip, 20 Aralık 2016'da Astana Barış görüşmeleri başlatılmıştır. Ateşkes DAEŞ ve PYD/YPG terör örgütlerini kapsamamaktadır. Bu ateşkes ise yaklaşık olarak bir buçuk ay kadar sürmüş ve çatışmalar Suriye'de farklı şehirlerde eş zamanlı biçimde tekrar başlamıştır. Şubat 2017'de bu kez Cenova (İtalya)'da barış görüşmeleri başlatılmıştır (Kadıoğlu, 2020) fakat Han Seyhun (Khan Shaykhun) şehrinde kimyasal silahların Suriye rejimi tarafından sivillere yönelik kullanılması üzerine rejimin Şayrat Hava Üssü, ABD Hava Kuvvetleri tarafından bombalanmıştır (BBC, 2017).

Bir başka gelişmede DAEŞ konusunda yaşanmıştır. Rakka şehri örgütün kalesi olarak bilinmektedir. Şehir ABD öncülüğünde koalisyon güçlerinin hava saldırısı ve SDG'nin karadan kuşatması sonucunda ele geçirilmiştir. Bu gelişmeyle DAEŞ terör örgütünün Suriye'deki hakimiyeti Aralık 2017'de son bulmuştur, fakat bu durum iç savaşın bir sonu olmamıştır. Bu kez PYD/YPG'nin ele geçirdiği topraklar üstünde bir devlet kurma ideası ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Türkiye ise 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir. Bu Harekât ile Türkiye, Afrin ve tel Rıfat'taki PYD/YPG 'nin varlığını sona erdirmeyi istemiştir (Reuters, 2017).

Esad rejimi, Duma şehrini muhalif oluşumlardan geri almak istemiş ve 2018 yılında şehre kimyasal silah saldırısında bulunmuştur. Bu saldıra 70 kişinin ölümüne ve 500'den fazla insanın yaralanmasına yol açmıştır. Bu girişimi sonrası şehri kontrolü altına geçirmiştir (Ensor, 2018). Bunun üstüne BMGK, Batı koalisyonun çağrısıyla toplanmış, fakat Rusya'nın muhalefetiyle karşılaşılmış ve bu nedenle toplantıda herhangi bir karar çıkarılamamıştır. Bunun ardından ABD, İngiltere ve Fransa öncülüğünde Batı koalisyonu Suriye rejimine ait hava üslerini bombalamıştır (Erva, 2018).

2019 yılına gelindiğinde ÖSO, diğer muhalif oluşumlar, YPG ve Suriye rejimi arasında savaş devam etmiştir. Diğer taraftan barış görüşmeleri Rusya, Türkiye ve İran arasında sürerken, görüşmeler sonucunda elde edilen faydalı bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Özellikle bu dönemde Astana görüşmeleri önemli bir girişim, ama sonuçsuz kalan girişim olmuştur (Kadıoğlu, 2020).

Suriye'nin kuzeyinde YPG'nin 2019 yılında tek taraflı olarak özerklik ilan etmesi sonrasında Türkiye hem sınır güvenliğini koruma hem de bölgede Türkiye'yi uzun vadede tehdit edecek bir yapılaşmanın olmasını engellemek maksadıyla bir harekâtın daha gerekli olduğu kanaatine varmıştır. 9 Ekim 2019 tarihinde Barış Pınarı Harekâtı bu amaçla gerçekleştirilmiş ve Türkiye sınır güvenliğini 32 km genişliğinde sağlamıştır. Bu güvenli bölge de 3,6 milyon Suriyelinin de istihdam edilmesi ve PKK-PYD tarafından kurulacak bir devletin önlenmesi amaçlanmıştır. YPG öncülüğündeki SDG'nin Türkiye sınırdan 32 km uzağa çekilmesi amacıyla operasyondan 13 gün sonra Putin ve Erdoğan arasında 22 Ekim 2019 tarihli Soçi Mutabakatı imzalanmıştır. Ayrıca Mutabakat çerçevesinde bölgede Rus ve Türk birliklerinin ortaklaşa devriye atması kararlaştırılmıştır (Karadaş ve Ertaş, 2019).

Soçi Mutabakatına yönelik yapılan bazı açıklamalar ise şöyledir: Mutabakat sonrası Beşar Esad Putin'e teşekkür etmiş, Putin ise; *"Suriye topraklarının herhangi bir bahaneyle işgal edilmesini tamamen reddediyoruz"* ifadelerini kullanmıştır. ABD Başkanı Trump da durum hakkında *"güvenli bölge kuruldu"* ifadesinin yanında Twitter hesabından yapmış oluğu paylaşımında da *"Türkiye-Suriye sınırında yaşanan gelişmelerle ilgili 'büyük başarı' elde edildiğini belirterek, Güvenli Bölge kuruldu. Ateşkes devam etti ve çatışmalar sona erdi. Kürtler güvende ve bizimle birlikte çok iyi çalıştılar. Tutuklu IŞİD*

militanları kontrol altında" sözlerine yer vermiştir. Konuya ilişkin İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Abbas Mousavi ise *"İran Suriye'ye güvenlik ve huzur getirecek tüm adımları memnuniyetle karşılar. Söz konusu anlaşmanın Türkiye'nin endişelerini giderip Suriye'ye barış ve güvenlik getirmesini temenni ediyoruz"* ifadelerini kullanmıştır (Euronews, 2019).

27 Şubat 2020 tarihinde Türkiye, savaş boyunca en ağır kaybını bu tarihte vermiştir. Rusya destekli rejim uçaklarının sınır güvenliğini sağlayan Türk askerlerinin gözlem noktasına hareket eden konvoyuna saldırı yapması sonucunda Türkiye 34 askerini şehit vermiştir. Bu olay sonrası açıklamalarda bulunan T.C. Milli Savunma Bakanı Hulisi Akar;

> Rusya'yla karşı karşıya gelmek gibi ne niyetimiz ne maksadımız var. Niyetimiz rejimin katliama son vermesi radikalleşmenin ve göçün önlenmesidir. Rusya'dan beklentimiz, rejimin saldırılarını durdurarak Soçi mutabakat sınırlarına çekilmesi için etkilerini kullanmasıdır. Birlik, gözlem noktası ve mevzilerimize yönelik saldırılara, meşru müdafaa kapsamında karşılık verileceğinden kimsenin şüphesi olmasın. Hedefimiz meşru müdafaa kapsamında sadece birliklerimize saldıran rejim askerleri ve unsurları olacaktır ifadelerini kullanmıştır (Çapar, 2020).

Yaşanan bu olay sonrası gözler Türkiye ve Rusya üzerine çevrilmiştir. İki ülke arasında geçen görüşmede uzlaşma sağlanmıştır. Konuya ilişkin yapılan görüşmede; İdlib için ateşkes, ortak devriye ve güvenli koridor kararı alınmıştır. Mutabakat metninde;

> 1- İdlip Gerginliği Azaltma Bölgesindeki temas hattı boyunca tüm askeri faaliyetler 6 Mart 2020 saat 00:01'den itibaren durdurulacaktır.
>
> 2- Türk ve Rus devriyeleri, 15 Mart'ta M4 Karayolu'nun Trumba'dan (Serakib'in batısı) Ain Al Havr'a kadar olan kesimi boyunca başlatılacaktır.
>
> 3- M4 Karayolu'nun kuzeyinde 6 km ve güneyinde 6 km derinliğinde bir güvenli koridor tesis edilecek. 7 gün içinde esasları kararlaştırılacak (BBC, 2020).

Ayrıca 4 Mayıs 2017 ve 17 Eylül 2018 tarihli Türkiye ile Rusya arasında anlaşma sağlanan mutabakatın devam edilmesi ve uyulması kararlaştırılmış ve Suriye'nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne kuvvetli bir şekilde yinelediklerinin üstünde durmuşlardır (BBC, 2020).

Görüşme sonrasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin; *"Kritik durumlarda her zaman elde edilen mutabakatlara dayanarak uzlaşabilmeyi başarabiliyorduk, çözümler üretiyorduk, bugün de öyle oldu"* ifadelerini kullanırken, ayrıca İdlib'e yinelik alınan ortak karar içinse bölgede ateşkese vesile olacağına ve insani yardım durumuna yönelik de ilerlemesine yardımcı olacağına inandığı vurgusunu yapmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise;

> İdlib mutabakatının bozulmasına yol açan gelişmelerin birinci derecede sorumlusu, saldırganlığı ile bölge istikrarını hedef alan rejimdir. Rejimin askerlerimizi hedef alan saldırganlığıyla yaşanan üzücü hadiseler sonrası İdlib'de yeni bir statünün oluşturulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu süreçte Suriye rejiminin her türlü saldırısına tüm gücüyle ve tüm sahada cevap verme hakkını saklı tutacağını da sözlerine eklemiştir (BBC, 2020).

Bahar Kalkanı Harekâtı adı verilen operasyonun bölgede başlatılması kararlaştırılmış ve bu operasyonda diğer operasyonlardan farklı olarak bu kez hedefe rejim askerleri alınmıştır. Diğer harekâtlar DAEŞ ve PYD/YPG'e yönelik yapılmaktaydı. Türkiye yaşanan bu olayda Rusya'ya karşı ılımlı bir siyaset izlerken, rejimin bu saldırısına karşı da hem karadan hem de havadan saldırılarla karşılık vermiştir. Bu harekât ile 3 bin 473 rejim unsuru etkisiz hale getirilmiştir (Millî Savunma Bakanlığı, 2020).

6.3 Türkiye'nin Rejim Değişikliği Israrı: Diplomatik Girişimler, Rejim Karşıtlarına Destek

Türkiye-Suriye ilişkileri Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle iyileşme sürecine girmiştir. Bu dönemde 'Komşularla Sıfır Sorun' politikası benimsenmiştir. Dış politikada geçmişten kalan sorunları bir tarafa bırakan Türkiye, iyi ilişkiler üstüne yeni bir sayfa açmıştır. Tam da bu noktada özellikle Suriye ile geçmişten kalan problemlere değil, iki ülke için de yarar sağlayacak konular üzerine durulmuştur. Bu amaçla atılan adımlarla Türkiye, büyük

bir başarı yakalamış ve Suriye ile önemli anlaşmalar imzalamıştır. Özellikle ekonomik zemine oturtulan ilişkilerde iki ülke de önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Fakat "Arap Baharı" ile birçok Arap ülkesinde isyanlar çıkmış, bu isyanlar sonunda Suriye'ye de sıçramış ve iç savaşının çıkmasına neden olmuştur. Protestolar nedeniyle günden güne artan şiddet olayları iki ülke arasındaki ilişkilerde kırılmalara neden olmuştur. Türkiye her ne kadar ilişkilerin bozulmasından yana olmasa da iki ülke ilişkilerini geldiği noktaya binaen Suriye halkının reform taleplerini Suriye yönetimine iletmek ve aracı rolüne üstlenmek istemiştir. Türkiye'nin bu konudaki tüm girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın *"Türkiye'nin Suriye yönetimi ile artık görüşecek bir şeyin kalmadığını ve Esad rejimine güvenmediklerini"* ifadeleri ise bu dönemde iki ülke ilişkilerinde gelinen durumun ne derecede kötüleştiğinin bir göstergesi olmuştur (Hürriyet, 2011).

Türkiye, Esad rejimine karşı Suriye Muhalefetiyle ilişkilerini geliştirme ve uluslararası kamuoyunun rejime karşı baskı yapmasına yönelik politikalar geliştirerek sürdürmüştür. 23 Ağustos 2011 yılında İstanbul'da Suriye Ulusal Konseyi (SUK) kurulmuş ve muhalefeti birleştirerek askeri bir yapılanmaya gitmiştir. Ayrıca kendisini Suriye'nin meşru temsilcisi olarak konumlandıran politikalar içinde olmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2013). Türkiye'nin Suriye krizindeki politikaları sebebiyle İran, Türkiye'ye tepkili bir tutum içinde olmuştur (Sandıklı ve Semin, 2014). SUK'a ilişkin de Türkiye'yi emperyalizmin taşeronu olarak suçlayarak tepkisini ortaya koyarken (Cumhuriyet, 2012), Suriye yönetimi ise Türkiye'yi komplocu olarak suçlamış ve eylemleri savaş ilanı olarak algılamıştır (Cumhuriyet, 2012).

Türkiye 30 Kasım 2011 yılında Suriye'ye uygulanacak olan ve 9 maddeden oluşan yaptırım paketini açıklamıştır. Bunun üzerine Suriye de bir benzeri yaptırım paketini Türkiye'ye yönelik açıklamıştır. Bu gelişmeler ekseninde daha önce anlaşmaya varılan konular da geçerliliğini yitirmiştir. Dışişleri Bakanlığınca düzenlenen basın toplantısında yaptırım paketini açıklayan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu,

> Bu önlemlerin kardeş Suriye halkını olumsuz etkilememesini teminen ilgili bakan arkadaşlarımla son derece titiz bir çalışma yürüttük. Seçeneklerimizi çok hassas bir süreçten geçirdik. Suriye yönetimine karşı uygulamayı öngördüğümüz önlemlerle ilgili gözettiğimiz temel ilke, her şeyden önce Suriye halkının

incitilmemesine, yönetimin hatalarından dolayı halkın eza ve cefa çekmesine mahal verilmemesidir ifadelerini kullanmıştır (Yeni Şafak, 2011).

9 Maddelik yaptırım paketinde yer alan hususlar şunlardır;

1- Suriye'de halkıyla barışık meşru bir yönetim işbaşına gelene kadar Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının askıya alınması.

2- Suriye'de temel liderlik kadrosu mensubu olup, haklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurduklarına dair iddialar bulunan bazı yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin ülkemizdeki mal varlıklarının dondurulması. Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi.

3- Suriye ordusuna her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması.

4- Türkiye toprakları, hava sahası ve karasuları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi.

5- Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması.

6- Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarının dondurulması.

7- Suriye hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması.

8- Mevcut işlemler hariç Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin durdurulması.

9- Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması (TRT Haber, 2011).

Türkiye, barışa yönelik sonuçsuz kalan girişimleri sonrasında uygulamış olduğu yaptırım paketine bakıldığında, siyasi ve askeri konulardan ziyade ekonomik bağlamda bir uygulamanın olduğu görülmektedir. Fakat başka bir açıdan bakacak olursak, Suriye dış ticaretinin büyük bir kısmı Rusya, Çin ve İran ile yapılmaktaydı. Bu nedenle Türkiye'nin

buradaki hamlesini sembolik ve ilkesel bir tutum niteliğinde olduğu yorumu çıkarılabilmektedir (Karagül, 2011).

Diğer taraftan Türkiye, yaşanan gelişmeler ekseninde Suriye'deki rejimin değişmesinden yana bir tutum içine girdiği de anlaşılmaktadır. Dış politika uzmanlarınca Türkiye'nin "ya hep ya hiç" düşüncesiyle artık yeni bir yola girdiği yorumları yapılmıştır. Türkiye'den daha önce Avrupa Birliği ve Arap Birliği de Suriye'ye yönelik yaptırım uygulamasını açıklamışlardır. Türkiye'nin de yaptırım paketini açıklamasıyla "Suriye rejiminin sonun geldi" yorumları yapılmıştır. Nitekim bugün gelinen noktada bakıldığında bu yorumların bir geçerliğinin olmadığı görülmektedir. 2011 yılının sonuna doğru Türkiye'nin artık kararlılıkla Suriye rejiminin değişmesi gerektiği yönünde bir politika benimsediği yorumları yapılmıştır (Yeni Şafak, 15 10 2011).

Ayrıca Bakan Davutoğlu, basın toplantısındaki konuşmasının devamında yer verdiği açıklamaları ilişkilerde gelinen noktadan vazgeçildiğinin başka bir göstergesi olmuştur;

> Temennimiz Suriye yönetiminin girdiği çıkmaz sokaktan tek kurtuluş yolunun, bir an önce halkın meşru taleplerini tam olarak uygulamak olduğunu idrak etmesi, sivil halka yönelik şiddet ve baskı politikalarına son vermesidir. Türkiye bu zor dönemde Suriye halkının yanında kararlılıkla durmaya devam edecektir. Çünkü biz Suriye halkıyla birlikte ortak bir geleceği paylaştığımıza ve bu ortak geleceği birlikte inşa edeceğimize güçlü bir şekilde inanıyoruz. Suriye halkına girdikleri bu haklı mücadelede başarılar diliyoruz ifadelerini kullanmıştır (Yeni Şafak, 2011).

Savaşın orantısız müdahalelerle devam ettiği günlerde Türkiye, rejime yönelik politikasında değişime gitme mecburiyeti duymuştur. Suriye yönetiminin uygulamalarını kamuoyuna taşımak isteyen Türkiye, 24 Ocak 2012 tarihinde Dışişleri Bakanlığınca açıklamada bulunmuştur;

> Ulaştığı endişe verici boyutlar ışığında, bölgesel barış ve güvenliği de tehdit eden bir nitelik kazanan Suriye'deki durum karşısında ilgili tüm uluslararası aktörler tek sesle ve kararlılıkla hareket etmelidir. Bu bakımdan, Arap Ligi

> Bakanlar Konseyi'nin BM Genel Sekreteri, diğer bölgesel devletler ve BM Güvenlik Konseyi üye devletleriyle temaslarını artırma kararını isabetli buluyoruz (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012).

22 Mart 2012 tarihinde Türkiye, Şam Büyükelçiliği faaliyetlerini durdurdu. Büyükelçiliğin resmi internet sitesinde *"Büyükelçiliğimiz 26 Mart 2012 tarihinden itibaren tüm faaliyetler geçici olarak askıya alacaktır"* açıklaması yapılmış olsa da bu sonradan kalıcı bir duruma dönüşmüştür. Türkiye'nin son Şam Büyükelçisi olan Ömer Önhon'un Başbakan Erdoğan tarafından ülkeye geri dönmesini istemesi üzerine Şam Büyükelçiliği tamamen boşaltılmıştır. Önceki günlerde ABD başkanı Barrack Obama ile görüşme sağlayıp iş birliği noktasında anlaşmaya varan dönemin Başbakanı Erdoğan, *"Helikopterlerle bombalamak suretiyle ölümler her geçen gün artıyor. Buna seyirci kalmak, müdahale etmemek mümkün değil"* sözleriyle Suriye rejimini eleştirmişti (TRT Haber, 2012).

Türkiye, savaşın kötü gidişatını "insanlığa karşı suç" olarak tanımlarken, BM Güvenlik Konseyi'nin ise Suriye'de yaşananlara daha duyarlı ve aktif bir katılım göstermesi gerektiğini iletmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012). Türkiye, sürece Birleşmiş Milletleri (BM) de dahil etmek istemiştir. Bu çerçevede kararlara devamlı vetoyla karşılık veren Rusya ve Çin'i diplomatik temaslarla ikna etmeye yoluna gitmiştir (Haberrus, 2012). BM Genel Kurul kararıyla Suriye'deki şiddetin sonlandırılmasına yönelik çağrıda bulunulmuştur. Rejimin orantısız güç kullanımı ve Türkiye'nin barış çalışmalarındaki girişimlerinin sonuçsuz kalmasıyla gerginleşen ilişkiler bu kez Haziran 2012 yılında Türk keşif uçağının Suriye rejimi tarafından düşürülmesiyle iki ülke ilişkileri daha da içinden çıkılmaz bir hale bürünmüştür (TRT Haber, 2014). Türkiye bu olay sonrasında NATO'yu da sürece dahil etme çalışmalarına başlamıştır ve NATO'dan Patriot füzeleri alımı yapmıştır (BBC Türkçe, 2012).

Rusya, Patriotların bölgede gerilimi yükselteceği sebebiyle eleştirilerde bulunurken, NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, Türkiye'nin resmi olarak 21 Kasım 2012 tarihli Patriot talebine ilişkin (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2013); *"Türkiye ile tam dayanışma içinde olduklarını ve NATO müttefiklerinin günün ilerleyen saatlerinde bir karar vermesini bekliyorum, müttefikimizi savunmak ve her türlü tehdide karşı*

caydırıcı olmak için kararlılığımızı göstereceğimizden eminim" ifadelerine kullanmış ve konuşmasına ek olarak *"uçuşa yasak bölge veya herhangi bir taarruz operasyonunu desteklemeyeceğinin"* sadece savunma amaçlı olacağının vurgusunu yapmıştır (BBC, 2012). Türkiye'nin bu talebi 4 Aralık 2012 tarihli NATO toplantısında görüşülerek, talebin karşılanmasına karar verilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2013).

Türkiye rejime yönelik girişimlerine Suriye'nin kimyasal silah kullanımı konusunu da ekleyerek, bu konuda hem ABD'nin hem de Rusya'nın harekete geçirmeyi amaçlayarak teşvikte bulunmuştur. Kimyasal silahların tasviyesi hususunda tarafların uzlaşmasındaki girişimi başarılı olmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2013).

Suriye iç savaşında 2011 ve 2012 yılları arasına bakıldığında, Türkiye'nin üç konu üstünde politikalar oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunlar (Abdi, 2016, s. 450);

1- "Suriye yönetiminden reform taleplerinde bulunması ve bu yönde baskılar oluşturması,

2- Muhalif oluşumları birleştirme girişimleri ve uluslararası aktörleri rejime karşı yaptırım uygulamaları konusunda çalışmalar yapması,

3- BM nezdinde çözüm çalışmalarını desteklemesi ve NATO'nun sürece dahil edilmesi".

Türkiye, bu yöntemlerle Suriye iç savaşında barışın sağlanması ve çatışmaların sonlandırılması amacıyla bazen doğrudan bazense dolaylı yollardan politikalar üreterek sürece dahil olmuş ve yönlendirmelerde bulunmuştur (Akpınar, 2015).

Türkiye'nin Suriye politikası ikinci dönem olarak adlandırılan 2012-2015 yıllarında daha da kızışmış bir hale gelmiş ve Esad'ın iktidardan ayrılmasına yönelik çeşitli müdahale görüşmelerinin çalışmasında bir çaba içinde olmuştur. Fakat bu görüşmelerde farklı sorunlar yaşamış, IŞİD'in bölgede ilerleyişi ve güç kazanması ABD ve NATO'nun önceliğinde değişmelere neden olmuştur. Gelişen olaylarla Türkiye'nin ortak bir müdahale girişimi başarısızlığa uğramıştır (Öztop, 2019, s. 118). Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Suriye konusundaki *"Türkiye yalnız bırakıldığı"* sözleri ise bu dönemde ortak müdahale politikasındaki durumun ne aşamaya geldiğinin göstergesi olmuştur. Ortak müdahalede önceliklerin değişmesi iknada yetersizliğe sebebiyet vermiştir. Bu minvalde

Lübnan, Ürdün ve Türkiye mülteci kabulü sağlamış ve o dönemde bunun dışında faydalı bir yaklaşım gösterilememiştir (Abdi, 2016, s. 455).

Bölgede artan IŞİD tehdidi dolayısıyla ABD ve Batı ülkeleri bir koalisyon kurmuş ve IŞİD'e yönelik askeri bir müdahale etmişlerdir (BBC Türkçe, 2014). Bu dönemde Esad yönetimiyle ilgili farklı görüşler oluşmuştur; ABD ve diğer taraflarda Esad'ın olmadığı durumlarda oluşacak olan boşluktan terör örgütlerinin güçleneceği ve faydalanacağı düşüncesi oluşmuşken, sorunun ana etmeninin Esad olduğu düşüncesi Türkiye politikasında devam etmiştir (Öztop, 2019, s.119).

Üçüncü dönem olarak adlandırılan 2015-2021 yılları arasında ise Türkiye bu kez Rusya ve İran'la beraber 2015 tarihinde kurulan Astana Platformu oluşumu içinde yer alarak; Suriye'de kalıcı barış ve çatışmaların azaltılmasına yönelik etki alanı yüksek iki aktörle uluslararası çözüm arayışına girmiş ve müdahale girişimleri olmuştur (Ulutaş ve diğerleri, 2017). Bu dönemde Türkiye, bir yandan diplomatik görüşmelerini sürdürürken bir yandan da sınır güvenliğini sağlama, Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunma ve ulusal güvenliği tehdit eden unsurlara yönelik askeri operasyonlarda bulunmuştur.

6.4 ABD ve Batılı Ülkelerin Değişen Suriye Politikası

Suriye iç savaşı, Arap Baharının etkileriyle başlamış ve günümüze kadar ulaşıp uluslararası bir krize yol açmıştır. Temel talepler; demokrasi, özgürlük, insan hakları ve finansal-kalkınma vb. sorunlar etrafında şekillenmiştir. Suriye iç savaşında günden güne derinleşen savaş, uluslararası aktörlerin asimetrik savaş alanına dönüşmüştür. YPG/PYD, YPJ, DAEŞ, PKK, EL-Nusra ve birçok farklı terör grubu rejimin kontrolü sağlayamadığı alanlarda kendilerine yer edinmişlerdir. Bununla beraber birçok ülkenin sahada aktif rol aldığı, sahada istihbarat eylemlerinin olduğu ve ülkelerin zaman zaman doğrudan ya da dolaylı yoldan çatışmalara katıldığı gözlemlenmiştir (Hein, Muno, Thurau, Klein ve Bushuev, 2018).

ABD-Suriye ilişkileri, Arap Baharı etkilerinin Suriye'de hissedilmesi, protestoların başlaması ve rejim-muhalif çatışmalarının başlaması nedenleriyle tekrar durma noktasına gelmiştir. Bu dönemde ABD Başkanlık koltuğunda Barrack Obama vardır. Obama döneminde mevzilenme stratejisi (retrenchment strategy) üzerine kurulu bir dış siyaset benimsenmiştir. Burada Obama'nın eski Başkan George W. Bush'dan farklı bir yol

izlediği anlaşılmaktadır. Bush askeri angajman strateji kullanırken, Obama ise uluslararası hukuku önceliğine almıştır (Yalçın, 2018).

ABD, küresel düzende her zaman aktif bir yer alırken, bu kez Arap Baharı ile oluşan olaylarda geride duran, fazla tedbirli, yaşananları arka sıradan izleyen ve önemli derecede güvenlik problemlerini dahi bölgesel güçlere bırakan bir tavır takınmıştır. Tunus ve Mısır'da yaşanlarda değişim yanlısı olan ABD, Libya'ya askeri müdahale konusunda önceliği Fransa'ya bırakmıştır. Ayrıca buununla beraber Suriye konusunda da Türkiye ve Arap Birliği'nin stratejik politikalarını desteklemesiyle ABD'nin ne yapmak istediği merak uyandırmıştır (Akgün, 2012).

BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülen Libya müdahalesi konusu hakkında konuşan ABD Başkanı Obama'nın, bu konuşmasında ABD yönetiminin Arap Baharı ve askeri müdahaleler konusundaki politikalarının şeklini de kısmen ortaya koymuştur. Obama;

> Elbette ki Amerika baskı olan her yere kendi ordusunu gönderemez. Biz müdahalenin risklerini ve maliyetini göz önüne alarak, her zaman harekete geçmenin gerekliliği hususunda önce kendi çıkarlarımızı düşünmeliyiz. Ancak bu, doğru olanı yapmayı sonsuza kadar engelleyecek bir argümana dönüşmemelidir... Ülkemizin bu kadar çok acil sorunu varken, ABD'nin dünyanın polis gücü olarak hareket etmesi beklenmemelidir... Baskıcı rejimlere karşı harekete geçme yükümlülüğü yalnızca Amerika'nın olmamalıdır…" ifadelerini kullanmıştır (Akgün, 2012, s. 12).

Suriye'de yaşananlara ABD'nin yaklaşımında savaşın ilk gününden bugüne kadar devamlı olarak bir değişim olduğu gözlemlenmiştir. Protestoculara yönelik Suriye rejiminin orantısız güç kullanımı sonrası ABD, rejimin şiddetten uzak durması gerektiği ve diyalog yolunu seçmeleri konusunda rejime davette bulunmuştur (TRT Haber, 2015).

Arap Baharı sürecinde ABD ve AB ülkeleri, Suriye ve uluslararası toplumda Batı ülkelerinin yanında olmayan diğer bazı ülkelerdeki muhalif hareketleri/oluşumları destekleme politikaları uygulamayı seçmişlerdir. ABD yönetimi, Suriye iç savaşında rejime karşı muhalif grupların destekçisi olmuştur. Bu dönemde ABD'nin muhalifleri açık bir şekilde ekonomik ve diplomatik konularda desteklediği görülmüştür (Sarı Ertem,

2017). Ayrıca savaşın çıktığı dönemde ABD ekonomik sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu sebeple de politikalarını dolaylı yoldan uygulama yoluna gitmiştir. AB, Arap Birliği ve özellikle Türkiye üzerinden bir bir siyasi yol izlemiştir (Deniz, 2013).

ABD açısından önem arzeden bir başka durum ise şudur; bölgede Suriye ve İran'nın yakınlaşması ve ortak bir yolda yürümeleriydi. İki devletin oluşturacağı siyasi ortaklığın, bölgede varlığı sıkıntılı olan İsrail'in güvenliği açısından riskli bir durum söz konusu olabileceği düşüncesiydi. Bu riski gözeten ABD, Esad rejiminin meşruiyetini kaybederek konumundan düşmesi maksadıyla İngiltere, Fransa ve Almanya'nın desteğini alarak baskılarını arttırma yoluna gitmiştir (Deniz, 2013).

ABD, Suriye Savaşı'nın çıktığı günden itibaren gelişmeleri yakından takip etmiş, şiddettin azaltılması ve sonlandırılması, muhalif gruplarla diyalog kurma ve uzlaşma sağlama önerilerini rejime iletirken, olayların artmasıyla konuyu Nisan 2011'de BM gündemine alma girişimlerinde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye ve Arap Birliği ile sık sık iletişim halinde olmuştur. Konuya ilişkin genelde diplomatik girişimleri olmuştur. Fakat Ağustos 2011 tarihine gelindiğinde ABD, Suriye rejiminin krize çözüm getirilmesi hususunda adım atmaması üzerine sürece dahil olmuştur. Dönemin Başkanı Obama; *"Suriye halkının geleceği kendi halkı tarafından belirlenmeli ve Esad, onların bu yolda gitmesini engelliyor. Suriye halkının iyiliği için Esad'ın iktidardan çekilme vakti"* sözleriyle Esad yönetiminin istifasını istemiştir (TRT Haber, 2015). 6 Şubat 2012'de de Suriye'de bulunan diplomatların geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şekilde ilerleyen adımları "Esad gönderilmeli" söylemi takip etmiştir. Suriye'ye yönelik bir müdahale konusu BM gündemine getirmişse de Rusya ve Çin'nin devamlı olarak vetosuyla karşılaşılması üzerine ABD, bu kez farklı politikalara yönlendirmiştir. Bu çerçevede ABD yönetimi, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkeler ile Arap Ligi, İslam Konferansı Örgütü gibi çok uluslu örgütleri de sürece dahil etme ve sonuç alma girişimlerinde bulunmuştur (Göngen, 2014).

BM ve Arap Ligi tarafından tarafların arasında arabuluculuk rolü üstlenmesi ve uzlaşma sağlaması amacıyla Kofi Annan'ı görevlendirmiştir. Nisan ayında yürürlüğe girmesi kararlaştırılan 6 maddeden oluşan yol haritası oluşturulmuştur. Taraflar arası ateşkesi ve insani yardıma müsaadeyi ve Suriye'nin BM ile işbirliği içinde olması amaçlayan yol

haritası beklendiği gibi bir etki yaratmamıştır. BM ve Arap Birliği Suriye özel temsilcisi Kofi Annan'ın oluşturduğu 6 maddeden oluşan barışın sağlanmasını amaçlayan maddeleri ise şu şekildedir:

> 1- Suriye yönetimi, "halkın meşru istek ve kaygılarına yanıt vermek için başlatılacak olan ve Suriyelilerin liderlik edeceği kapsamlı siyasi süreç" için Annan'la iş birliği içinde çalışmayı taahhüt etmektedir.
>
> 2- Suriye, çatışmaları durdurmayı ve insanların yaşadığı bölgelerde görülen askeri hareketliliği ve ağır silahların kullanılmasını derhal durduracağını taahhüt eder. Bu adımlar atılırken Suriye, şiddeti sonlandırmak için BM gözetimi altında Annan'la birlikte çalışacaktır. Annan, muhalefetten de bütün çatışmaların sona erdirilmesi için benzer taahhütler beklemektedir.
>
> 3- Suriye insani yardımın iletilmesi ve yaralıların tahliye edilmesi için günlük iki saatlik "insani duraklama" yı kabul etmekte ve uygulamaktadır.
>
> 4- Suriye "rastgele tutuklanan kişilerin serbest bırakılma hızını ve kapsamını" ve bu kişilerin tutulduğu yerlerin bir listesini sunmayı taahhüt etmektedir.
>
> 5- Suriye ülke genelinde gazeteciler için hareket özgürlüğünü sağlamayı ve "ayrımcı olmayan bir vize politikası uygulamayı" taahhüt etmektedir.
>
> 6- Suriye "yasalarca garantilenen çerçevede toplanma özgürlüğü ve barışçıl gösteri yapma hakkına saygı duyacağını" taahhüt etmektedir (Hürriyet, 2012).

30 Haziran 2012'de Cenevre'de ve Ocak 2014 Montrö'de gerçekleşen Cenevre-1 ve Cenevre-2 olarak anımsanan uluslararası diplomasi girişimlerin katkıda bulunan ve destek noktasında girişimleri olan ABD bunlardan da bir sonuç alamamıştır (Göngen, 2014).

Suriye krizinde, 2012 yılında Obama yönetiminin en önemli adımı "kırmızı çizgiler" olarak adlandırdıkları ve belirledikleri olası kritik durumlar olmuştur. Bu kapsamda muhtemel bir kimyasal silah kullanımı durumunda askeri bir müdahalenin kaçınılmaz olacağı uyarısında bulunulmuştur. Fakat 14 Haziran 2013'te Suriye rejiminin kimyasal silah kullandığına dair İngiltere, İsrail ve ABD tarafından doğrulama yapıldığında askeri

müdahaleden yana bir tavır içinde olunmamıştır. Sadece muhaliflere silah gönderimi sağlanmıştır (TRT Haber, 2015). Ayrıca ABD bu konuda Rusya ile bir diyalog yolunu seçerek, kimyasal silahların imha edilmesi hususunda anlaşma sağlamıştır ve böylece söz konusu neden ortadan kaldırıldığından müdahale de gerçekleşmemiştir (Houeix, 2018).

ABD yönetimi, Suriye iç savaşında 2014 yılana kadar doğrudan temastan kaçınan bir politika içinde olmuştur. Genelde muhaliflere destek verme, AB ülkelerini sürece dahil etme, uluslararası örgütlerin gündemine yaşanan krizleri getirme çabası içinde olmuştur. ABD'nin kendisini geri planda tutması bölgede bir güç boşluğuna da neden olmuştur. Güç boşluğu mezhepsel çatışmalar doğurmuş, iç savaş nedeniyle oluşan boşluklardan yararlanmak isteyen DAEŞ terör örgütünün bölgede bir taraftan kontrol alanını büyütürken, diğer taraftan Suriye'de kontrolüne geçirdiği yerlerde petrol rafinelerini işleterek ekonomik güç kazanmıştır (Erdoğan ve Deligöz, 2015).

Bununla birlikte ABD'nin çekimser Suriye politikası bölgede Rusya'nın Suriye'de taraf kazanmasına ve İran'ın da bölgede yer edinmesine yol açmıştır. Gelişmeler doğrultusunda ABD yönetimi politikasında değişimler yaşanmıştır; "Esad gitsin" politikası yerine bölgede güç kazanan DAEŞ ile mücadeleyi içeren bir politik dönüşümü yaşanmış ve Suriye politikası güvenlik temelli bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Ayrıca İsrail'in de güvenliğini gözeten ABD, Doğu Akdeniz'de bulunan Rus askeri varlığına da karşı gelmekteydi. Bununla beraber ABD, "Esad'sız bir Suriye" politikası içindeyken, bunun süreç içinde çözümden çok çözümsüzlüğe götürdüğünü düşünmüş ve "gücü azaltılmış Esad" politikası oluşturmaya koyulmuştur (Çona, 2018).

DAEŞ terör örgütünün bölgede varlığını genişletmesi ve güç kazanması sonrası ABD bölgede bulunan bölgesel güçleri kullanarak güvenliği kontrol etmeyi sağlamıştır. Bu bölgesel güçlere DAEŞ ile mücadele kapsamında silah ve finansal yardımlarda bulunmuştur. Esad rejimi, DAEŞ ve diğer terör unsurlarının bölgede güç kazanmasının ve yer edinmelerinin sebebi; ABD ve Batılı ülkelerce Suriye muhalefetinin ihtiyatlı ve aşırıcı olarak ikiye ayrılmasından kaynaklanmıştır (Semin, 2015). ABD yaşadığı politik değişim sonrasında DAEŞ ile mücadele amacıyla muhaliflere eğit-donat programı başlatmış, fakat bunda başarılı olunamamıştır. Bu nedenle ABD bu kez DAEŞ ile mücadele etmesi için askeri ve ekonomik olarak YPG'yi destekleme yoluna gitmiştir.

ABD Başkanı Barrack Obama'nın Suriye Savaş'ındaki 4 yılı şöyle sıralanabilir;

• 2011 yılında "Esad gitmeli" ifadelerini kullanırken, yaptırım ve muhaliflere destek noktasında geride durmuştur.

• 2012 yılında "kimyasal silah kırmızı çizgimizdir" ifadelerini kullanmış, fakat Esad'ın kimyasal silah kullanması sonrasında müdahaleden yana bir tavırdan kaçınmış, konuya ilişkin Rusya ile anlaşma yoluna gitmiştir.

• 2014 yılında DAEŞ tehdidi nedeniyle Esad ile mücadele yerini DAEŞ terör örgütüyle mücadeleye bırakmıştır.

• 2015 yılında Eğit-Donat programıyla muhalifleri DAEŞ'e karşı hazırlamaya girişmiştir (Ünal, 2015).

ABD'nin Suriye'de hedefleri niteliğindeki hususlar şunlardır:

• Suriye ve Irak'ta güç boşluğundan faydalanan DAEŞ'i yok etmek istemiş,

• PYD/YPG kozunu kullanarak DAEŞ ile mücadeleye girişmiş, Suriye'nin kuzey kesiminden özerk bir bölge kurma girişimi olmuştur,

• ABD, bölgede güçlenen Şii milis güçleri ve Hizbullah' İran'ın askeri yardımının önünü kesmeye çalışmıştır,

• ABD'nin çekimser bir tavırla yaklaştığı Suriye iç savaşında güç boşluğundan Rusya'nın Suriye üzerinde güç kazanmasını engellemeye çalışmıştır

• Suriye'nin federatif siyasi bir yapıya dönüşmesine ortam sağlamak gibi amaçları olmuştur (Semin, 2018, 2-3).

Donald Trump döneminde de dengeleme politikası devam etmiştir. ABD ilerleyen süreçte kendini YPG'nin hamisi olarak konumlandırmış ve örgütü meşrulaştırma çabası olmuştur. Bu durma en çok tepkili olan ise Türkiye olmuştur. ABD'nin bölgede istemediği; bölgesel bir hegemon gücün ortaya çıkmasıydı. Bu nedenle ilk zamanlarda

çekimser kaldığı Suriye politikasında sürekli bir değişimin olduğu görülmüştür. 2018 yılına gelindiğinde ABD tarafından "DEAŞ'i yendik" açıklaması sonrası Suriye'den de çekileceğiz duyurusu yapılmıştır (Üstün, 2019). Fakat ABD'nin halen bölgede PYD/YPG ile ilişkisi devam etmekte ve örgüte olan desteğini sürdürmektedir.

AB ise güvenlik ekseninde politikalar içinde olmuştur. Bu nedenle Suriye'de yaşananları güvenlik riski bağlamında değerlendirmiş ve olaylar karşısında yumuşak güç (soft power) kullanımı göstermiş; siyasi çözüm ve ekonomik yaptırım şeklinde bir politika benimsemiştir. AB, olayların başladığı ilk günlerde Esad rejiminin baskılarından rahatsızlık duyduklarını iletmişlerdir, fakat Esad gitmeli fikrine temkinli bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Yaşananların diyalog yoluyla çözümlenmesi gerektiği üstünde durmuşlardır. Esad rejiminin güç kullanımını ekonomik yaptırımlarla kıracağını düşünen AB, muhalif oluşumların dağınık bir yapıda olması nedeniyle politik karar almada tereddütler yaşamıştır (Erdoğan, 2015).

2015 yılı itibariyle mülteci krizi AB'nin Suriye politikasında değişime gitmesine sebep olmuştur. "Esad gitmeli fikrine" temkinli bir yaklaşım gösteren AB, daha sonra Esad'ın düşmesini desteklemiştir. Fakat yine de muhalefet verdiği desteği kısıtlı tutmuştur. Mülteci krizinde ise üye devletlerin mültecileri ülkelerine kabul etmekten yana bir tavır göstermemiş, yalnızca ekonomik yönden destek verebilecekleri yönde bir politika içinde olmuşlardır.

6.5 Bölge Ülkelerinin Değişen Suriye Politikaları

2011 yılında başlayan ve bir iç savaşa dönüşen Suriye Savaşı etkisini gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte görünür kılmıştır. Küresel aktörlerin çıkar eksenli politik stratejilerini uyguladığı bu savaşta bölge ülkeleri olan; İran, İsrail, Lübnan, Suudi Arabistan, Ürdün, Irak, Mısır ve Türkiye gibi ülkeler de kendi çıkar odaklı politikalarını uygulamışlardır. Ayrıca özellikle belirtilmelidir ki bölge ülkelerinden en çok olumsuz etkileneni ise Türkiye olmuştur.

Suriye krizinde uluslararası aktörlerle hareket etmeler bu dönemde çokça görülmüştür. İran, Ocak 2012 tarihli açıklamasında; Suriye'de çıkan olayları ve yaşananları Suriye'nin iç meselesi vurgusunu yaparak, kararı Suriye yönetimi ve halkının vereceği ifadelerini kullanmıştır (Yeşiltaş, 2012, s. 78). Bu sebeple, İran'ın Esad rejiminin devamlılığını esas

alarak rejim ve muhalifler arasında bir uzlaşma sağlanması noktasında diplomatik girişimleri olmuştur. İran'ın çok yönlü bir siyaset uyguladığı ve çatışmaların sonlanmasını amaçladığı görülmüştür (Djalili ve Kellner, 2014, s.399).

İran, küresel aktörlerle de işbirliğine gitmiş, Rusya ve Çin olmak üzere, bölgesel olarak Irak ile birlikte siyasi çözümler getirmek adına bu ülkelerle iletişim halinde olmuştur (Awaad, 2020). Ayrıca İran, Esad rejiminin görevde kalmasından yana bir tavır içinde olmuş ve Esad'ı yalnızlaştırma politikalarını da savuşturmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur (Zibakalam, 2011). Savaşı ilerleyen sürecinde ve savaşın derinleşmesi ile Esad'ın askeri kadrosunda bölünmelerden kaynaklı asker ihtiyacı noktasında da İran'ın Afganistan, Pakistan, Irak ve Yemen gibi ülkelerden getirdiği Şii milisler ile dolaylı desteği olmuştur (Bucalar, 2017, s. 3). Fakat Şii milislerin ve vekil unsurların savaşta yeterli olmaması nedeniyle İran kendi askeri birliklerini de bölgeye göndermiştir (Deep, 2018, s. 9).

İran, iç savaş yaşayan Suriye'ye birçok alanda destekte bulunmuştur. Bunlar;

- *"Petrol ve bağışlar*
- *Bilgi ve istihbarat desteği*
- *Silah ve askeri teçhizat*
- *Ordusunu eğitmek için Suriye'ye uzman desteği*
- *Suriye'deki askeri savunma stratejisine uygun olarak, milisler oluşturulması ve eğitilmesi"* (The Clarion Project, 2014, s. 11).

İran'ın son yıllarda yaşadığı birçok kriz nedeniyle halkından Suriye'de politikasında eleştiriler alması, ABD'nin Kasım Süleymani'yi öldürmesi üzerine yaşadığı kriz ve İsrail'in hava saldırılarına rağmen politikasında Suriye politikasında değişiklik görülmemiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

İsrail'in ise Suriye Savaş'ındaki politikası İran ve İran'a bağlı silahlı gruplarla mücadele eksenli olmuştur. Askeri gücünü hep önde tutan İsrail diplomatik de girişimlerde

bulunduğu görülmüştür. Suriye iç savaşında İsrail, kendi ulusal güvenliğini sağmak adına politikalar geliştirmiştir. Bu nedenle İsrail, bölgede varlığı olan İran'dan rahatsızlık duymaktadır. Çünkü İran'ın Suriye politikasındaki önceliği; İran ve İran destekli Hizbullah ve diğer oluşumlarla mücadeleyi içermekteydi. Bu minvalde Hizbullah'ın İsrail'in kuzeyi sınırı yakınlarında temelli yerleşmelerini önlemek ve bölgeden uzaklaştırmak istemiştir. Bu çerçevede diğer politik stratejisi diplomatik girişimlerle İran'ı yalnızlaştırmak olmuştur. Bu yönde işbirliği içinde olabileceği ülke sayısını arttırmak istemiştir. İsrail'in Suriye'deki müttefikleri ABD ve Ürdün'dür (Anadolu Ajansı, 2020). Ayrıca belirtmek gerekir ki İsrail, Suriye'de 2012'den beri hava saldırıları düzenlemiş, bu saldırıları başta Esad'ın devrilmesi ve muhaliflere destek noktasında düşünülmüşse de birkaç istisnai durum haricinde saldırıların İran hedeflerine yönelik olduğu anlaşılmıştır (Erkmen, 2021).

Suudi Arabistan, başlangıçta Esad rejiminin meşruiyetini sorgulatmak ve böylece rejimin uluslararası toplumda dışlanmasını sağlamak maksadıyla adımlar atmıştır. Ayrıca Suriye'ye uygulanmak üzere İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Arap Birliği'nin yaptırım kararlarında Arabistan'ın çabaları olmuştur. Suudi Arabistan da İran'ın bölgede aktif rol almasını istemediği ve İran ile bu konuda işbirliği içinde olan aktörleri devre dışı bırakmaya yönelik girişimleri gözlenmiştir (Erboğa, 2018:242). Ek olarak Muhalif grupların koordinasyonuna ve işbirliği içinde olmalarına yönelik Aralık 2015 yılında Yüksek Müzakere Komitesi adındaki çatı örgüt bünyesi altında bir araya getirmek amacıyla Riyad'da toplantıya ev sahipliği yapmıştır (Karakurt, 2016). Ayrıca hem Suudi Arabistan'ı hem de İsrail'i rahatsız eden bir başka konu da Türkiye'nin bölgede etkin politikalar üretmesi ve Rusya ile yakın çalışmalar yapmasıydı. Suudi Arabistan açısından YPG/PKK'ya yardım yapması ve Türkiye'nin askerlerini Afrin'den geri çekmesi çağrısında bulunması bunun bir göstergesi olabilmektedir (Erboğa, 2018).

2015 yılında itibaren Suudi Arabistan'ın muhaliflere yönelik desteği yavaş yavaş son bulmaya başlamıştır. İran'ın da bölgesel etkisini kırmak için girişimlerine devam etmiş, fakat ABD seçimlerinde Donald Trump'ın seçim kaybetmesi sonrası Joe Biden'ın önderliğinde iyi bir imaj gösterme yoluna giderek, Körfez Krizi'ni bitirmiş, Yemen'de ateşkes ağlamış ve İran ile normalleşme emareleri göstermiştir. 2021 yılına gelindiğinde ise Irak arabuluculuğuyla Mart 2021'de İran ile normalleşme süreci başlatmıştır. Suudi

Arabistan'ın İran ile normalleşme süreci Suriye normalleşmesine de zemin oluşturmuştur (Farzam, 2022).

Son yıllarda, Rusya ve İran destekli Esad yönetiminin mevcut konumunu 2011 yılında başlayan iç savaştan itibaren günümüze kadar koruması, Arap dünyasının Suriye politikasında değişiklik yapması gerektiğini hissettirmiştir. Bu yönde ilk adımları Mısır ve Birleşik Arap Emirliği'nden gelmiştir. Mısır ilişkileri normalleştirme girişimlerine başlamış, Birleşik Arap Emirliği (BAE) ise 2020 yılında tekrar Suriye'de büyükelçiliğini açmıştır. Esad yönetiminin iktidarını konsolide çalışmalarının sürdürülmesi bölge ülkelerinin (Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, BAE) resmi olarak görüşmeler gerçekleştirmesi ve Cezayir'in "Suriye artık Arap Birliği'ne dönmeli" yorumu ülkelerin normalleşme isteklerini ortaya koymaktadır (Ulusal Kanal, 2021).

Bu perspektifte gelişen gündemden en çok ABD rahatsızlık duymuştur. Bu sebeple ABD, kendisinin müttefiki olarak ifade ettiği ülkelere yönelik normalleşmeden dönülmesi noktasında çağrıda bulunmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken'ın; *"Bu ziyaretlerin ve toplantıların yolladığı sinyallerden endişe duyuyoruz. Tüm ortaklarımızı, Esad rejiminin işlediği ve işlemeye devam ettiği suçları hatırlamaya davet ediyorum. Normalleşmeyi desteklemiyoruz ve dostlarımızı ve ortaklarımızı bunu dikkate almaya çağırıyoruz"* ifadeleri ABD'nin Suriye ile normalleşilmesine olan yaklaşımını ortaya koymaktadır (Ulusal Kanal, 2021). Bu bağlamda normalleşmelerin yaşanması veya normalleşme emarelerinin görülmesi, Esad yönetiminin meşruiyetini de zaman içinde kabul görmesini sağlayabilir. Bölge ülkeleri politikalarında çıkar odaklı değişime gitmeyi zaruri görmüşlerdir.

7. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNDE AŞIRI GERGİN YILLAR

7.1 Rusya'nın Suriye Savaşına Aktif Katılımı ve Türkiye

2011 yılında iç savaşın baş gösterdiği Suriye'de şüphesiz Esad rejiminin en büyük destekçisi Rusya olmuştur. Rejimin iktidardaki ömrünü uzatması ve bugün iktidarını konsolide etme çalışmasında ileri seviyeye gelmesinde Rusya'nın payı önemli derecededir. Rusya her ne kadar çıkar odaklı siyasi emelleri için bu desteği vermiş olsa da bu işten Esad'ın en karlı çıkan olduğu düşülmektedir. Bununla beraber Rusya'nın bölgede üstünlük kurması ve kendisini tek muhatap kabul ettirmesi de başarılı bir siyaset yaptığının göstergesi olmuştur. Suriye'nin Akdeniz'e açılan bir kapı olması Rusya'nın stratejik politikasının de temelini oluşturmaktadır. Suriye'nin deniz limanlarında 1971 yılından bu yana Rusya'nın üsleri bulunmaktadır. Rusya, "sıcak denizlere inme" hayalini Suriye olan müttefik ilişkisiyle gerçekleştirmiştir. Rusya'yı Suriye Savaş'ına dahil eden ve mevcut iktidarı desteklemesinde bu gerçek belirleyici bir gösterge olmuştur. Bir başka örnekle Suriye'nin Tartus Deniz Üssü'ne sahip olması, Suriye'nin Doğu Akdeniz'e giden bir yol olması ve de ticari ilişkilerin geliştirilmesi Putin ile Esad arasında müttefiklik ruhunu ayaklandıran etmenlerden olmuştur (Sağlam, 2013).

Suriye iç savaşında Esad yönetiminin Rusya ile dengeleme politikasına gitmesi doğru bir adım olmuştur. Nitekim bu dönemde kurulan müttefiklik Rusya'nın mevcut politikalarına yararken, Esad'ın ise iktidarını sürdürmesine fayda sağlamıştır. Rus gazetesi tarafından vurgulanan; *"Suriye'nin dünya sahnesindeki konumu giderek daha fazla zayıflarken Moskova ve Şam arasındaki ilişkiler güçlenmektedir... Şam, kendisini Washington'dan gelebilecek olası saldırılardan bir şekilde koruyabilmek için acil bir stratejik ortak arayışına koyulmuş ve nihai olarak Rusya'da karar kılmıştır*" ifadeleri Suriye'nin dengeleme politikası uyguladığını göstermektedir (Zygar ve Yaremenko, 2005, s. 19-20). Suriye ile bir sınırı olmayan Rusya'nın bölgede gücünü görünür kılmasının bir başka nedeni de küresel güç konumuna zede vermek istememesidir. BM Güvenlik Konseyinde (BMGK) ki veto yetkisine sahip olan Rusya bu süreçte bu yetkisine güvenmekteydi (Türkoğlu, 2015).

Esad'ın varlığının devam etmesi gerektiğini savunan Rusya, Birleşmiş Milletler (BM)'i çözümün adresi olarak göstermiştir. Sorunların diplomasi yoluyla çözümünden yana bir tutum göstermiştir ve olayların Suriye'de arttığı zamanda veto yetkisini kullanarak politikalarını sürdürmüştür. Ayrıca Suriye'ye Barış Gücü gönderilmesi konusu BM Güvenlik Konseyi gündemine getirilmiş, fakat Rusya ve Çin'in veto engeline takılmıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2012). Bu doğrultuda BMGK'da Esad yönetimi aleyhinde alınan yaptırım kararlarına veto yetkisine sahip olan Rusya tarafından 2011, 2012 ve 2014 yıllarında veto engeli sürdürülmüştür. Çünkü Rusya, Esad'ın devamlılığını savunarak, bu politika ile Doğu Akdeniz'e giden yolunun kapatılmasını engellemek istiyordu (Şen, 2016).

Rusya'nın bölgede söz sahibi olmasının bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan iki önemli sebep ön plana çıkmaktadır; Esad rejimine uygulanacak yaptırımlarda veto yetkisiyle engellemelerde bulunması ve ABD'nin Obama dönemi çekimser Suriye politikası gibi sebepler Rusya'nın güçlü bir imaj çizmesine ve bölgede söz sahibi olarak kabul görmesine yol açmıştır. Cenevre toplantılarında ise Suriye'deki krizin diplomatik yollarla çözülmesinin gerekliliğinin savunucusu olmuştur. Ayrıca her fırsatta çözümün Esad'sız olamayacağını da ifade etmiştir. Rusya'nın Suriye iç savaşına aktif katılımı bölgede söz sahibi bir konuma getirmiştir. Bu nedenle savaşın çözümüne yönelik işbirliği amacıyla çalınan kapı Rusya'nın kapısı olmuştur (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015). Bu bağlamda Rusya ile diplomatik görüşme için İran, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve hatta İsrail gibi bölge ülkelerinin bir çaba içinde olduğu görülmüştür (Weiss, 2013).

Rusya'nın Suriye iç savaşındaki politik çıkarları veya neden aktif bir katılım sağladığının nedenleri şu şekilde sıralanabilir;

1- Tarihsel olarak müttefiki olan Suriye'ye destek çerçevesinde müdahale ederek ABD'nin tek başına dünya düzenini şekillendiremeyeceğini göstermek (ABD'yi Ortadoğu'da dengelemek),

2- Tartus üssünün güvenliğini korumak ve ülkedeki mevcut askeri gücüyle dış müdahalelere karşı kalkan oluşturmak,

3- Bölgede bulunan İran ve Türkiye gibi devletlerle iş birliğine giderek Suriye krizinde uluslararası alanda diplomatik yollarla çözüm sağlamak ve Ortadoğu'da nüfuz kazanmak,

4- İç tehdit olarak gördüğü DEAŞ'ı Suriye'de ortadan kaldırmak (Çona, 2018, s.142-143).

Rusya aktif bir tavır gösterdiği Suriye iç savaşında ekonomik ve jeopolitik çıkarlarının yanında bir de güç boşluğundan faydalanan ve kendilerine alan hakimiyeti kuran radikalizmin kendisine ilerleyen süreçte bir tehdit oluşturmasından şüphelenmekteydi (Çona, 2018). Rusya için Suriye'de DAEŞ ve diğer radikal grupların varlığı endişe verici olmuştur. Bu nedenle Kafkasya'nın ve Orta Asya'nın güvenliği amacıyla Rusya'nın DAEŞ ile mücadele etmesi önemli ve bir gereklilik olmuştur (Suanna ve Pertova 2013).

Suriye savaşı 2014 yılında DAEŞ'in artan saldırıları ve alan hakimiyetini arttırması bölgesel ve küresel aktörlerin iç savaşa yaklaşımlarında dönüşümlere sebep olmuştur ve önceliklerler DAEŞ ile mücadele olmuştur. Bu gelişmeler en çok rejimin içine yaramış üzerindeki baskıyı azalmıştır. Bu dönemde ABD ve AB ülkeleri "Esad gitmeli" politikaları güvenlik eksenli "DAEŞ ile mücadele" olarak değişim göstermiştir. Bu eksende Rusya'nın da müdahalesi için uygun koşullar sağlanmıştır. Nihayetinde Rusya, iç savaşa Eylül 2015'de müdahil olmuş ve böyle savaşın gidişatında değişimler yaşanmıştır. İran ve Hizbullah Suriye savaşının başından beri rejimin destekçisidir. Fakat Esad rejiminin bugün hala iktidarını korumasında Rusya'nın aktif bir şekilde sürece dahil olmasına bağlanmaktadır. Ayrıca Irak ve İran ile terörizmle mücahede konusunda rejimin ortak bağlantı merkezi kurması Rusya'nın öncülüğünde gerçekleşmiştir. DAEŞ'e yönelik hava destekli operasyonlar yapılmıştır (Muslu, 2018).

Terörizme karşı Rusya, bir koalisyon oluşturmuş ve yeni bir stratejik yöntem kullanarak, İran, Irak ve Rusya'nın ortak hareketini içermekte olan, Suriye'de ve Irak'ta varlığı olan DAEŞ ile mücadele başlatmıştır. Rusya'nın savaşa aktif katılımı Esad rejimine yaramış, fakat Türkiye'nin de rahatsızlık duyacağı durumları beraberinde getirmiştir. Türkiye ile Rusya arasında uçak krizi başta olmak üzere birçok sorun yaşanmıştır (Şen, 2016).

Rusya, savaşa dahil olmasıyla hava operasyonlarını başlatmış ve Türkiye ile karşı karşıya geldiği durumlar olmuştur. Özellikle Rus uçağının Türk hava sahasını 24 Kasım 2015'te ihlal etmesi ve ihlaller sonrasında defalarca uyarılmasına rağmen bunu sürdürmesi üzerine SU-24 cinsi bombardıman savaş uçağı Türkiye tarafından Hatay'ın Yayladağı bölgesinde düşürülmüştür. Putin'den uçağın düşürülmesine ilişkin "sırtımızdan bıçaklandık" ifadesi kullanılmış ve uyarı almadıklarını iddia etmişlerdir (Milliyet, 2015). Türkiye 5 dakika arayla 10 kez uyarı verdiklerini söylemiş, fakat Rusya bunu redderek Türkiye'nin tazminat ödemesini ve özür dilemesini istemişlerdir. Uçak krizi Türkiye-Rusya ilişkilerini kötü etkilemiştir. Türkiye, güçlü olduğu turizmden bu dönemde büyük bir darbe almıştır. Bununla birlikte "Türk Akımı" projesi de durdurulmuştur (Erşen, 2016).

Uçak krizinin altında yatan başka bir neden de sonradan anlaşılmıştır. S-400 isimli Rus hava savunma sistemi Rusya tarafından Suriye sınırına yerleştirilmek istenmiştir. Ayrıca bu isteğini ABD ve NATO'ya da iletmiş, ama Rusya'yı ilgilendiren bir hava savunma sorunu olmadığından bu teklif olumsuz sonuçlanmıştır. Rusya'nın S-400'leri Suriye sınırına yerleştirmesi için gereken sebep Türkiye'nin Rus Su-24 cinsi savaş uçağını düşürmesi olayı olmuştur. Böylece Rusya bu durumdan yararlanmış ve olayın yaşanmasının bir gün sonrasında S-400'leri Suriye sınırına konuşlandırmıştır (Milliyet, 2015).

Türkiye-Suriye ilişkileri gergin geçen bir yıl gibi sürenin ardından 30 Aralık 2016 tarihli "Astana Süreci" gelişmesiyle normalleşmeye geçmiştir. Buna göre Türkiye, İran ve Rusya arasında ateşkes yapılması konusunda anlaşma sağlanmış ve böyle Astana Süreci başlamıştır (Suiçmez, 2019). Türkiye - Rusya arasındaki uçak krizin sona ermesiyle ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır. 2016 yılı Türkiye açısından dönüm noktası bir yıl olmuştur. Çünkü Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak bu dönemde Türkiye-Batı ülkeleri ile ilişkilerde düşüş yanmış, fakat darbe sonrası ilk arayan kişinin Rusya Devlet Başkanı Putin'in olması Türkiye-Rusya ilişkilerini canlandırıcı bir etki yaratmıştır. Bu olumlu gelişme iki ülke ilişkisinde hissedilmiş ve "Türk Akımı" projesi ile ilk adım enerji alanında atılmıştır. Atılan diğer adım ise "Akkuyu Nükleer Enerji Santrali" projesinde olmuştur. Bu ikinci adımı özellikle Türkiye'nin daha fazla yararlanacağı bir gelişme olmuştur. Çünkü bu projeyle

Türkiye'nin elektriğinin %10 oranındaki ihtiyacının karşılanacağı düşünülmektedir (Kalkışım, 2019).

Suriye krizinde ilk başlarda Türkiye ABD ile hareket etmiş ve Batılı ülkelerin belirleyici etkisi varken Rusya'nın askeri ve diplomatik girişimleri Rusya'nın söz sahibi olmasını sağlarken, ABD'nin ise YPG/PYD'ye destek vermesi gelişmeleri Türkiye'yi alternatif bir arayışa görülmüştür. Bu bağlam Türkiye ve Rusya yakınlaşmasına sebep veren gelişmeler olmuştur denebilir. Türkiye bu noktada Esad destekçisi Rusya ve İran ile çözüm arayışına girmiştir. Uçak krizi de iki ülke arasında koşulların getirdiği gerekliliklerden dolayı fazla uzamadan uzlaşma sağlanmıştır. Ayrıca Rusya'dan S-400 savunma sistemi alan ilk NATO ülkesi Türkiye olmuştur. ABD'nin bölgedeki girişimlerine karşı Türkiye ve Rusya Tahran Konferans, Astana Süreci ve Soçi Mutabakatı ile önemli bir tavır içinde olmuşlardır. Ayrıca Doğu Akdeniz'de Türkiye karşı ABD ve AB'nin gösterdiği davranışlar Türkiye ile Rusya'nın daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. Rusya'nın bölgedeki girişimleri kendisini kabul ettiren yönlendirici güç olmasını sağlamıştır. Türkiye, Rusya ve İran'ın bölgedeki çözüm arayışları sürmektedir. Bunu yaptıkları konferanslar aracılıyla sürdürmekteler. 2018 yılında düzenlenen Üç devlet başkanı da (Türkiye-Rusya-İran) Tahran Zirvesi sonrası Astana Mutabakatının çözüme katkıda başarılı olduğunun vurgusunu yapmışlardır. Buna göre *"terörle mücadelenin devamı sağlanmalı"* ifadesi kullanılmıştır (Sputnik, 2018).

Rusya bugün ağrılığını daha çok Ukrayna konusuna vermiş ve bu gelişmeler sonucunda askeri varlığını Suriye'de azaltmaya gitmiştir. Bu askeri azaltış sonrası bölgede İsrail'in hava saldırıları Rusya'yı rahatsız etmiştir. İsrail'in saldırıları sonrası Rusya Dışişleri Bakanlığından *"İsrail savaş uçaklarının Suriye'de Tartus bölgesini vurması uluslararası hukuku çiğnediği gibi Suriye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saldırı niteliği taşımaktadır. İsrail, Suriye saldırılarına derhal son vermeli"* açıklamasında bulunmuştur. Putin ile İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Hazar Zirvesi için Türkmenistan'ın başkenti olan Aşkabat'ta görüşmüştür. Görüşmeden önce ise Putin, *"Hazar'ın yanı sıra Rusya ile İran, Suriye'de de önemli müttefik. Suriye'de güvenliği de ele alacağız"* ifadelerini kullanmıştır (Hacıoğlu, 2022).

Ayrıca belirtilmeli ki Ukrayna krizi sonrasında Türkiye-Rusya ilişkilerinde yakınlaşma daha da artmıştır. ABD ve Batılı ülkelerince Rusya'ya karşı ağır ekonomik yaptırımların uygulanması ve Ukrayna'ya tam destek bulunulması, Türkiye'nin ise gelinen noktada arabuluculuk rolünü üstlenmesi başarılı olmuş ve hem Rusya hem de Ukrayna tarafından olumlu karşılanmıştır.

7.2 Türkiye'nin Rus Savaş Uçağını Düşürmesi, Bölgede Yalnızlaşması ve Rejim Değişikliğinde Israr Politikası

2011 Suriye iç savaşının başlangıcından günümüze kadar Rusya'nın Esad destekli politikası değişmemiştir. Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ) ile mücadele kapsamında savaş aktif katılımı başta Türkiye'yi rahatsız edeceği girişimlerde bulunmuştur. Türkiye Esad rejiminin gitmesine yönelik bir tavır sergilerken, Rusya, hem sahadaki desteğiyle hem de diplomatik girişimleriyle Esad rejiminin en büyük destekçisi olmuştur. En önemli kozu ise bu dönemde veto yetkisini kullanmasıydı. Rusya, rejimin daveti ve Rus parlamentosunun "dışarıda askeri güç kullanma" olarak almış olduğu karar doğrultusunda DAEŞ ile mücadele kapsamında savaş uçaklarını Suriye'ye göndermiştir. Bu bağlamda Rusya'nın savaşa aktif katılımı ve hava harekatlarıyla Esad rejimi güç kazanmıştır. Hava harekatlarını alan hakimiyeti kazanan ve günden güne toprak kazanan DAEŞ' e yönelik yapmıştır. Bu girişimleri DAEŞ'e önemli bir darbe vurmuştur. Küresel güçlerin bölge ile ilgili çekimser politikası, Rusya'nın bölgedeki girişimleri sayesinde muhatap güç olabilmesinin önünü açmıştır. Rusya'nın savaşa doğrudan katılım sağlaması dengeleri değiştirmiş, ayrıca hem batı hem de Türkiye ile ilişkilerde değişimlerin olumsuz yönde ilerlediği gözlemlenmiştir (Cafersoy, 2015).

Türkiye ile Rusya arasında yakın dönemde yaşanmış en büyük kriz; Türkiye'nin 24 Kasım 2015 yılında Rusya'nın SU- 24 tipi bombardıman uçağını sınırlarını ihlal ettiği gerekçesiyle Hatay'ın Yayladağı bölgesinde düşürmesi olayıyla yaşanmıştır. Rus jeti Türkiye hava sahasında sınır ihlali yapması üzerine Türk pilotları tarafından tarafından 10 kez uyarılmış, fakat bu uyarıların karşılıksız kalması üzerine Rus jeti Türk Hava Kuvvetleri (THK) tarafından düşürülmüştür. Uçak krizi iki ülke ilişkilerinde hızlı bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü Suriye'de gerginleşen ilişkiler bu olayla kopma noktasına gelmiştir (Özlük, 2015). Konuya ilişkin gerekçe ve delilleri Türkiye BM ve NATO'ya iletmiş ve destek aldığını beyan etmiştir. Rusya bunu kabul etmemiş ve

krizin çözümüne yönelik üç şartını sunmuştur. Bunlar; birincisi 'Türkiye'nin resmi kanallarda özür dilenmesi', 'ikincisi tazminat ödenmesi' ve son olarak üçüncüsü 'uçağı düşüren kişilerin cezalandırılması' olarak Türkiye'den beklentileri ortaya koymuştur (Erşen, 2016).

Uçağın düşürülmesinden sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, *"Sırtımızdan bıçaklandık"* ifadeleriyle konuya ilişkin tepkisi ortaya koymuştur. Ayrıca uçağın Türkiye'ye bir tehdit olmadığını ve DAEŞ'e yönelik bir görevde olduğunu belirtmiştir (Bloomberg, 2015). Konuya ilişkin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise "söz konusu uçağın defalarca ikaz edildiği halde Türk hava sahasını 5 dakikada 10 kez ihlal ettiği, buna rağmen yapılan uyarıları dikkate almadığı ve bu nedenle vurulduğu" (Bilgin ve Çelik, 2016) ve ayrıca *"Türkiye'nin kendi sınırlarını koruma hakkında herkes saygı göstermelidir. Türkiye Suriye'de muhalif grupları samimiyetle destekliyor"* ifadelerini kullanmıştır. Putin'in 'özür dilemeliler' talebine 26 Kasım'da cevap niteliğinde Erdoğan *"Özür dilemesi gereken bir taraf varsa, bu biz değiliz. Hava sahamızı ihlal edenler özür dilemeli"* ifadeleriyle yaşanan olaydaki haklılığını savunmuştur (BBC, 2015).

Putin'in Türkiye'yi DAEŞ ile petrol ticareti yapıyorlar suçlamasına yönelikse Erdoğan, *"Rus uçağı olduğunu bilseydik, belki uyarımızı farklı şekilde yapardık"* dedi. Türkiye'nin DAEŞ ile petrol ticareti yapıyor iddiaları konusunda da *"Tabii ki bunlar yalan, bunlar iftira. Biz asla hiçbir terör örgütüyle ticari ilişki içinde olmadık. İddialarını kanıtlamaları gerek, kanıtlayabilirlerse ben bu makamdan ayrılırım, ispat edemezse Putin de o makam da durmasın"* ifadelerini kullanmıştır. Böylesi bir kriz sonrası yapılan açıklamalarla birlikte ilişkilerde sert bir düşüş yaşanmıştır (BBC, 2015).

İki ülke arasında yapılan karşılıklı açıklamalar krizi daha büyütmüştür. Özellikle Rusya'nın tansiyonu düşürmekten yana bir tutum içinde olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda Rusya yaşanan bu kriz dolayısıyla başta ekonomi olmakla beraber 1 Ocak 2016 tarihinde uygulanmak üzere Türkiye'ye yönelik bir dizi yaptırım paketini açıklamıştır. Bu yaptırımlar;

- 1 Ocak 2016'dan itibaren Türkiye'den tarım ürünleri, hammadde ve gıda ürünleri ithalatı yasaklandı,

- Rusya'da Türk şirketlerinin faaliyeti yasaklandı veya kısıtlandı,
- Rus işverenlerin Türk vatandaşlarını istihdam etmesi yasaklandı,
- 1 Ocak 2016'dan itibaren Türkiye'ye vize muafiyeti askıya alındı,
- Tur operatörlerine Türkiye'ye tur paketleri satışından vazgeçilmesi tavsiye edildi,
- 1 Aralık 2015'ten itibaren Rusya ile Türkiye arasında charter uçuşlar yasaklandı. Düzenli uçuşlar üzerindeki denetim arttırıldı,
- Rusya'da karayolu taşımacılığı yapan Türk şirketlerinin faaliyetleri üzerindeki denetim arttırıldı. Rusya'ya girişine izin verilen tırların sayısı kısıtlandı,
- Azak Denizi ve Karadeniz limanlarındaki denetim arttırıldı,
- Türkiye ile ticaret ve yatırım anlaşmaları imzalanması için yürütülen müzakereler durduruldu. Ortak yatırım fonu oluşturulması hazırlıklarına da son verildi,
- Türkiye ile ticari-ekonomik iş birliği alanında yürütülen Rus-Türk Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu gibi hükümetler arası çalışmalar askıya alındı (Sputnik, 2015).

Böylece birçok alanda ilişkilerde keskin bir düşüş yaşanmıştır. Fakat ilişkilerin bu denli agresif devam edemeyeceği de ortaydı. Cumhurbaşkanı Erdoğan olaydan yedi ay sonra Putin'e bir mektup yazmış ve Cumhurbaşkanlığı Sözcü İbrahim Kalın ile bu mektubu göndermiştir. Mektup ilişkilerin tekrardan düzeltilmesi, normale dönmesi ve işbirliği alanlarını arttırmaya yönelik atılan bir iyi niyet adımı olmuştur. Kalın, söz konusu mektubun iki ülke arasında ilişkilerin düzeltilmesi, bölgesel krizin çözümü amacıyla işbirliği içinde olmanın ve teröre karşı ortak mücadele edilmesi konularını içerdiğini ifade etmiştir. Ayriyeten mektup sonrasında, Türkiye ile Rusya'nın ilişkileri geliştirmesi için yapılması gerekenler konusunda uzlaşmanın sağlandığı ifade etmiştir. Bununla beraber Kalın, *"Rusya ile ekonomik ilişkiler kapsamında yakın zamanda olumlu yansımalar*

olacak. Bu sürece ilişkin gönderdiğimiz mektup önemlidir" değerlendirmesinde bulunmuştur. Yaşananlara yönelik mektubun gönderilmesi karşı tarafa 'üzüntünüzü anlıyoruz' mesajı vermiş, Rusya ise buna olumlu bir yaklaşım göstererek ilişkilerdeki agresif tavır ortadan kalkmıştır (TRT Haber, 2016).

Vladimir Putin, bu mektup sonrası olumlu bir tutum içinde olmuş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı 29 Haziran günü arayıp teşekkür etmiştir. İki liderin telefon görüşmesinin ardından yüz yüze de görüşme sağlanması üzerine mutabık kalınmıştır. Özellikle Putin'in Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Erdoğan'a geçmiş olsun telefonunda bulunması ve 'Türkiye'nin yanınızdayız' mesajını vermesi önemli bir gelişme olmuştur. Erdoğan'ın darbeden sonra ay 9 Ağustos 'da ilk yurtdışı gezisini Rusya'ya yapması normalleşmeyi hızlandırıcı bir gelişmede böyle olmuştur. Çünkü bu ziyaret sonrasında Türkiye'ye uygulanan yaptırımlar Rusya tarafından kaldırılmış ve normalleşme geçiş sağlanmıştır (Erşen, 2016).

Uçak krizinin iki ülke arasında son bulmasıyla ilişkilerde normalleşme hatta çok daha sıkı bir bağın kurulduğu görülmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri çok yönlü ilerleme gösterirken, Batı ülkeleriyleyse ilişkilerinde gerileme yaşanmıştır. Türkiye-Rusya arasında ilk adım 10 Eki 2016 tarihli 'Türk Akım' projesi ile atılmış ve daha sonra krizde durma noktasına gelen Rus sermayeli olan 12 Mayıs 2010 tarihli Akkuyu Nükleer Enerji Santrali ile de devam etmiştir (Kakışım, 2017). İlerleyen süreçte ilişkilerin daha da gelişmesine yönelik iki ülke olumlu adımlarda bulunmaya devam etmiştir. Mart 2017'de Rusya-Türkiye Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısı Moskova'da gerçekleşmiş, toplantıya Cumhurbaşkanı Erdoğan da katılım göstermiştir. Bu toplantı ile ticari ilişkilerin kriz öncesi seviyeye dönmesi amaçlanmıştır (Koçak, 2017).

İlişkilerde süreç Suriye üzerinden devam etmiştir. İki ülke Suriye konusunda yakın ilişkiler içinde olmuştur. Tahran konferansı, Astana Süreci ve Soçi Mutabakatı Türkiye-Rusya arasında ilişkilere derinlik katan gelişmeler olmuştur. Mart 2021'de Rusya Ukrayna krizi başlamış ABD ve Batı ülkeleri Rusya'ya tavır almış ve yaptırım uygulamıştır. Türkiye'den sert tepkiler verilmesi beklenmiş, fakat Türkiye arabulucu rolünü üstlenmiştir. Bu durum hem Rusya hem de Ukrayna tarafından olumsuz karşılanmamıştır. Türkiye, iyi bir diplomasi yürüterek iki ülkenin de tepkisini

çekmemiştir. Ayrıca Rusya Devlet Başkanı Putin, *"Avrupa için Türkiye'de doğal gaz merkezi kurabiliriz"* ifadesini kullanmıştır (Euronews, 2022). Bu gelişme iki ülke ilişkisinin derinleşmesinin bir göstergesidir.

Türkiye, Rus jetini düşürdükten sonra hem Rusya ile karşı karşıya gelmiş hem de Suriye konusunda bölgede yalnız kalmış bir durumda politikalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bir taraftan Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden PYD/YPG'ye ABD ve Batılı ülkelerin destekte bulunması, diğer taraftan savaşa Rusya'nın aktif katılımıyla bölgede değişen dengeler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye önemli bir süreçten geçmiştir. Rusya'nın özellikle savaşa aktif katılımıyla Esad'ın lehine dengelerin değişmesine neden olmuştur. Türkiye bu süreçte ABD ve Batı ülkeleri ile hareket etmemekte, hem Rusya ile uçak krizi yaşamakta hem de 'Esad gitmeli' fikrini savunmaya devem etmektedir. Nihayet bu zorlayıcı süreç yedi ay sonrasında uçak krizi çözüme kavuşmuş, böylece Rusya ve Türkiye yakınlaşması gerçeklemiştir. Suriye konusunda ise iki ülke işbirliği içine girmesiyle farklı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Fakat Türkiye, Suriye ile uzlaşmama ısrarını 2022 yılına kadar sürdürmeye devam etmiştir.

8. TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASINDA DEĞİŞİKLİKLER

8.1 IŞİD ve PYD Faktörleri ve Kuzeyden Koridor Açma Girişimleri

2011 yılı Suriye iç savaşı hem küresel hem bölgesel aktörlerin çekimser ve zaman zaman değişken politikalar izlediği bir krize dönüşmüştür. Ülke topraklarında rejimin egemenliğinin azalmasıyla da bazı bölgelerde terör örgütlerinin kendilerine alan bulmasına ve güçlenmesine fırsat vermiştir. Nitekim bunların başında Irak-Şam İslam Devleti (IŞİD) ve onunla mücadele etme girişiminde bulunan PYD/YPG terör örgütleri gelmektedir. İki örgüt de Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından risk barındırmaktadır. Türkiye'nin terör örgütü listesinde IŞİD 2013 yılında, PYD/YPG ise 2016 yılında yer almıştır.

IŞİD/DAEŞ: Örgütün farklı isimleri vardır, fakat genel anlamda IŞİD/DAEŞ olarak bilinmektedir. Örgütün Irak ve Suriye'de çok büyük bir alanı hakimiyeti kurması başta bölge ülkeleri ve Türkiye olmak üzere küresel ölçekte de birçok devleti tehdit edecek boyuta ulaşmıştır. ABD'nin 2003 yılında Irak 'ı işgali ve 2011 Suriye iç savaşıyla iki ülkede istikrarsızlık baş göstermiş ve terör örgütlerine alan açılmıştır. IŞİD de bu koşullardan faydalanarak birçok yeri kendi hakimiyeti altına almıştır. Bu durumun yaşanması en çok Türkiye'yi etkilemiştir (Vatandaş, 2015).

IŞİD terör örgütü, küresel bir tehdit olarak gündemde yer almış, sürekli olarak korku ve endişe yaratacak açıklamalar ve eylemlerde bulunmuştur. Özellikle 2014 yılında güç boşluğundan yararlanarak hakimiyeti altındaki toprakları genişletmiş ve bölgedeki petrol kontrolünü sağladıktan sonra petrol ticareti yaparak ekonomik gücünü arttırmıştır. IŞİD, sahip olduğu topraklarda hilafetini 29 Haziran 2014'te ilan ederek, Musul'un kontrolünü ele geçirerek silahlı grupları kendi safına geçmeleri için çağrıda bulunmuştur. Suriye ve Irak'ta önemli enerji kaynaklarının olduğu bölgeleri olmak üzere birçok yerleşim yerini de eline almıştır (Toraman, 2015). Bundan sonraki süreçte Suriye iç savaşında öncelikler IŞİD'e yönelik olmuştur.

PYD: 2003 yılında kurulan Suriye Demokratik Birlik Partisi (PYD) PKK/KCK'nın uzantısı olarak kurulmuştur (Carnegie Middle East Center, 2012). Esad rejimi tarafından

2004 yılında Kürtlerin başlattığı Kamışlı'daki gösteriler bastırılmış (Brandon, 2007) ve bu baskı politikası Arap Baharı'nın ilk zamanlarına kadar devam etmiştir. Suriye'de 'Arap Baharı' baş gösterince Kürt kesim de kendi bölgesinde rejime yönelik protestolara başlamıştır. Daha sonra kendilerine alan hakimiyeti kurduktan sonra Kürtler, Esad'a destek politikasına gitmişlerdir. Bu destek sonrasında Esad rejimi de Suriye'nin kuzeyinde PYD'nin silahlanmasına ve bölgede yapılanmasına müsaade etmiştir. Daha sonra Kürt bölgesinden askerlerini geri çeken Esad rejimi, bölgeyi PYD ve onun askeri kolu olan YPG'ye bırakmıştır (Acun, 2015).

PYD, 19 Temmuz 2012 tarihinde Ayn el-Arab (Kobani)' dan IŞİD'i çıkarmış, 20 Temmuzda Afrin, 21 Temmuzda Milikiye kasabalarındaki yönetimi de eline geçirmiştir. Daha sonra kendisi için stratejik öneme sahip olan Tel Abyad'ı da 15 Haziran 2015'te IŞİD'den alarak hakimiyeti altına almıştır. Bu yaşananlar sonrasında PYD'nin silahlı kolu, Halk Savunma Birlikleri (YPG) olarak adlandırılmıştır (Taştekin, 2016).

2014 yılında güç kazanan IŞİD, PYD'nin kontrolündeki yerlere saldırmış ve 2 Aralık 2014'de Ayn el-Arab (Kobani)'ı kuşatma altına almıştır. 26 Ocak 2015'de ise PYD/YPG başta ABD olmak üzere birçok Batılı ülkenin de desteğiyle bölgeyi IŞİD'den geri almıştır. Bununla beraber kontrolü altına aldığı alanı Fırat'ın batısına kadar genişletmiştir. Bu adımın Türkiye'yi rahatsız etmesi kaçınılmaz olmuştur. Topraklarına bir tehdit olarak gördüğü PYD'nin alan hakimiyeti kurduğu Fırat'ın batısını 'kırmızı çizgisi' olarak tanımlamıştır (Acun, 2016).

IŞİD ile mücadele kapsamında başta ABD ve Batılı ülkeler olmak üzere birçok destekçisi olan PYD/YPG'nin, özellikle bu desteği ABD çatısı altında almış ve 2014-2017 yıllarında belirgin bir destek sağlandığı görülmüştür. 2017 yılında Türkiye'nin tepkisiyle karşılaşılması üzerine destek noktasında hiçbir değişim yaşanmamış, ancak YPG'nin isim değişikliğine gitmesi sağlanmıştır. Böylece YPG, Suriye Demokratik Güçleri (SDG) olarak isim değişimine gitmiştir. Ayrıca ABD'nin ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü John Kirby, PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görmediklerini söylemişlerdir. Ve bu yaklaşım 2014 yılında başlayıp, günümüze (2022) kadar devam etmiş ve halen devam etmektedir (Sekmen, 2018).

2015 yılında bu gelişmelerden kaynaklı olarak Türkiye, Suriye politikasında değişikliğe gitmiştir. Bir yandan Suriye'de Esad'a olan mevcut politikasını sürdürürken, diğer yandan PYD'nin bölge yapılanmasını engelleme çalışmalarına başlamıştır. Müzakere yöntemiyle PYD'ye verilen desteğin kesilmesini isteyen Türkiye, bu çabasından bir sonuç elde edememiştir. Bölgede ulusal çıkarlara tehdit olarak güçlenen bir örgüt (PYD) ve onu destekleyen müttefik (ABD) bir ülkenin müzakerelere olumsuz yanıt vermesi, Türkiye'nin Rusya ile hareket etmesine yol açmıştır. Böylece yeni bir sürecin içine girilmiştir. Ayrıca daha sonra Türkiye, Rusya ve İran, bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik çalışma (Tahran Konferansı - Astana Süreci - Soçi Mutabakatı) içinde olmuşlardır. Türkiye ayrıca birincil tehdit olarak gördüğü IŞİD ve PYD'ye yönelik askeri operasyonlarda bulunmuştur. 24 Ağustos 2016 tarihli Fırat Kalkanı Harekâtı ile Türkiye, el-Bab'a kadar ilerleyerek IŞİD'in sınır yapılanmasını engellemiş ayrıca PYD'nin de Türkiye'nin güney sınırı boyunca oluşturulmak istenen koridorunun önüne geçerek başarılı bir operasyon gerçekleştirmiştir (Kiraz, 2018). Bu operasyonu Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları izlemiştir. Bu operasyonlar IŞİD ve PYD/YPG'ye karşı yapılmıştır. Bu sayede önemli ölçüde tehditler bertaraf edilmiştir.

8.2 ABD'nin ve Batı'nın PYD'ye Açık Desteği, Suriye'nin Bölünme Senaryoları ve Türkiye'nin Öncelikli Olarak PYD'yi Belirlemesi

Suriye Demokratik Birlik Partisi (PYD), PKK/KCK'nın uzantısı olarak 2003 yılında Suriye'nin kuzeyinde kurulmuştur. ABD, 2014 yılından itibaren IŞİD ile mücadele kapsamında PYD'yi desteklemeye başlamış ve günümüze kadar bu desteğini sürdürmektedir. DAEŞ'in Suriye iç savaşı ortamında güç boşluğundan faydalanarak birçok yeri eline geçirmesi ve bölgesel ve küresel ölçekte tehdit oluşturması nedeniyle savaşın odak noktası Esad rejimi gitmeli mücadelesinden IŞİD ile mücadele noktasına kaymıştır. ABD Suriye iç savaşında çekimser bir politika benimsemiştir. Önce muhalif grupları destekleyip 'Esad gitmeli' politikası uygulamış, daha sonra IŞİD ile mücadele doğrultusunda politikası evrilme göstermiştir. Bu doğrultuda ABD ve Batılı ülkeler bölgede gerekçesi belli olarak PYD'ye açık destekte bulunmuştur. PYD ise almış olduğu bu destek sayesinden IŞİD ile mücadeleye girişmiş ve birçok yeri bu şekilde eline geçirmiştir. Suriye iç savaşından ABD vekalet yöntemiyle katılım sağladığı ve belirleyici güç olma politikası izlediği görülmüştür. Vekalet savaşının avantajlarını Rondeaux ve

Sterman şu şekilde sıralamıştır: *"Vekil aktör, sponsor devleti yüksek maliyet ve risklerden korumaktadır, Sponsor ve vekil ilişkisi inkâr edilebilir ve sponsor devlete uluslararası sorumluluktan kaçma fırsatı verir, Sponsor devlet, vekil aktör sayesinde yerel halktan destek alabilir veya tarafsız kalmalarını sağlayabilir"* (Rondeaux ve Sterman, 2019, s. 25).

ABD, Suriye krizine doğrudan katılım göstermemiş ve doğrudan müdahaleden de kaçındığı görülmüştür. Başta ılımlı muhalifleri destekleyerek İran ve Rusya'yı bölgede dengelemek istemiştir. Fakat IŞİD'in bölgede faaliyetlerini arttırması ve güç kazanması sonra ABD politikasında değişim yaşanmıştır. Esad rejiminin gönderilmesini savunan ABD, bu kez radikalizmi bitirmeye odaklanmıştır. Bu bağlamda IŞİD'in gücünü kırmak istemiş ve bu terör örgütünün ortadan kaldırılmasının öncelikli iş olması fikrini savunmuştur (Ekşi, 2017, s.114). Bu kez bölgenin terör örgütlerinin elinde kalmaması için Esad kalmalı yönünde politikasında değişim yaşanmıştır. PYD'nin silahlı kolu YPG ile anlaşma sağlayarak IŞİD'e savaş açmıştır. Tam bu noktadan Türkiye'nin terör örgütü olarak tanıdığı PKK ve türevlerini ABD'nin vekil aktör olarak kullanması ve iki ülkenin NATO müttefiki olması da ilişkilerde gerginliklere yol açmıştır (Oğuz ve Çelik, 2018, s. 54). YPG'nin bu dönemdeki en büyük destekçisi ABD olmuş, ayrıca ABD Başkanı Trump döneminde desteğin kat kat arttığı görülmüştür. Trump, kamuoyuna da YPG'ye ağır silah verilecek açıklamasında bulunmuştur (Atmaca, 2016, s. 10).

Rejim güçlerinin kuzey bölgesinden çekilmesiyle PYD/YPG ciddi bir alan hakimiyetine sahip olmuştur. Örgüt, çok kolay bir şekilde çatışmasız olarak 20 Temmuz 2012'de Amude ve Afrin'i eline geçirmiş, ilerleyişi bu yerle de sınırlı kalmamıştır. Haseke'nin kuzeyindeki kamışlı istikametinde alan hakimiyet kurma çalışmasına devam etmiş el-Malikiye ve Resulay da hızlı bir şekilde el altına alınmıştır. PKK'nın STAR Özgür Kadın Birlikleri (YJA STAR) birlikleri ve yalnızca kadınlardan oluşan ve YPG'nin alt yapılanması olan Kadın Koruma Birlikleri (YPJ), "Rojava Öz Yönetimi" adında bir yönetim oluşturulmuş ve bu yönetime kantonların güvenliğini sağlama görevi verilmiştir. Suriye'deki kaos ortamından ve güç boşluğundan faydalan PYD/YPG bu fırsatı IŞİD ile mücadele kapsamında kendisine destek gücü olan ABD ile temas halinde olup, aralarında kopmaz bir bağ oluşturmuş ve IŞİD ile mücadele kapsamında Suriye'nin kuzeyinde

önemli bir alanı hakimiyetini eline geçirmiştir. Radikal terörizm bağlamında ABD, PYD/YPG ile askeri bir bağ kurmuştur (Acun ve Keskin, 2016).

PYD/YPG, Kobani, Kamışlı ve Afrin'de Ocak 2014'te özerklik ilan etmiştir. Kobani'yi daha sonra IŞİD'e geçse de daha sonra tekrar kontrolü sağlanmıştır. PYD uluslararası destek gören bir örgüt halini almıştır (BBC, 2019). Özellikle ABD'nin PYD/YPG'ye açık şekilde desteği bir çok kez olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse IŞİD karşısında yer kaybı yaşayan YPG'nin güç kazanmasına ve IŞİD'in güç kazanmasını engellemek maksadıyla ABD ve Peşmerge desteğini arkasına alan YPG, IŞİD'in elinde bulunan Ayn el-Arab (Kobani)'ı 26 Ocak 2015 tarihinde tekrar hakimiyetine geçirmiştir. Bu sayede YPG önemli bir güç kazanmıştır. İlerleyen süreçteyse 13 Ekim 2015 tarihinde kurulan Suriye Demokratik Güçleri (SDG), IŞİD'in hakimiyetinde olan Rakka'ya ABD destekli olarak bir operasyona girişmişlerdir. Bu operasyon sayesinde Doğu Halep ile Rakka'yı bağlayan stratejik öneme sahip 'Tışrin Barajı' alınmıştır. Bununla beraber bu dönemde bir önemli gelişme de Afrin ve Kobani ve Cezeri kantonlarını birleştirmek amacıyla Münbiç'e operasyon yapılmasıyla yaşanmıştır (Kerman ve Efegil, 2017).

Tarih 6 Kasım 2016'yı gösterdiğinde yerel güç bağlamında YPG'nin yönetimindeki SDG güçleri, "Fırat'ın Gazabı" ismini verdikleri Rakka Operasyonu'nu IŞİD'e yönelik mücadele kapsamında gerçekleştirmişlerdir. YPG liderliğinde ve kontrolünde SDG güçleri kuzeyden Rakka'ya saldırıda bulunurken, kuzeyden Tabka'ya da ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri saldırıda bulunmuştur. Bunun sonucunda ise Tabka Barajı ve hava üssünü kontrolleri altına almışlardır. PYD/YPG, ABD destekli koalisyon güçlerinin de desteğini arkasına almasıyla IŞİD ile mücadele kapsamında bölgede bir askeri üs kurmuşlardır (Kerman ve Efegil, 2017). Aycıca PYD/YPG tarafından Tel-Abyad'ın da IŞİD''in elinden alınmasıyla, ABD ve YPG arasındaki bağ daha kuvvetlenmiştir. Bu doğrultuda ABD'nin YPG'ye olan açık desteği günden güne artış göstermiştir (Orhan, 2018).

Suriye iç savaşında ABD'nin politikaları Başkanların değişmesine rağmen benzerlikler hatta terör örgütlerine olan desteklerinde artış yaşandığı görülmüştür. Barrack Obama dönemi mevzilenme politikası uygulanmış ve dolaylı yollarla krize katılım sağlanmış, Donald Trump döneminde mevcut politika sürdürülmüş ayrıca PYD/YPG'ye mühimmat

desteği sağlanmış, Joe Biden döneminde ise ABD'nin, PYD/YPG'ye tavizsiz bir tutum içinde açık destekte bulunduğu görülmüştür (Korkmaz, 2022).

Suriye'de PYD/YPG önderliğinde kurulacak olan bir devlet en çok ABD'nin çıkarlarına hizmet edecektir. Bu nedenle ABD, müttefiki olan Türkiye'nin bu durumdaki rahatsızlığını önemsememiş ve terörizmle mücadele adı altında vekil örgütlere (PYD/YPG) destek politikasını bugüne dek sürdürmekten geri durmamıştır. Türkiye, 2016 itibariyle bölgedeki tehditleri ortadan kaldırmak ve ulusal çıkarlarını korumak için güvenli bir bölge oluşturmak maksadıyla IŞİD ve PYD/YPG'ye yönelik kara harekâtları başlatmıştır. Bunlar Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtlarıdır. Operasyonlar genel itibariyle istenildiği noktada başarıyla sonuçlanmıştır. Fırat Kalkanı Harekâtı, Türkiye'nin Suriye politikasındaki ikinci dönemin başlangıcı niteliğini taşıyan sınır ötesi operasyonudur. Fakat rejim konusundaki düşünlerinde değişim yaşanmamış olup, operasyon politik öncelik ekseninde başlatılmıştır. Bunun en bariz nedeni arasında ABD'nin YPG/PKK terör örgütlerini amaçları için vekil aktör olarak desteklemesi ve bununla birlikte güç boşluğundan faydalanan IŞİD'in Türkiye'ye yönelik terör faaliyetleri gerçekleştirmesi gösterilebilir (Hale, 2019, s. 29).

2011 yılındaki Suriye Krizinde Türkiye'nin politikasını şekillendiren parametreler:

1. *"İnsani krizin ortaya çıkması,*

2. *IŞİD/DAEŞ tehdidinin sonunu getirmek,*

3. *YPG/PKK'nın bölgede hakimiyet alanı kurmasının önüne geçmek,*

4. *Suriye'de Esad'sız bir barış ortamı oluşturmak"* olarak sıralanabilir (Ataman ve Özdemir, 2018, s. 13-35).

Suriye konusunda Türkiye'nin Rusya ve İran ile yakınlaşmasına ABD'nin, PKK/YPG'ye destek vermesi önemli bir etkendir. ABD ve Rusya'nın, PKK/YPG'yi IŞİD ile mücadele noktasında desteklemesi örgütün güç kazanmasına yol açmış, ayrıca Suriye'nin kuzeyinde etkisinde de artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Türkiye 2016 yılından itibaren Suriye konusundaki politikasında değişikliğe gitme zorunluluğu hissetmiş, Esad gitmeli politikasını ikinci planda bırakarak, YPG/PKK ve IŞİD terör örgütlerinin tehdidini

ortadan kaldırmaya önceliği vermiştir. Ulusal güvenlik ve çıkar odaklı bir siyaset üzerinde ilerleyen Türkiye, 2011-2016 yılları arasında daha çok batı eksenli politikalar kullanmış, 2016 yılında politikasında öncelikleri değişmiş ve politikasında dönüşüm yaşanmıştır. Bu nedenle de Rusya ve İran ile yakınlaşmış ve ortak çalışma içine girmiştir (ilkha.com, 2020).

2017 yılında Türkiye'nin tepkisiyle karşılaşan ABD, desteğini sürdürmekten vazgeçmemiş sadece terör örgütünün isim değişikliğine gitmesini istemiştir. YPG isim değişikli konusunda ABD Özel kuvvetler Komutanı Orgeneral Raymond Thomas Temmuz 2017 tarihli güvenlik toplantısında;

> Onlar kendilerine resmi olarak YPG diyorlardı ki Türkler, bunun PKK ile aynı olduğunu söylüyor ve 'Benim terörist bir düşmanımla muhatap oluyorsunuz, bunu müttefik olarak nasıl yapabilirsiniz?' diyordu. Biz de bunun üzerine onlara isimlerini değiştirmeleri gerektiğini söyledik. Mesela, YPG dışında kendinizi nasıl adlandırmak istersiniz? Bir gün sonra adlarının 'Suriye Demokratik Güçleri' olduğunu ilan ettiler. Adlarının ortasına 'demokratik' ifadesini koymalarının zekice bir hamle olduğunu düşündüm. Bu, onlara bir miktar itibar sağladı ifadelerini kullanmıştır (BBC, 2019).

PYD/YPG, bir taraftan ABD'den askeri (Mistro, 2021) ve ekonomik (Usta, 2021) (silah, mühimmat, araç gereç, askeri eğitim, tıbbi malzeme vb.) destek alırken, diğer yandan Rusya'nın da siyasi desteğini alıyor olmasıyla Türkiye açısından rahatsız edici sonuçları da beraberinde getiriyor. Bu nedenle Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tehdit eden durumların ortaya çıkarmasına sebebiyet vermektedir. PYD/YPG'nin kontrolünde olan bölgelere ABD'ye ait olan onlarca tır Irak üzerinden giriş yapması verilen desteğin göstergesidir. Bu durumun yaşanmasına üzerine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, *"tarihi bir hata"* ifadesiyle ABD'nin bu desteğine eleştiride bulunmuştur (Kaplan, 2021).

PYD, 'Fırat'ın Doğusu' olarak adlandırılan Fırat Nehri ile Irak sınırı arasındaki bölgede fiili olarak hakimiyet kurmuş, eğitimden güvenliğe, ekonomiden, sağlığa varıncaya tüm alanlarda "devlet motivasyonu" ile hareket ettiği görülmüştür. Bunun oluşmasında birçok etkin unsur bulunmaktadır. Özellikle güç boşluğundan faydalanması bölgede alan hakimiyeti kurmasına yaramış, Esad rejiminin otoritesinde oluşan zayıflık durumuyla

anlaşma sağlamış, ABD'nin ve Rusya'nın desteğini alarak bölgede korunmuştur. Tüm bunlar devlet motivasyonu ile hareket etmesine katkıda bulunmuştur (Korkmaz, 2022).

"Kuzey ve Doğu Suriye Özek Yönetimi" adında YPG'nin kontrolü altında olan yönetim, meşruiyet kazanma amacıyla birçok girişimde bulunmuştur. Bu girişimleri Batılı ülkelerden destek görmektedir. 7. Temsilciğini İsviçre'nin Cenevre kentinde açmış olması batının desteğini almakta olduğunun bir göstergesi niteliğindedir. Terör örgütü anayasa çalışmalarına meşru bir aktör olarak katılım göstermeyi amaçlamaktadır. Burada Iraklı Kürlerin 1990'lı yıllarında izlediği stratejik politikanın benzerinin yürütüldüğü görülmektedir (Duchêne, 2021).

Suriye krizinde PYD/YPG'ye destek veren ABD, krizin kilitlenmesine, terör örgütlerinin daha fazla alana sahip olmasına ve bu örgütlerin küresel aktörlerden de destek bulmasına neden olmaktadır (Korkmaz, 2022). Birleşmiş Milletler (BM) 77. Genel Kurul toplantısından sonra ABD ile ilişkilerdeki sorunlara dikkat çeken Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu;

> PKK/PYD'ye maalesef ABD halen Suriye'de destek veriyor. Ve onların bölücü ajandasına destek veriyorlar aslında ama bu terör örgütü de son zamanlarda saldırılarını arttırdı. FETÖ'nün buradaki mevcudiyeti, diğer taraftan CAATSA yaptırımları da bizleri rahatsız eden konular. Aslında bunların hepsi bizim için ulusal güvenlik meselesi, müttefikimiz ABD'den de bu konuda hassasiyet bekliyoruz, bizim hassasiyetlerimizi anlamasını bekliyoruz ifadelerini kullanmıştır (Rüdaw, 2022).

ABD eski Suriye Temsilcisi James Jeffrey terör örgütlerine verilen desteğe ilişkin Hürriyet Gazetesine verdiği verdiği röportajda;

> ABD ile Suriye'de daha iyi iş birliği yapmak için her zaman fırsat var. Buradaki tek anlaşmazlık, PKK/YPG/PYD'nin alt örgütü olan SDG'ye uzun vadede ne olacağıyla ile ilgili. Bu konuda bir anlaşmazlık var ancak DEAŞ ile mücadelenin şart olduğu konusunda hem fikiriz. Türkiye bu uğurda şehit verdi, biz de verdik. Suriye'de BM destekli bir çözüm için çaba harcamak konusunda soru işareti yok. Türkiye'nin İdlib'teki pozisyonunu destekleme konusunda da fikir ayrılığı yok.

Yani genel olarak Türklerle Suriye meselesi konusunda yakın iş birliği yapıyoruz ancak daha da iyisini yapmalıyız ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 2022).

9. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA GÖZLEMLENEN DEĞİŞİKLİKLER

9.1 Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yaşanan Olumlu Gelişmeler ve Suriye Politikasına Yansımalar

Türkiye ve Rusya, 2011 yılında iç savaşın yaşandığı Suriye'de farklı politikalar kullanmışlardır. Türkiye normalleşme sürecine 1998 Adana Mutabakatı ile girdiği ve yıldan yıla işbirliği alanlarını ilerlettiği komşusu Suriye ile protestoların başladığı ve günden güne arttığı dönemde ilişkilerini koparma ya da Esad yönetimine karşı bir tavır içine girmeden reform taleplerinin karşılanması amacıyla diplomatik girişimleri olmuş ve uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Fakat rejimin protestolara karşı ağır saldırıları olması, bu saldırıları sonlandırması ve reforma taleplerine karşılık vermemesi ayrıca Türkiye'yi de hedef alıcı sözlerinden sonra Türkiye, ilişkilerde gelinen noktadan vazgeçerek politikasında değişime gitmiştir.

ABD ve Batı ile hareket ederek 'Esad gitmeli' fikrini savunmuştur. Bununla birlikte muhalif gruplara destek vermiştir. Rusya ise jeopolitik çıkarları amacıyla 'Esad gitmemeli' fikrini savunarak rejime destek olmuştur. Bu noktada ilk olarak Türkiye ve Rusya fikir ayrılığı yaşamıştır. İlerleyen süreçte savaşın derinleşmesi ve 2014 yılında IŞİD'in bölgede ilerleyişi ve büyük bir alan hakimiyeti kurması ayrıca bölgedeki petrolü eline geçirerek ticaretini yapıp ekonomik gücünü arttırması gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte endişeler yaratmıştır. Savaşın seyrini ve ülkelerin politikasında değişime gitmesine neden olan bir durum olmuştur. Böylece savaşın ilk başında çekimser politika benimseyen ve muhalif güçleri destekleyen ABD, 'Esad gitmeli' politikasından IŞİD ile mücadele yönünde Türkiye'nin terör örgütü olarak gördüğü PYD/YPG'ye destek vermiştir (Ekşi, 2017). Rusya ise IŞİD/DAEŞ ile mücadele kapsamında hava harekatları düzenleyerek savaşa aktif katılım göstermiştir. Türkiye ise 'Esad gitmeli' politikasını sürdürürken, aynı zamanda bir yalnızlık süreci de yaşamıştır. Çünkü ABD'nin PYD/YPG'ye destek vermesinden rahatsızlık duymuştur ve halen duymaktadır (Oğuz ve Çelik, 2018).

Rusya ise IŞİD ile mücadele kapsamında hava harekatlarıyla Türkiye'yi rahatsız etmiş ve tam bu noktada 24 Kasım 2015 tarihinde Rusya'nın SU-24 cinsi bombardıman uçağının Türkiye'nin hava sahasını ihlal etmesi ve Türk pilotlarının 10 kez ikaz etmesine rağmen Rus uçağının Türk hava sahasından çıkmaması üzerine uçak düşülmüştür (Erşen, 2016). Bu noktada Türkiye Rusya ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Rusya tarafının, 'Türkiye'nin özür dilemeli, tazminat ödemeli ve uçağı düşüren askerlerini yargılamalı' talepleri Türkiye'nin bu noktada elini kolunu bağlayan bir durumun içine sokmuştur. İki ülke ilişkisini sarsan bu hadise 7 ay sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e, *"Hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine bir kez daha acılarını paylaştığımı belirtmek ve taziyelerimi sunmak istiyorum; kusura bakmasınlar diyorum"* ifadeleri ile 'acınızı anlıyoruz' mahiyetindeki yazmış olduğu mektup sonrasında ilişkiler normalleşmiş ve işbirliği alanları geliştirilmiştir (TRT Haber, 2016).

Ayrıca 15 Temmuz Darbe girişiminin 2016 tarihinde Türkiye'de yaşanması sonrasında ilk telefon açan kişinin Rusya Devlet Başkanı Putin'in olması iki ülke ilişkisinde normalleşmenin hızlanmasına neden olan bir başka gelişme olmuştur. Darbe sonrası Putin'in destek mesajı ilişkilere olumlu katkıda bulunurken, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da 9 Ağustos 2016 tarihinde ilk yurtdışı gezini Rusya'ya yapması ve St. Petersburg'da Putin ile bir araya gelmesi önemli gelişmelerin yaşanmasına ve iki ülkenin işbirliği alanlarının genişletilmesine katkı sağlayan önemli gelişme sayılabilir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki normalleşmenin Suriye politikasına da olumlu katkıları olmuştur (Acun ve Köse, 2016).

Türkiye, Rusya ile uçak krizi sonrasında politikasındaki 'Esad gitmeli' fikrini değiştirmemiş, fakat Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik ağırlık kazanan söylemler üretmeye başlamıştır. Türkiye ve Rusya arasında Suriye konusunda sorunlu alanlar olsa da hem Rusya'nın uluslararası alandaki yalnızlığı hem de müttefikleri (ABD ve Batı ülkeleri) tarafından Türkiye'nin terör konusundaki hassasiyetlerinin önemsenmemesi ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını doğrudan hedef alan ve sürekli artış gösteren terör tehdidi nedeniyle bu unsurların iki ülkenin yakınlaşmasına neden olduğu söylenebilmektedir.

IŞİD'in artan tehdit karşısında Türkiye askeri bir harekât başlatarak bu tehlikenin önüne geçmek istemiştir. Halep kentine bağlı Cerablus'un IŞİD/DAEŞ terör örgütlerinden arındırılmasına yönelik 206 gün sürecek olan 26 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekâtı Rusya ile koordineli olarak yapılmasından dolayı önemli bir gelişme sayılmaktadır (Stratejik Ortak, 2019). Bu operasyonla Türkiye-Rusya sahada Batı'yı tamamen oyun dışı bırakarak iki ülke aralarında askeri ve istihbarat alışverişi gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte iki ülke ilk kez IŞİD/DAEŞ terör örgütüne karşı ortak hava operasyonu gerçekleştirmiştir (Haber Türk, 2019).

Daha sonra Bu bağlamda 15 Eylül 2016 tarihinde Ankara'ya gelen Rusya genel kurmay Başkanı Valery Gerasimov, mevkidaşı olan Hulusi Akar ile görüşme gerçekleştirmiş, daha sonra Akar da 1 Kasım 2016 Rusya'ya giderek mevkidaşına ziyarette bulunmuştur. Görüşme içeriği Suriye konusu ekseninde olmuştur. *"Suriye'deki çatışmaların sonlandırılması, IŞİD/DAEŞ' e karşı mücadele, insani yardım ve muhalif unsurların Halep'ten çekilmesi"* konuları görüşmede yer almıştır. Ayrıca 11 Ekim 2016 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Dünya Enerji Kongresi'ne katılan Putin, Suriye meselesi üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan ile istişare etmiştir. (Acun ve Köse, 2016).

Suriyeli muhalifler ile Rus yetkililerin görüşmesi için Aralık 2016'nın ilk haftasında ev sahipliğini Türkiye'nin üstlendiği bir ortam sağlanmıştır. Halep, bu görüşmenin temel içeriğini oluşturmakta olup, bölgede çatışmaların sonlandırılması ve insani yardımın öncelikli konu olduğu üzerine durulmuştur. Görüşmede neticesinde 13 Aralık'ta varılan anlaşma ile şehir (Halep) içinde tehlike çemberi içinde kalmış 10 binlerce insanın bölgeden transfer edilmesi işlemine başlanmıştır. Suriye konusu üzerine Türkiye ile Rusya arasında yapılan görüşmelerin olumlu sonuçlar göstermesi sürece İran'ın da dahil edilerek ortak hareket edilmesi üzerine bir zemin oluşturmuştur. Moskova görüşmelerine evrilen bir sürecin başlamasına sebep olmuştur. Türkiye, Rusya ve İran'ın doğrudan ya da dolaylı bir şekilde gerek rejimin gerekse muhalif grupların üstünde olan etkisi nedeniyle Suriye konusunda işbirliği içinde olabileceği düşünülerek görüşmelerin başlatıldığı görülmüştür (Acun ve Köse, 2016).

20 Aralık 2016 tarihinde Moskova'da bir araya gelen Türkiye, Rusya ve İran'dan oluşan üçlü zirveyle yeni bir siyasal sürecinin temelleri atılmıştır. Bu Görüşmenin sonucunda alınan kararlar şu şekildedir;

- İran, Rusya ve Türkiye çok etnikli, çok dinli, mezhepsel olmayan, demokratik ve seküler bir devlet olarak Suriye Arap Cumhuriyeti'nin egemenlik, bağımsızlık, birlik ve toprak bütünlüğüne tam olarak saygı duyduklarını yinelerler,

- İran, Rusya ve Türkiye, Suriye krizinin askeri bir çözümü olmadığına ikna olmuşlardır. Üç devlet, Birleşmiş Milletler' in krizi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı uyarınca çözümü yönündeki önemli rolünü tanırlar. Ayrıca, Bakanlar, Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun kararlarına önem verirler. Bakanlar, uluslararası toplumun bütün üyelerini söz konusu belgelerde yer alan anlaşmaların uygulanmasının önündeki engelleri kaldırmak için iyi niyetle iş birliği yapmaya teşvik ederler,

- İran, Rusya ve Türkiye, Doğu Halep'teki sivillerin gönüllü tahliyesi ve silahlı muhalefetin düzenlenen (organize edilen) ayrılışı için gösterilen ortak çabaları memnuniyetle karşılarlar. Bakanlar ayrıca Fua, Kefraya, Zabadani ve Madaya'daki sivillerin kısmi tahliyelerini memnuniyetle karşılarlar. Bakanlar bu sürecin sekteye uğramadan, güvenli ve emniyetli bir şekilde tamamlanmasını taahhüt ederler. Bakanlar Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve Dünya Sağlık Örgütü temsilcilerine tahliyelerin gerçekleştirilmesindeki yardımlarından dolayı şükranlarını ifade ederler,

- Bakanlar ateşkesin genişlemesi, insani yardımın aksamaması ve sivillerin ülke genelinde serbest dolaşımlarının önemi konusunda mutabıklardır,

- İran, Rusya ve Türkiye, Suriye Hükümeti ve muhalefet arasında müzakere edilecek muhtemel bir anlaşmayı kolaylaştırmaya ve garantör olmaya hazır olduklarını ifade ederler. Sahadaki durum üzerinde etkili olan bütün diğer ülkeleri aynı yönde davranmaya davet ederler,

- Üç ülke bu mutabakatın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı uyarınca Suriye'deki barış sürecinin yeniden başlaması için gerekli hızı yaratma konusunda araç olacağına güçlü bir biçimde inanırlar,

- Bakanlar, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Astana'da konuyla ilgili toplantılara ev sahipliği yapma teklifinin önemini vurgularlar,

- İran, Rusya ve Türkiye, DEAŞ ve el-Nusra'ya karşı birlikte mücadele etme ve silahlı muhalefet gruplarını bunlardan ayırma yönündeki kararlılıklarını yinelerler" olarak söz konusu görüşmeden çıkan kararlardır (Acun ve Köse, 2016).

Alınan kararlara baktığımızda Suriye'nin toprak bütünlüğü, insani yardım, BM Güvenlik Konseyi'nin siyasi geçişe ilişkin ve çatışan taraflar arasında müzakere öncelikli barış tesis edilmesini yönelik 2254 sayılı almış olduğu karar ve IŞİD/DAEŞ ile ortak mücadele konuları üzerinde mutabık kalındığı görülmektedir. Ayrıca Suriye'de siyasi geçişe ilişkin BM Güvenlik Konseyi tarafınca 2254 sayılı alınan kararlar şu maddeleri içermektedir;

1- Ocak ayı başında siyasi geçiş için ateşkes ve resmi müzakere çağrısı,

2- IŞİD ve El Nusra Cephesi dâhil 'terörist' olarak görülen gruplar dışında tutulacak,

3- Bu gruplara yönelik "saldırı ve savunma eylemleri", ABD ve Rusya öncülüğündeki hava saldırılarına atıf yapılarak devam edeceği belirtilmiş,

4- BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun, ateşkesin nasıl denetleneceğine dair 18 Ocak'a kadar bilgi verecek,

5- Altı ay içinde "güvenilir, kapsayıcı ve mezhepsel olmayan bir yönetim" oluşturulacak,

6- 18 ay içinde BM gözetimi altında "özgür ve adil seçimler" yapılacak,

7- Siyasi geçiş Suriye önderliğinde olmalı (BBC, 2015).

BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu bu karar ile (2254) daha önceden müzakere edilmiş olan bildirgelere de atıfta bulunulmuştur. Bunlar; 30 Haziran 2012 tarihli Cenevre Belgesi ve Uluslararası Dostlar Grubu tarafınca oluşturulan 15 Kasım 2015 tarihli Viyana Barış Görüşmeleri bildirgesidir. BMGK 2254 sayılı kararın temeli Cenevre Belgesi ve Viyana Görüşmeleri 'ne dayandırılmaktadır. Bu doğrultuda Suriye'nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, egemenliği ve muhafaza edilen çoğulcu bir Suriye vurgusu yapılmıştır. Ayrıca söz konusu metinde İnsan hakları standartlarına bağlılık esası da gözetilmiştir (Acun ve Köse, 2016).

Batılı ülkeler Esad'ın gitmesi yönünde görüşlerini dillendirirken, Rusya ve Çin barış müzakerelerinde böyle bir şartın ortaya koyulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte ABD Dışişleri Bakanı John Kerry de Beşar Esad'ın *"ülkeyi bir arada tutma yetisini kaybettiğini"* ifade ederek, başka açıdan Esad'ın iktidarı hemen bırakmasını talep etmenin de *"savaşı uzatacağını"* söyleyerek görüşlerini bildirmiştir. Konuyla ilişkili bir görüş içeren açıklamada Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'dan gelmiştir; *"Suriye'nin geleceğine Suriye halkının karar vermesi gerektiğini"* ifade ederek bunun Esad'a ilişkin durumu da içerdiği vurgusunu yapmıştır (BBC, 2015).

Mutabakat ana hedefleri konusunda Türkiye'yi rahatsız edici herhangi bir konu olmamıştır. Fakat o dönemde ana hedeflenenlerin gerçekleşmesinden sonraki oluşacak siyasi ortam belirsizlik ve soru işaretleri bırakmıştır. Özellikle Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tehdit eden sınır boyunca bir PKK/PYD koridoru söz konusu metinde geçmemiştir (Acun ve Köse, 2016).

2017 yılına gelindiğinde Türkiye-Rusya ilişkilerinin Suriye iç savaşı ekseninde ilerlerlediği ve yoğun temasların gerçekleştiği gözlenmiştir. Özellikle 1 Ocak 2017'de Türkiye'de yıl başı gecesi gerçekleşen Reina terör saldırı sonrası Putin'in *"Yılbaşı kutlamalarının ortasında masum insanların öldürülmesinden daha kötücül bir suçu hayalde canlandırmak çok zor. Fakat insani ahlaki değerler teröristler için tamamen yabancı bir kavram. Ortak görevimiz terörist saldırganlığına kararlı bir biçimde yanıt vermektir"* sözleriyle terörle mücadelede iki ülkenin ortak hareket etmesi gerektiği vurgusunu yapmıştır (turkey.mid.ru, 2018). 2017 yılında hem Türkiye'de hem de Rusya'da terör saldırısının yaşanması terörle mücadele noktasında iki ülkeyi yaklaştırıcı

olaylar olmuştur. İki ülke lideri art arda görüşmeler gerçekleştirmiş ve terör saldırıları iki ülkeyi yakın işbirliği içine götürmüştür. Türkiye, Iran ve Rusya Suriye krizi konusunda çözüm amaçlı Cenevre'den sonra Astana ve Soçi sürecini başlatmış, bu gelişmeler Türkiye ve Rusya'nın daha fazla yakınlaşmasını sağlamış ve işbirliğini kuvvetlendirmiştir (Tüfekçi, 2017).

Türkiye, Rusya ve İran arasında Suriye'de barışın tesis edilmesi amacıyla 23 Ocak 2017'de Astana Görüşmeleri başlatılmıştır (Sputnik, 2019). Böylece ilki düzenlenen toplantının Türkiye Rusya ve İran'ın garantörlüğünde rejim ve muhaliflerin aynı çatı altında görüşme gerçekleştirmesi açsından da ayrıca önemli bir gelişme olmuştur (TRT Haber, 2019).

10 Mart 2017 tarihinde gerçekleşen Altıncı Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısında görüşülecek konular Türkiye-Rusya ilişkilerinin ne yönde ilerleyeceğinin belirleyicisi olması açısından önemli görülmüştür. Başta ekonomik ve ticari işbirliğini içeren ve karşılıklı yararı gözeten 8 anlaşma üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Temmuz 2017'de ABD ve NATO üyesi bir çok ülkeden gelen tüm uyarı ve yaptırım tehditlerine rağmen Türkiye, Rusya'dan S-400 Hava ve Füze savunma sisteminin alımına dair anlaşmayı imzalamıştır (Sputnik, 2017). Bu gelişme ilk kez bir NATO üyesi ülkenin Rusya'dan modern hava savunma füze sitemi alması bakımından önemlidir (Derman, 2019).

8 Temmuz 2017 tarihinden Almanya'da gerçekleşen G20 zirvesinde bir araya gelen Erdoğan ve Putin yaklaşık olarak 1 saatlik bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ardından Putin, "Son yıllarda ortaya konan emek sayesinde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler önemli bir noktaya geldi. Ülkelerimizin ilgisi alanında bulunan birçok problem de çözüldü. Türkiye'nin rolü sayesinde Suriye'deki durum daha iyiye giderken, terörle mücadelede önemli bir mesafe katedildi" sözleriyle iki ülke ilişkilerine yönelik yorumda bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 2017).

2017 yılında Türkiye ve Rusya arasında gerçekleşen önemli gelişmelerin kronolojik sıralaması:

- 23 Ocak 2017'de Astana Görüşmeleri başlatıldı

• 10 Mart 2017 tarihinde gerçekleşen Altıncı Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısı gerçekleşti.

• 3 Mayıs 2017'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Soçi'de bir araya geldi.

• Temmuz 2017'de iki ülke arasında Türkiye'nin S-400 Hava ve Füze savunma sistemini almasına dair anlaşma imzalandı.

- 14-15 Eylül 2017'de Astana'da Altıncı Uluslararası Suriye Toplantısı gerçekleşti.

- 22 Kasım 2017'de Suriye krizinin çözümü amacıyla Soçi'de Putin ve Erdoğan yedinci kez bir araya geldi, fakat bu kez İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de görüşmeye iştirak etti (Tüfekçi, 2017, s. 335).

2018 yılına gelindiğin Türkiye Rusya siyasi ilişkileri Suriye ekseninde ilerlemiştir. Türkiye'nin 2018 yılı içindeki Suriye politikasında Rusya'nın anlayış içinde bir tutum içinde olduğu görülmüştür. Türkiye ve Rusya 2018 yılı içinde Suriye'ye yönelik gelişen tüm süreçlerde işbirliği içinde olmuştur. Bunlar; Türkiye'nin yapmış olduğu Zeytin Dalı Harekâtı (ZDH), Astana Süresi (Türkiye-Rusya-İran), Soçi zirvesi ve İdlib'te tampon bölge oluşturulmasına yönelik gelişmelerin tümü iki ülkenin işbirliği içinde yürütülen konuları olmuştur. Özellikle işbirliği içinde olmanın faydası 24 Mart 2018 tarihinde Afrin'e yapılan Zeytin Dalı Harekâtı (ZHD) ile görülmüştür. 19 Ocak 2018'de Rusya, askerlerinin bir kısmını Şehba bölgesine geçmesini sağlayarak operasyona dolaylı ve örtülü bir desteği olmuştur (İsaev, 2018). İki ülke İdlib konusunda da farklı görüşte olmalarına rağmen olumsuzluklara takılmadan iş birliği içinde çalışmışlardır (Anadolu Ajansı, 2018). Türkiye- Rusya ilişkilerinin olumlu yönde ivme kazanması ve temasların sık sık devam etmesi Türkiye'ye İdlib konusunda hareket alanı sağlamış ve bu bağlamda Türkiye çıkarları doğrultusunda önlemlerini alabilmiştir. Erdoğan ve Putin'in telefon görüşmesi sonrasında yaşanan güvenlik bazlı problemlerden ötürü Türkiye'nin gözlem noktası kurmasın hızlandırılması amacıyla liderler anlaşma sağlamıştır (Anadolu Ajansı, 2018).

2019 yılında da Türki-Rusya arasında Suriye konulu birçok görüşme gerçekleştirilmiştir. Astan süreci ekseninde liderlerin bir araya gelmesiyle bazı kararlar alınmış ve Türkiye, Rusya ve İran, Şubat 2019'da Soçi'de yapılan toplantıda Suriye'nin toprak bütünlüğü savunması devam etmiş ve bu yönde bir bildiri paylaşmışlardır. Ayrıca üç ülke tarafından anlaşmaya varılan bir diğer konu da Heyet-i Tahriru'r-Şam (HTŞ)'ın İdlib Gerginliğini Azaltma Bölgesi'nde kontrolü arttırma girişimleri dolayısıyla Suriye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliğini koruma ve HTŞ'nin komşu ülkelerin güvenliğini tehdit etme çabasına karşı üç ülkenin de tavır alması konusunda anlaşma sağlandığı durulmuştur (Hürriyet, 2019).

Türkiye tarafından PYD/YPG'yi hedefe alan 9 Ekim 2019 tarihinde Barış Pınarı Harekâtı (BPH) gerçekleştirildi. 22 Ekim'de Türkiye ve Rusya Soçi'de bir araya gelerek BPH'nin durdurmasını içeren mutabakat muhtırası imzalamıştır. Muhtıraya göre Kamışlı hariç tutularak Türkiye-Suriye sınırından YPG'li teröristlerin çekilmesi ve bu çekilen bölgede Türk ve Rus birliklerinin ortak devriye atmaları yönünde karar alınmıştır (Daily Sabah, 2019).

Barış Pınarı Harekâtı sonrasında Soçi'de Erdoğan ile Putin görüşme gerçekleştirmiş, 10 maddeden oluşan mutabakat zaptını imzalayarak anlaşma sağlanmıştır. Söz konusu Muhtıranın maddeleri şöyledir;

- Her iki taraf Suriye'nin siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün muhafazasına ve Türkiye'nin milli güvenliğinin korunmasına olan bağlılıklarını teyit ederler.

- Terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etme ve Suriye topraklarındaki ayrılıkçı gündemleri boşa çıkarma yönündeki kararlılıklarını vurgularlar.

- Bu çerçevede Tel Abyad ve Rasulayn'ı içine alan 32 kilometre derinliğindeki mevcut BPH alanındaki yerleşik statüko muhafaza edilecektir.

- Her iki taraf Adana Anlaşması'nın önemini teyit eder. Rusya Federasyonu mevcut koşullarda Adana Anlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştıracaktır.

- 23 Ekim 2019 öğlen saat 12.00'den itibaren Rus askeri polisi ve Suriye sınır muhafızları, BPH alanının dışında kalan Türki- ye-Suriye sınırının Suriye tarafına YPG unsurları ve silahlarının Türkiye-Suriye sınırından itibaren 30 kilometrenin dışına çıkarılmasını temin etmek üzere girecektir. Bu işlem 150 saat içinde tamamlanacaktır. Aynı saat itibarıyla mevcut BPH alanı sınırlarının batısı ve doğusunda 10 kilometre derinlikte Kamışlı şehri hariç Türk-Rus ortak devriyeleri başlayacaktır.

- Münbiç ve Tel Rıfat'tan bütün YPG unsurları silahlarıyla birlikte çıkarılacaktır.

- Her iki taraf terörist unsurların sızmalarının önlenmesinin temini için gerekli tedbirleri alacaktır.

- Mültecilerin güvenli ve gönüllü şekilde geri dönüşlerini kolaylaştırmak maksadıyla ortak çalışma yapılacaktır.

- Bu muhtıranın uygulanmasını gözetmek ve koordine etmek amacıyla müşterek bir denetim ve doğrulama mekanizması ihdas edilecektir.

- Taraflar Astana mekanizması çerçevesinde Suriye ihtilafına kalıcı bir siyasi çözüm bulunması amacıyla çalışmalarını sürdürecek ve Anayasa Komitesinin faaliyetlerini destekleyecektir (T.C. İletişim Başkanlığı, 2019).

2020 yılına gelindiğinde Astana süreci ve Barış Pınarı Harekâtı (BPH) sonrası anlaşmaya varılan Soçi mutabakatı hükümlerine aykırı davranışların görülmesi, belirsizliklerin olduğu İdlib konusu ve Rusya'nın ateşkes ihlalleri gibi durumların Türkiye-Rusya ilişkilerinde şerh koyulmasını getirmiştir (Güler, 2019). Suriye İdlib'te bulunan 34 Türk askeri rejim saldırı sonucunda şehit edilmiş, bu hadisenin hemen ardından aynı gün Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, 27 Şubat 2020 tarihli Bahar Kalkanı Harekâtı'nın başlatıldığının duyusunu yapmıştır. BKH önceki harekâtlardan farklı olarak bu kez doğrudan rejim askerlerini hedefine almıştır. Bu operasyonla 2 bin 500'den fazla rejim askeri etkisiz hale getirilmiştir. 5 Mart 2020 tarihinde Moskova mutabakatının imzalanmasıyla operasyon 6 Mart'ta sonlandırılmıştır (Aliyev, Güler ve Teslova, 2020).

2021 yılında da yine Suriye konusu Türkiye ve Rusya'nın öne çıkan ilgili konularından olmuştur. İki ülke heyeti yılın ilk başında Cenevre'de bir ayara gelerek 'Suriye Anayasa Komitesi' görüşmesi gerçekleştirmişlerdir. Astana formatı ekseninde üç ülke (Türkiye-Rusya-İran) temsilcileri 7-8 Temmuz tarihleri arasında ilgili görüşmeyi Kazakistan'ın başkentinde yapmışlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Sahadaki gelişmeler doğrultusunda Rusya'nın İdlib'i, Halep'in kuzeyinde kalan kısımları, Afrin'de Türkiye'ye sınırlarına yakın yerleri hedeflediği gözlemlenmiş, fakat temasları baltalayacak olaylar yaşanmamıştır. Soçi'de 29 Eylül 2021 tarihinde görüşme gerçekleşmiş ve taraflar basın açıklamasında bulunmuş, tarafların çıkarlarının gözetilmesi üzerinde anlaşma sağlanarak sahadaki büyük miktarda gerginlik seviyesi aşağı çekilmiştir. Hassas dengelerin kurulduğu İdlib sorunlu çıkarabilecek etkiye sahip bir alan olduğu görülmüştür (Güler, 2021).

13 Kasım 2022 tarihinde İstanbul Beyoğlu'na bağlı İstiklal Caddesi'nde bombalı terör saldırısı gerçekleşmiş, bu saldırıda ikisi çocuk olmak üzere altı sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir. Türkiye 'Pençe Kılıç Hava Harekâtı' adındaki operasyonuyla Irak'ın ve Suriye'nin kuzeyine hava saldırıları başlatmış ve PKK/KCK/YPG hedeflerini vurmuştur. Operasyon tüm harekâtlarda olduğu BM Anlaşmasının 51'inci maddesinde geçen 'meşru müdafaa' kapsamında gerçekleştirilmiştir (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2022).

22-23 Kasım 2022 tarihinde Astana formatında Suriye özelinde olan yüksek düzeyli toplantıların on dokuzuncusu gerçekleşmiştir. Garantör ülkelerin (Türkiye-Rusya-İran) mutabık kaldığı bildiride; *"Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik güçlü desteklerini, Astana Süreci'nin Suriye meselesinin barışçıl çözümündeki öncü rolünü, sınır ötesi saldırılar ve sızmalar dahil olmak üzere, komşu ülkelerin ulusal güvenliğini tehdit eden ayrılıkçı gündemlere karşı kararlılıklarını"* konuları yer almıştır (TGRT Haber, 2022).

Pençe Kılıç Hava Harekâtı'nın ardından kara harekâtının da yapılacağı yönünde söylemler haberlerde yer alırken, bu bağlamda Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zaharova'dan gelmişti. Zaharova, *"Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditler konusundaki endişelerini anlıyoruz. Suriye topraklarına yönelik bir kara harekâtının bölgedeki gerilimi arttırmaktan başka bir işe yaramayacağına ve terör faaliyetlerinde artışa yol açacağına inanıyoruz"* ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet, 2022). Ayrıca iki

gün sonrasında açıklamada bulunan T.C. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, *"En kısa sürede kara harekâtını başlatacağız"* ifadesini kullanmıştır (Hürriyet, 2022). Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, *"Türkiye her zaman hazır ve nazırdır"* ayrıca kara harekâtına yönelik *"Yarın, haftaya veya her an olabilir"* açıklamasında bulunmuştur (Yeni Şafak, 2022).

Türkiye terörle mücadelesindeki kararlığını daha önceki kara harekâtlarında göstermiştir. Bu çerçevede Rus Kuvvetleri Komutanı Aleksandr Çayko, PKK ele başı Ferhat Abdi Şahin'e: *"Türkiye'yi durdurmanın tek yolunun Kobani, Münbiç ve Tel Rıfat'tan çıkmak. Çekilin, Türkiye harekâta başlarsa Rusya durduramaz"* ifadeleri (Yeni Şafak, 2022) Türk yetkililerce yapılan kara harekâtı açıklamalarının lafügüzaf olmadığın bir göstergesi niteliğindedir.

Türkiye-Rusya ilişkileri gerek bölgesel, gerekse küresel ölçekte tüm farklılıklara rağmen iki ülkeyi işbirliği içine iten gelişmelerin etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca liderlerin iyi anlaşması da buna eklenebilir bir unsurdur. Uluslararası alanda Rusya'nın dışlanması, Türkiye'nin ise terör konusundaki hassasiyetlerinin ABD ve Batılı devletlerce önemli görülmemesi de iki ülkeyi işbirliği içine iten bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye-Rusya Suriye barışının ve toprak bütünlüğünün öncüsü olarak işbirliği içinde politikalarını sürdürmeye devam etmektedirler.

9.2 Türkiye-Rusya-İran Astana Platformu

Astana platformu, 2017 yılında başlatılan, Türkiye, Rusya ve İran'ın ortak çabalarının sonucu oluşturulan, Suriye'deki çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülmesi için oluşturulan bir siyasi platformdur. Platform, Suriye'deki çatışmaların sona erdirilmesi ve yeniden inşa çalışmalarının hızlandırılması için üç ülkenin ortak bir yaklaşım ortaya koymasını amaçlamaktadır. Astana platformu, üç ülkenin ortak olarak sürdürdükleri diyalog sürecini desteklemektedir. Suriye krizinin önlenmesi, şiddetin azaltılması, iç savaşın sonlandırılması ve barışın sağlanmasına yönelik protestoların başladığı ilk günden itibaren birçok girişim denenmiştir. Fakat çözüm önerileri şiddet sarmalına dönüşmüş ve sahada çeşitli ittifakların kurulmasından ötürü yeterli derecede kabul görmemiştir. Bu nedenle savaşın uzamasına ve yıllarca devam etmesine neden olmuştur. Bugün halen Suriye iç savaşı hakkında belirsizlikler hüküm sürmektedir. Fakat Türkiye,

Rusya ve İran üçlüsü Suriye'de savaşın sonlandırılması, toprak bütünlüğünün sağlanması barışçıl bir anayasanın oluşturulması ve uygulanması amacıyla Astana Platformu'nu kurmuşlardır. Garantör üçlü öncülüğünde ilk Astana toplantısı resmi olarak 23 Ocak 2017 tarihinde yapılmış (TRT Haber, 2019), 22-23 Kasım 2022 tarihi itibariyle de bu zamana kadar 19 kez Astana toplantısı gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Türkiye, Rusya ve İran tarafından Suriye'de ateşkes kararı 30 Aralık 2016 yılında alınmış, toplantıların tarafsız bir yerde yapılması istemiyle Kazakistan'ın başkenti Astana'da görüşmelerin sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Muhaliflerin ve hükümet yetkililerin ilk kez aynı masada oturmasını sağlayan ilk görüşme 20 Ocak 2017 tarihinde gerçekleşmiştir (TRT Haber, 2019). İlk toplantıda çıkan karara göre; etnik ve mezhepsel farklılıklar gözetmeksizin bağımsız ve egemen bir Suriye'nin toprak bütünlüğünün savunulması vurgusu yapılarak, Suriye krizinin askeri yöntemlerle değil müzakere yoluyla çözümüne bağlanacağının kabulü, daha önce alınmış ateşkesin devamı, ateşkesin ihlal edilmemesi için üçlü mekanizmanın kurulması, terör örgütleri (El Nüsra - IŞİD) ile ortak mücadele edilmesi, 8 Şubat 2017'de Cenevre'de gerçekleşecek olan toplantıya silahlı muhaliflerin katılma isteklerinin desteklenmesi gibi konularda Taraflar anlaşmaya varmıştır (Arslan, 2017).

İkinci Astana toplantısı 15-16 Şubat 2017'de gerçekleştirilmiştir. Muhalif ve rejim unsurlarıyla birlikte tüm taraflar ateşkesin devamlılığını sağlamak için toplanmış, toplantı sonucunda Türkiye, Rusya ve İran'ın kabul etmesiyle BM'ye rapor verecek bir ateşkes izleme grubu oluşturulması ayrıca garantör ülkeler öncülüğünde görev gücü kurulması kararlaştırılmıştır (Agos, 2017).

Üçüncü görüşmeyse 14 Mart 2017 tarihinde gerçeklemiş, Suriye muhalefeti ise rejim askerlerinin ateşkesi ihlal ettiği gerekçesiyle bu görüşmeye katılım göstermemiştir. Esad rejimi ve rejim yanlısı yabancı terörist unsurları, Astana görüşmeleri devam ederken Halep, İdlib, Şam ve Dera'da muhaliflerin bulunduğu yerleşim yerlerine saldırılarına devam ettirmişlerdir (Pusula Haber, 2017). 10 Mart'ta Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zaharova, *"Rusya'nın süreçten memnun olduğunu ve söz konusu anlaşmaların şiddeti azalttığı"* ifadelerini kullanmıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2017).

3-4 Mayıs 2017 tarihleri arasında Soçi'de dördüncüsü düzenlenen Astana görüşmesinde Erdoğan ve Putin bir araya gelmiştir. Görüşmelerde; çatışmasız ve güvenlikli bölgeler oluşturulması konularında anlaşma yapılarak, birlik içinde çatışmazlık ve işleyişlerine yönelik detayların ve düzenlemelerine ise bir sonraki yapılacak olan Astana görüşmesi içinde kararın sağlanması yönünde mutabık kalınmıştır. Çatışmazlık ve güvenlikli bölge 4 kısıma ayrılmıştır. Bunlar;

- *"İdlib'in tamamı, Lazkiye, Halep ve Hama'nın bazı bölgeleri,*
- *Şam / Doğu Guta bölgeleri,*
- *Humus vilayetinin bazı bölgeleri,*
- *Deraa ve Kuneytra vilayetlerinin belli bölümleri"* (Dışişleri Bakanlığı, 2017).

Terör ile mücadelenin devam etmesi bu önlemlerin dışında tutulması kararlaştırılmış, bunun dışında tüm saldırıların durdurulması konusunda muhtıra çıkarılmıştır. Bu bağlamda, insani yardımların sağlanması ve alt yapı hizmetlerinin onarımı bu bölgeler için öncelikli konu olmuştur. Bununla birlikte terke edilen yerlere mültecilerin geri dönmesi hedeflenmiştir (TRT Haber, 2019).

4-5 Temmuz 2017 tarihlerinde Astana toplantısının beşinci yapılmış "Ortak Çalıştırma Grubu" oluşturularak daha önceden belirlenmiş çatışmazlık bölgelerine gözlem merkezlerinin kurulması ve güvenliğin arttırılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Altıncı Astana toplantısı ise 14 Eylül 2017 tarihinde gerçeklemiş, bunun neticesinde Esad rejiminin elinde olan esirlerin serbest bırakılması ve İdlib çatışmazlık alanın sınırlarının belirlenmesi konuları üzerine görüşme gerçekleşmiştir (Varlık, 2018, s. 1). Ayrıca 2017 yılın son çeyreğinde gerçekleşen yedinci ve sekizinci Astana görüşmeleri de beşinci Astana toplantısına benzer konularda gerçekleştirilmiş, çatışmazlık alanları üzerine odaklandığı görülmüştür (Euronews Türkçe, 2017).

Astana toplantısının dokuzuncusu 14-15 Mayıs 2018 tarihleri arasında olmuştur. Bu toplantı İdlib'te oluşturulmaya çalışılan çatışmazlık bölgesi ve anayasa çalışmaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerin onuncusu 30 Haziran 2018 tarihinde Soçi'de

başlamış, Anayasa çalışmaların gidişatı ve süreci yürütecek olan komitenin hangi ülkelerin sorumluluğunda yer alacağı konuları istişare edilmiştir. 28 Kasım 2019'da onu takip den on birinci Astana toplantısı ise anayasa komitesinin çalışmaları ve kimyasal silah kullanım konuları üzerine görüşülmüştür. Kimyasal silah kullanan Esad rejimine kınama gelmiştir. 26 Haziran 2019 tahinden ise on ikinci Astana toplantısıyla yine İdlib çatışmazlık bölgesi gündemini oluşturan konu ele alınmıştır. Çatışmazlık bölgesi Mayıs 2017 görüşmelerinde geçmiş ve içeriği ise şu şekildedir: *"Rejim Tarafından cezaevlerindeki tutukluların tahliyesi, rejimin, yaptığı ateşkes ihlalleri, tarihi bölgelerde bulunan mayınların temizlenmesi, doğu Guta olmak üzere abluka altındaki bölgelere insani yardımın ulaştırılması, gıda ve tıbbi malzemelerin ulaştırılması"* konuları görüşülmüştür (Deutsche Welle Türkçe, 2017).

On üçüncü Astana toplantısı 1-2 Ağustos tarihlerinde gerçekleşmiş, Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde çatışmazlık bölgesi olarak kararlaştırılan İdlib konusunda 2018 tarihli Soçi Mutabakatı kapsamında kabul edilen anlaşamaya riayet edilmesi tekrarlanmıştır. Ayrıca Suriye'nin siyasi ve toprak bütünlüğünü ve de sınır komşusu ülkelerin ulusal güveliğini tehdit eden ayrılıkçı gündemler Taraflarca reddedilmiştir (Sputnik, 2019). 10-11 Aralık 2019 tarihinde gerçekleşen on dördüncü Astana görüşmesi ile on beşinci Astana görüşmesi (Soçi) Anayasa Komitesi işleyiş süreci, İdlib ve Fırat'ın doğusundaki gelişmeler gündemi belirleyen konular olmuştur. Mutabık kalınan bildiride; Suriye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğine karşı gruplar reddedilmiş, yine sınır komşusu ülkelerin ulusal güvenliğini tehdit edecek gruplar ve terörle mücadele kapsamında faaliyet gösteren gayrimeşru eylemlerde ret yemiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

8 Temmuz 2021 tarihinde Astana görüşmelerinin on altıncısı garantör ülkelerin (Türkiye-Rusya-İran) bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. IŞİD/DAEŞ ve diğer terör unsurları bu görüşmenin ana konusu olmuştur. Devlet dışı aktörlerin Suriye'de varlığının sonlandırılması amacıyla garantör üçlü iş birliği içinde olacağı konusunda anlaşma sağlamıştır. Üzerinde konuşula bir diğer konuda Suriye'ye meşru olmayan yollarla getirilen ve de satılan petrolün uygun bulunmamasıdır. Bunlarla birlikte Covid-19 pandemisi nedeniyle insani yardımın Suriye'ye gönderilmesi olumsuz yönde etkilendiği vurgulanarak, insani yardımın Suriye'ye gönderilmesi için BM'ye çağrıda bulunulmuştur (Yıldırım, 2021).

21-22 Aralık 2021 tarihleri arasında Astana görüşmelerinin on yedincisi gerçekleşmiştir. Garantör ülkelerin imzasıyla paylaşılan ortak bildiride Suriye'nin toprak bütünlüğü korumak için öncelikle bölgedeki terör gruplarının temizlenmesi konusuna dikkat çekilmiştir (Yılmaz, 2018, s. 85). Ayrıca terörle mücadele kapsamında değinilen bir diğer mesele ise; IŞİD/DAEŞ, El Nusra ve PYD gibi terör örgütleri ile mücadalede işbirliği içinde olunmalı konusu olmuştur (Ulusal, 2021). On yedinci Astana görüşmesi şu konular etrafında görüşülmüştür; *"Suriye'deki güncel durum, insani yardımların ulaştırılması, Cenevre'deki Suriye Anayasa Komitesi çalışmalarının yeniden başlatılması, mahkumların değişimi, rehinelerin serbest bırakılması ve kayıp kişilerin aranması"* (Anadolu Ajansı, 2022).

15-16 Haziran 2022 tarihleri arasında Kazakistan'ın başkenti Astana'da garantör ülkeler bir araya gelip, on sekizinci Astana görüşmesi gerçekleştirmiştir. Komşu ülkelerin ulusal güvenliğini tehdit eden terör unsurlarına karşı işbirliği içinde olmayı sürdürme kararı almışlardır. Tüm görüşmelerde olduğu gibi yine Suriye'nin siyasi birliği ve toprak bütünlüğü savunulmuş, Astana sürecinin Suriye barışına olumlu katkılarının bulunduğu vurgusu yapılmış, terör gruplarına ve farklı isimdeki uzantılarının artan terör faaliyetlerine yönelik kınama yapılmıştır. Bildiride, *"Taraflar, terörle mücadele bahanesiyle hayata geçirilmeye çalışılan gayrimeşru, sözde 'öz yönetim' teşebbüslerinin kabul edilemez olduğunu bir kez daha vurgulayarak kuzeydoğu Suriye'deki gayrimeşru ve sözde 'öz yönetim' girişimleri dahil olmak üzere terör oluşumlarını destekleyen ülkelerin eylemlerini kınadı"* ifadesi yer almıştır. Bildiride, Suriye'de Nusra Cephesi, El Kaide ve IŞİD/DAEŞ ile iltisaklı tüm oluşumların ortadan kaldırılması amacıyla garantör üçlü olan Türkiye, Rusya ve İran işbirliği içinde bu oluşumlara karşı olacaklarını yinelemişlerdir. Bildiride bu konular dışında uluslararası topluma da çağrıda bulunulmuştur; *"Taraflar bu bağlamda, uluslararası topluma, Suriyeli sığınmacı ve yerinden edilenlere yönelik gerekli desteği sağlama çağrısında bulunmuşlar ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile diğer uluslararası uzman kuruluşlar dahil olmak üzere, ilgili tüm taraflarla teması sürdürmeye hazır olduklarını teyit etmişlerdir"* ifadeleri bildiride yer almıştır (Independent Türkçe, 2022).

22-23 Kasım 2022 tarihleri arasında on dokuzuncu Astan görüşmesi yine Kazakistan'ın başkenti Astana'da üç garantör ülkenin katılımıyla gerçekleştirildi. Krizin çözümünde

Astana görüşmelerinin öncü rolüne vurgu yapılarak, Suriye'nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, egemenliği ve siyasi birliği savunulmuştur. Türkiye, Rusya ve İran'ın imzaladığı bildiride şu hususlar yer almıştır:

- Terör unsurlarının farklı isimler ve uzantılarla artan terör faaliyetleri kınanmıştır.

- İdlib ile ilgili anlaşmalara riayet edilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır.

- Anayasa Komitesi'nin Suriye ihtilafının siyasi çözümündeki önemli rolüne vurgu yapılmıştır (TRT Haber, 2022).

- Komşu ülkelerin ulusal birliğini tehdit eden ayrılıkçı terör gruplarına kınanama yapılmıştır

- Suriye ait olan petrol gelirlerinin illegal yöntemlerle ele geçirilmesi ve başka yerlere aktarılması kınanmış bu faaliyetleri ve oluşumları destekleyen ülkelerin eylemleri kınanmıştır.

- Sığınmacıların uluslararası insancıl hukukla uyumlu şekilde geri dönüşlerinin güvence altına alınması ve geri dönüşlerin kolaylaştırılması gerektiği vurgusu yapılarak, uluslararası toplumun bu yönde gerekli desteklerini esirgememeleri çağrısında bulunulmuştur (Gazete Duvar, 2022).

- BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararının Suriye krizindeki önemine vurgu yapılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

- 22-23 Kasım 2022 tarihleri arasında bu yılın son Astana toplantısının yapıldığı bu görüşmelerde Rusya, *"Suriye'de çözüme önemli katkı sunacağını"* ifade ederek Çin'i Astana Platformu'na *"gözlemci üye"* olarak katılması önerisinde bulunmuştur (Güler, 2022).

Astana görüşmeleri Suriye krizinin çözümüne yönelik aktif rolü ve önemli katkıları olan bir oluşumdur. Türkiye, Rusya ve İran'ın öncülüğünü üstlendiği barışa katkı girişimleri

faydalı olduğu görülmüştür. Bu oluşum uluslararası toplumu önemseyerek ve uluslararası hukuku gözeterek her kararda BM öncülüğünde hareket etmiştir.

9.3 Suriye'de Yapılan Askeri Harekâtlar

Topraklarına tamamıyla sahip olan yani egemen olan bir devletin ve ordusunun topraklarını koruma altına almak ve kendisini terör unsurlarından ve her türlü ulusal tehditten korumak için vermiş olduğu mücadelede, yapmış olduğu harekatlarını ulusal toprakların dışında gerçekleştirdiği ve bunu siyasi otoritenin almış olduğu karar ve uygulama için verdiği onay ile askeri olarak güç kullanımını esas alan faaliyetlerin bütününe sınır ötesi askeri harekat/operasyon denmektedir. Askeri operasyon olan sınır ötesi harekatlar ayrı ayrı olarak hem karadan hem havadan hem de denizde yapılacağı gibi aynı zamanda birkaçını ya da tamamını içererek de yapılabilmektedir. Ayrıca harekâtlar zaman bakımından sınırlı veya süresi belli olmayan bir zaman içinde gerçekleştirilmesi mümkün olan bir durumdur ki esas olan şey ise burada harekatın amacı ve bu amaca ulaşabilmedeki kapasitenin önemidir. Bununla beraber toprak bütünlüğünü veya terör tehdidini ber taraf etmek için yapılan bu sınır ötesi operasyonla kapsam alanı bir bir gölgeyi ya da hedefte olan ülkenin tamamını da kapsayabilmektedir (Slim ve Gillard: 2013, s. 6). Birleşmiş Milletler sözleşmesinin 51'inci Maddesi olan "meşru müdafaa hakkı" çerçevesinde Türkiye'nin Suriye topraklarında yaptığı tüm operasyonlar bu hukuki hakka dayandırılmış ve bu kapsamda operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda YPG/PYD ve IŞİD'e yönelik yapılan Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtı ve bunlarla beraber diğer operasyonlardan farklı olarak Beşar Esad rejimine karşı yapılan Bahar Kalkanı Harekâtı anlatılacaktır.

a. Fırat Kalkanı Harekâtı

Suriye'deki iç savaş farklı krizlere yol açmıştır. Bir taraftan insani kriz ortaya çıkarken diğer taraftan güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. Esad rejiminin bu krizler sonucunda otoritesi belli bölgelerde azalmış ve bunun sonucunda bu bölgeler farklı terör gruplarının yuvalanacağı alanlar haline gelmiştir. Otorite boşluğundan doğan bu yerler zaman içinde bu grupların yerleşme ve organize olabilecekleri yerler haline gelmiş ve uygun koşullar sağlanmıştır (Hinnebusch, 2017, s. 33-34). Bu minvalde ortaya çıkan acımasız ve en tehlikeli olan terör örgütü ise IŞİD'dir. Birçok kanlı saldırıları gerçekleştirmesi

sonucunda adını duyurmuş uluslararası alana taşımış ve kısa süre içinde dünya geneline kendisini tanıtmıştır (Taylor, 2016). IŞİD, 2015 yılında Türkiye'de yargıtay 16. ceza dairesi tarafından 2015/3515 esas no ve 2015/2323 karar no ile bir terör örgütü olarak tanınmıştır. Dünya çapında kanlı saldırılarını ise ilerleyen zamanlarda düzenlemiştir (İnce, 2020).

Türkiye zaman içinde git gide şiddetlenen Suriye iç savaşından en fazla etkilenen ülke olmuştur. Türkiye saldırıların odağında olan ve ulusal güvenliği de bu saldırılar sonucunda tehdit altına giren bir ülke haline gelmiştir. Çünkü sınır komşusu olan Suriye birçok saldırıda bulunarak hem gündemi meşgul etmiş hem de Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmiştir. Bu sebeple Türkiye bir askeri operasyon olan Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatma kararı almıştır (Kardaş, 2015).

Türkiye, Fırat Nehri'nin batısını "kırmızı çizgi" ilan etmiş ve Beşar Esad'a muhalif gruplardan olan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile hareket ederek ve de Birleşmiş Milletler (BM)'nin 51. Maddesinin gereğince "meşru müdafaa" hakkından faydalanmak amacıyla 24 Ağustos 2016 yılında Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmıştır. Harekât üç aşamada gerçekleşmiştir (Taşdemir, Özer, 2017, s. 57). İlk aşama, DAEŞ terör örgütünü sınır hattından yani öncelik kendi bölgesinden temizlemek, ikinci aşamada tüm terör örgütlerini temizleyerek sınır hattı boyunca güvenli bir bölge oluşturmak ve son olarak üçüncü aşamada ise IŞİD'in El-Bab ve Cerablus'dan temizlenmesi olmuştur ve amaç üç aşamanın gerçekleşmesinden sonra oluşturulacak "güvenli bölgelere" ülkedeki mültecilerin yerleşleştirilmesini sağlamaktı (Ulutaş ve Duran, 2016, s. 21).

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) birlikleri beraber 24 Ağustos'ta fiili olarak başlamış olan Fırat Kalkanı Harekatıyla Cerablus'a doğru ilerlemiştir ve bunun neticesinde kısa süre içinde Cerablus DAEŞ terör örgütünden temizlenmiştir (Orhan, 2016). Üç aşamadan oluşan harekatın ilk aşamasını Cerablus oluşturmaktaydı ve bu aşama bir gün gibi çok kısa bir süre içinde başarıyla tamamlandı. Harekatın ilerleyen zamanlarında ise TSK ve ÖSO'nun ilerleyişi duraksamadan ve başarılı bir şekilde devam etmiştir (Korkmaz, 2016).

Fırat Kalkanı Harekâtı resmi olarak 24 Ağustos 2016 tarihinde TSK tarafından başlatılmış, 7 ay gibi bir süre zarfında tamamlanan harekatta hem TSK hem ÖSO askeri

kayıp vermiştir. Türkiye 72 askerini şehit verirken, destekçisi olduğu ÖSO'nun ise 600 askeri kaybı olmuştur. YPG/PYD ve DAEŞ terör örgütlerine mensup üç binin üzerinde de teröristin etkisiz hale getirildiği bilinmektedir (Ağralı, 2017, s. 8).

DAEŞ'li teröristlerden yaklaşık olarak 7 ay gibi bir sürede temizlenen Türkiye sınır hattının güvenliği böylece sağlanmış olup, 40 kilometreye kadar da güney sınırının güvenlik derinliği oluşturulmuştur. Bununla beraber iki bin metrekarelik alan teröristlerden temizlenmiştir. Harekatın bir aşaması DAEŞ terör örgütüydü ve ilgili kısım böylelikle sonlandırılmış olup, Türkiye birbiri ardına yaptığı operasyonlarla Fırat Kalkanı Harekâtı ile geldiği noktada PYD/YPG ile sürdürdüğü mücadelesiyle devam etmiştir (Ulutaş ve Duran, 2017, s. 25). Harekât ile ilgili açıklamada bulunan Suriye, harekatın uluslararası hukuka uygun olmadığını ve kendi toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini dile getirse de Türkiye'nin DAEŞ'li teröristlerle girmiş olduğu mücadele sadece Suriye dışında genel kabul görerek bu durum "meşru müdafaa" kapsamında yorumlanmıştır (Terzioğlu, 2018, s. 612-614).

b. Zeytin Dalı Harekâtı

20 Ocak 2018 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından yapılan açıklama ile Suriye'nin kuzeybatısında Afrin bölgesinde PKK/KCK/PYD-YPG ve IŞİD'e mensup teröristleri etkisiz hale getirmek amacıyla Zeytin Dalı Harekâtı isimli sınır ötesi askerî harekât başlatılmıştır. *"Operasyonun temel iki hukuki dayanağı olarak; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1624 (2005), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararı ile Birleşmiş Milletler sözleşmesinin 51'inci maddesinde geçen "meşru müdafaa" hakkı belirtilerek harekât icra edilmiştir"* (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 2018).

Cerablus, Azez ve El-Bab'da yaşamın normal akışında devam etmeye başlaması Fırat Kalkanı Harekatının tamamlanarak terör unsurlarının temizlenmesi ile olmuştur. Bu sayede sınır güvenliğinin de kontrolü bir miktar da olsa sağlanabilmiştir. Bununla beraber terör unsurlarının terör faaliyetleri güney sınırımızın uç noktasında yer alan Afrin'de çok önemli derecede artış göstermiştir. Ayrıca PYD/YPG-PKK bu bölgede bir "Afrin Kantonu" oluşturmayı da amaçlamıştır. Bölge konumu itibariyle terör unsurları tarafından Akdeniz'e açılan bir kapı olarak görülmekle beraber organize olabilmek ve terör faaliyetlerin planlanması amaçlı bir üs olarak da kullanılmıştır (Özçelik ve Acun,

2018:12) ve ulusal güvenlik açısından da ciddi derece problemleri beraberinde getirmiştir. Bütün bu tehlikeler göz önündeyken Afrin'de 1912 yılından bu yana varlığı devam eden PYF/YPG-PKK terör tehditlerini ve faaliyetlerini ortadan kaldırmak ve bununla beraber bölgenin de güvenli hale gelmesi amacı ile öncelikli olarak müzakere yöntemi seçilmişse de (Ünal, 2018) yoğun bir çaba içinde olan Türkiye'nin bu girişimleri uluslararası toplum nezdinde bir karşılık görememiş olup, sorunların müzakere yolu ile de çözülememiş olması son minvalde Türkiye'yi bir askeri müdahalede bulunmaya mecbur kılmıştır (İnce, 2020).

Zeytin Dalı Harekâtı öncesi gerek siyasi partiler gerekse kamuoyu Fırat kalkanı Harekâtında olduğu gibi TSK tarafından devamlı olarak bilgilendirilmede bulunulmuştur. TSK'nın resmi sitesinde *"TSK tarafından sınırlarımızda ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla, Suriye'nin Kuzeybatısında Afrin bölgesinde, PYD/YPG-PKK ve IŞİD'e mensup teröristleri etkisiz hale getirmek, dost ve kardeş bölge halkını bunların baskı ve zulmünden kurtarmak üzere, 20 Ocak 2018 saat 17:00'den itibaren 'Zeytin Dalı Harekâtı' başlatılmıştır"* (Türk Silahlı Kuvvetleri, 2018) açıklamasının yapılması ile harekatın başlaması resmi olarak ilan edilmiştir (İnce, 2020).

Zeytin Dalı harekâtı sadece sınır güvenliği eksenli bir harekât değildir, bunun ötesinde tıpkı Fırat Kalkanı Harekâtında olduğu gibi amaç ülkenin milli çıkarları ve geleceği ile ilgilidir. Çünkü harekât bölgesi olan Suriye'nin güneyi terör örgütlerince "Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi" isimli bir yönetim olarak duyurulmuş ve siyasi bir oluşum başlatılmıştır (Durgun, 2018). Bu yapı başta Türkiye olmak üzere uluslararası alanda hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır, fakat bölgede bu yapının, ilerleyen zamanlarda bölgenin dengelerini bozacak ve Türkiye-komşu ülke sınırlarını tehdit edecek bir devletin kurulmasının ilk adımlarını atması olası bir öngörüydü. Bu sebeple bu siyasi oluşumun tehlike boyutunun farkına varan ve hesap eden Türkiye öncelikli olarak hem bu yapının ilerleyişini durdurmak hem de tüm terör faaliyetlerini sonlandırmayı amaç edinmiştir (Karabat, 2014).

Zeytin Dalı Harekâtı, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünce;

- 10 bin kilometrelik bir alanın, ÖSO nüfuzuna geçmesini sağlamak.

- Doğu Akdeniz'e ulaşmayı hedefleyen PKK kuşağını tamamen engellemek.
- Türkiye'nin Arap dünyasıyla coğrafi irtibatının kesilme ihtimalini ortadan kaldırmak
- Suriye ile olan sınırlarımızın güvenliğini sağlamak.
- PYD/PKK'nın Amanos Dağları üzerinden Türkiye'ye yaptığı sızmaları önlemek.
- Terör örgütünün Akdeniz'e ve buradan dünyaya açılmasını engellemek.
- Fırat Kalkanı'nın güvenliğini ve devamını sağlamak.
- Tel Rıfat bölgesinin kontrolünü ele geçirerek sivillerin evlerine geri dönmesini sağlamak.
- ABD'nin terör örgütlerine desteğini önlemek.
- Türkiye'nin sınır illerinin güvenliğinin sağlanmasında ve Fırat Kalkanı'nın korunmasında Afrin kritik önemdedir.
- Terör örgütlerinin Afrin'de bulunması demek, Kilis ilinin tamamının ve Hatay ilinin büyük bir kısmının terör örgütlerinin ateş menziline girmesi demektir.
- Türkiye Afrin ile Kobani'nin birleşmesini "Kürt koridoru" projesinin en önemli ayağı olarak görüyor (CNN Türk, 2018)

Şeklindeki açıklanan nedenler doğrultusunda harekâtın yapılması bu maddelere dayandırılmıştır.

Zeytin Dalı Harekâtının birincil hedefi bölgede (Afrin) bulunan terörist unsurlarının temizlenmesi olmuştur. Fırat Kalkanı Harekâtında savunma odaklı bir operasyonken yapılmışken, burada teröristlerin temizlemesine yönelik bir operasyon düzenlenmiştir.

Fırat Kalkanı Harekâtı ile DAEŞ ve PYD/YPG terör örgütleri bölgeden uzaklaştırılmış, bununla beraber PYD'nin de bir koridor oluşturmasının önüne geçilmiştir. Terör örgütleri böylelikle bölgeden uzaklaştırılmış ve baskılanarak güneye doğru çekilmesi sağlanmıştır. Zeytin Dalı Harekâtı ise nihai hedef olarak bundan farklı olmuştur. Çünkü bu Harekâtın nihai hedefi Afrin'dir. Buradaki amaç ise Afrin şehir merkezinin terörist unsurlardan temizlenmesi olmuştur (Polat, 2020).

c. Barış Pınarı Harekâtı

İç savaşın yaşandığı Suriye'de durumun git gide kötü bir hal alması ve bu artan kötüleşme durumundan başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri etkilenmiştir. Gidişatın bu denli kötü olması sebebiyle Türkiye, Suriye'ye bir askerî harekât daha başlatmak zorunda kalmıştır (İnce, 2020). Türkiye, terör unsurlarının ulusal güvenliğinin tehdit edilmesi ve bu sebeple bu terör unsurlarının sınırdan uzaklaştırmak/temizlemek, PYD/YPG'nin terör faaliyetlerini durdurmak ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla Suriye'nin kuzeyinde Barış Pınarı Harekâtını gerçekleştirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 9 Ekim 2019'da: *"Türk Silahlı Kuvvetlerimiz Suriye Milli Ordusu'yla birlikte Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG-PKK ve IŞİD terör örgütlerine karşı Barış Pınarı Harekâtını başlatmıştır. Amacımız güney sınırımızda oluşturulmaya çalışılan terör koridorunu yok etmek ve bölgeye barış ve huzuru getirmektir"* açıklamasında bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 2019).

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı resmi internet sayfasından yapılan açıklama ise şöyledir:

> Hudut güvenliğimizi sağlamak, Suriye'nin Kuzeyinde bir terör koridoru oluşturmasını engellemek, DEAŞ ve PKK/YPG başta olmak üzere milli güvenliğimizi tehdit eden terörist unsurları etkisiz hale getirmek, güvenli bölge tesis ederek bölgedeki istikrarı ve ülkemizdeki Suriyelilerin evlerine güvenli, gönüllü ve saygın bir şekilde geri dönüşlerini sağlamak maksadıyla, 09 Ekim 2019 günü Fırat'ın doğusunda "Barış Pınarı Harekâtı" başlatılmıştır (T.C. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2019).

Barış Pınarı Harekâtı da Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtındaki gibi operasyon hukuki argümanlara dayandırılarak icra edilmiştir. Uluslararası hukuk gözetilerek gerekçe olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin terörle mücadeleye yönelik 1373 (2001), 1624 (2005), 2170 (2014), 2178 (2014), 2249 (2015), sayılı kararları bunlarla beraber BM Sözleşmesinin 51'inci maddesinde yer alan "Meşru Müdafaa Hakkı" çerçevesinde, Suriye'nin toprak bütünlüğü savunularak icra edilmiştir. Söz konusu harekât obüs atışlarının PYD/YPG hedeflerine atılmasıyla başlamıştır (Örmeci, 2019). Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Suriye Milli Ordusu'nun birleşmesi sonucunda ortaya çıkan "Milli Ordu" (Ceyşül Vatani) Harekât boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin yanında yer almışlardır (Polat, 2020). Harekât bölgeleri ise Fırat Nehri'nin doğusundaki en büyük yerleşim alanlarından olan Halep'in El Arap, Rakka'nın Tel Abyad ve Tabka, Haseke'nin Kamışlı, Amude ve Resulayn ilçeleri ile Deyrizor'un kuzey kesimleri olarak belirlenmiştir (TRT Haber, 2020).

Türkiye'nin söz konusu harekâtı yapması üzerine gelen farklı eleştirilere karşı; uluslararası toplumdan tek beklentisinin terör unsurlarına verdiği mücadelenin kabul ve desteklenmesi olduğunu belirterek, terörle mücadelesini önceden olduğu gibi aynı kararlılıkla bundan sonra da devam ettireceğini ifade etmiştir. Harekât alanında her türlü tedbirin gözetildiğini ifade eden Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, *"Hedefimizin Fırat'ın doğusunda DEAŞ, PKK/PYD-YPG başta olmak üzere teröristlerin varlığını sonlandırmak ve burada bir barış koridoru tesis ederek ülkemizdeki Suriyeli kardeşlerimizin kendi topraklarına, evlerine dönmelerini sağlamaktır"* açıklamalarında bulunmuştur (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2019).

Harekâtın başlamasıyla hem NATO içesinden hem de AB'den Türkiye'ye tepkiler peş peşe gelmiştir. Harekâtın sonlandırılmasına yönelik bir anlaşma sağlanması noktasında 17 Ekim 2019 tarihinde ABD'den bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Heyet'deki kişiler; Başkan Yardımcısı Mike Pence, Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert O'Brien ve Suriye Özel Temsilcisi James Jeffrey'dir. Öne çıkan isimlerin oluşturduğu bu heyet ile yoğun geçen bir görüşmenin sonunda bir mutabakat imzalanmış ve bu mutabakat çerçevesinde, ateşkes kararı alınarak Güvenli Bölge olarak bilinen yerden tanınan 120 saatlik sürede terör örgütü PKK/YPG'nin geri çekilmesi ve

söz konusu terör örgütlerinin (PKK/YPG) ağır silahlarının toplanması ve tahkimatlarının tahrip edilmesi için son bir fırsat sunulmuştur (NTV İnternet Sayfası, 2020).

ABD ve Türkiye arasında imzalanan bu mutabakat sonucunda PKK/YPG terör örgütleri araç konvoylarıyla bölgeden ayrılırken bir taraftan taciz atışı da yapmışlardır. PKK/YPG'nin bölgeden çekilmesine yönelik tanınan 120 saatlik sürenin sonunda ABD'den *"bölgeden çekilmenin tamamlandığı"* bilgisi gelmiştir. Bunun üzerine Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından *"Barış Pınarı Harekâtı alanı dışındaki sınırların güvenliği ve YPG terör örgütü unsurlarının 30 kilometre dışına çıkarılmasına yönelik esasları da içeren anılan mutabakat çerçevesinde mevcut harekât alanı dışında bu aşamada yeni bir harekât icra edilmesine gerek kalmadığı"* açıklaması yapılmıştır (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 2019).

Barış Pınarı Harekâtı Rasulayn ile Tel Abyad arasında kalan 120 kilometrelik bölge içerinde yürütülmekteydi. Türkiye yapmış olduğu bu Harekât sonunda Fırat'ın doğusu ve batısı arasında kalan bölgeleri birleştirememiş olup, kontrol altına aldığı bölgelerde mayın ve EYP (el yapımı patlayıcı) temizleme çalışması yapılmıştır (Mynet Haber Sitesi, 2019). Bununla beraber Türkiye 22 Ekim 2019'da Soçi'de Rusya ile imzaladığı mutabakat neticesinde bölgede ortak kara devriyesi faaliyetleri düzenlemiştir (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2020).

d. **Bahar Kalkanı Harekâtı**

PYD/YPG ve DAEŞ' e karşı yapılan sınır ötesi başarılı geçen üç harekat (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları) sonrası yapılan Bahar Kalkanı Harekatı, bir başka askeri operasyon amacı taşımaktadır. Diğer üç harekât terör örgütlerine karşı yapılırken, bu operasyonun amacı ve kapsamında farklılıklar yaşanmıştır. Beşar Esad rejimine karşı bir operasyonu içermektedir. Çünkü 27 Şubat 2020 tarihinde TSK'ya bağlı askeri tabura yapılan hava saldırısı sonucunda Türkiye 34 askerini şehit vermiştir. Bu duruma neden olan; İdlib'de Rusya destekli Beşar Esad rejimidir. Bu saldırı sonrası Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından Bahar Kalkanı Harekâtı'nın başlatıldığının duyurusu yapılmıştır. Önceki yapılan operasyonlarda olduğu gibi bu operasyon da BM

sözleşmesinin 51. Maddesinde geçen "meşru müdafaa hakkı" kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca önceden uzlaşma sağlanan Adana, Astana ve Soçi Mutabakatına dayandırılmıştır. Bu mutabakatlar çerçevesinde Türkiye ateşkesi sağlama, düzensiz bölge göçünü önleme ve sınır güvenliğini koruma maksadıyla İdlib'teki faaliyetlerini sürdürdüğünü açıklamıştır. Ayrıca Rusya faktörüne yönelik Bakan Akar, İdlib'de Rusya ile karşı karşıya gelmek gibi bir niyet olmadığının vurgusunu da yapmıştır (Özer, 2020).

Türkiye çatışmaların devam ettiği İdlib konusunda Rusya ile bölgede ateşkes kararı almış ve Soçi Mutabakatına ek olarak bir protokol daha imzalamıştır (Yeni Şafak, 2020). Soçi Mutabakatına ek protokol olarak imzalanan söz konusu protokolün 3 maddesi kamuoyuna açıklanmıştır. Ateşkes kararı 5 Mart'ı 6 Mart'a bağlayan gece saat 00.01'de başlamış olup, Ek protokol olarak imzalanan ve kamuoyuna açıklanan 3 madde şu şekildedir;

> 1- İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesindeki temas hattı boyunca bütün askeri faliyetler 5 Mart'ı 6 Mart'a bağlayan gece 00.01'de durdurulacaktır.
>
> 2- Türkiye ile Rusya ortak devriyeleri, 15 Mart tarihinde M4 Karayolu'nun Trumba bölgesinden Ain Al Havr'a kadar olan kesiminde başlatılacaktır.
>
> 3- M4 Karayolu'nun güneyinde 6 kilometre kuzeyinde 6 kilometre güneyinde güvenli bir koridor oluşturulacaktır (BBC, 2020).

Söz konusu Harekât kapsamında; 3 bin 473 rejim unsuru, 3 adet uçak, 8 adet helikopter, 1 adet SİHA, 93 adet tank, 36 adet zırhlı araç, 67 adet OBÜS/ÇNRA(çok namlulu roketatar) ve 10 adet hava savunma sistemi etkisiz hale getirilmiştir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 2020).

Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği sınır ötesi harekâtlar ulusal çıkarlar gözetilere icra edilmiş ve hedeflenen amaçlar tamamlanarak operasyonlar sonlandırılmıştır. Fırat Kalkanı Harekâtı. (FKH) ile IŞİD tehdidini ortadan kaldırmak amaçlanırken, Zeytin Dalı Harekâtı (ZDH) ve Barış Pınarı Harekâtı (BPH) ile PYD/YPG'ye yönelik harekâtlar olmuştur. Bahar Kalkanı Harekâtı (BKH) ise tamamen Esad rejimi ordusuna yönelik olmuştur (Demir, 2021).

Suriye'deki kontrolün kimde oluğunu gösteren 2022 yılı son durumu:

• Badiya ve civarı hariç Humus eyaletinin tamamı, Hama, Lazkiye, Tartus, Dara, Süveyda, El Kunatra ve Şam eyaletlerinin tamamı Esad rejiminin kontrolünde. Bunların yanı sıra İdlib, Rakka, Halep ve Deyr Ez Zor eyaletlerinin güney yarıları da yine Esad'ın kontrolünde. Ayrıca Nusaybin ve el Esker şehirlerinin içerisinde de rejimin kontrol ettiği küçük cepler var. Bu şekilde Rusya ve İran destekli Suriye rejimi ülkenin üçte ikisini kontrol etmeye devam ediyor,

• Rejimin ardından ülkede en fazla kontrol sahibi olan ise Kürt gruplar. Bunlar içinde YPG, YPJ, SDF ve PKK mevcut. Kürt gruplar da Haseke eyaletinin kuzey batısı hariç tümü, Rakka'nın kuzeyi hariç güneyinde yer alan rejimden geri kalan orta bölümü ve Halep eyaletinin kuzey doğusunu kontrol ediyor,

• Üçüncü aktör ise Türkiye destekli muhalif gruplar. Bunlar da Afrin'den Cerablus'a ve Akçakale'den Ceylanpınar'a ülkenin en kuzeyinde Türkiye sınırında birbiriyle teması olmayan iki yatay uzun koridoru kontrol ediyor. Ayrıca Humus'un güney doğusu ve ve Rif Dimaş eyaletinin doğusundaki bir bölümde yine muhaliflerin kontrolünde,

• Ülkenin en güney batısında İsrail ile Suriye arasında yer alan Snir ile Afik şehirleri arasındaki ihtilaflı bölgede de Birleşmiş Milletler ve batılı ülkeler etkili,

• Bunların dışında hala IŞİD ve Tahrir el Şam/El Nusra gibi fanatik İslamcı örgütlerin de barınabildikleri yerler var. Bunların başında İdlib geliyor ve özellikle Esad rejiminin kontrol ettiği alanda küçük cep bölgeler olarak yer alıyorlar (Euronews, 2022).

9.4 Şam ile Uzlaşmama Israrı

Türkiye, 1998 yılından 2011 yılına kadar aşama aşama Suriye ile ilişkileri iyileştirerek geldiği noktadan, Suriye iç savaşının ilk aşamasında hemen vazgeçmek istememiştir. Fakat reform talepli protestoların artması, Esad yönetiminin diplomatik girişimlere olumsuz yaklaşımı ve agresif tutumu ayrıca ilerleyen süreçte orantısız güç kullanımına

gitmesiyle Türkiye'nin politikasında değişime gitmesine neden olmuştur. Türkiye için Suriye halkının talepleri daha önemli bir konu olmuş ve 'Esad gitmeli' noktasına gelmiş ve bundan sonraki süreç bu doğrultuda artarak devam etmiştir. 2014 yılında IŞİD/DAEŞ'in faaliyetlerini arttırması ve güç kazanması hem bölgesel hem de küresel boyutta tehdit oluşturmuş, ABD ve Batı ülkeleri politikasında değişime giderek, bu örgütle mücadele etmeye başlamıştır. Terörle mücadele kapsamında PYD/YPG'yi desteklemeye başlayınca, Türkiye ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü bu örgütleri sorun olarak öncelikli meselesi olarak görmeye başlamıştır.

Rusya'nın da IŞİD ile mücadele maksadıyla Suriye iç savaşına dahil olmasıyla bölgede dengeler değişmiştir. Bu bağlamda Esad rejimi güç kazanırken, ABD ve Batı ülkeleri IŞİD'i bitirmeye odaklanmış, Türkiye'nin ise 'Esad gitmeli' konusundaki politikasında değişim yaşanmamış, fakat Esad'ın en büyük destekçileri olan Rusya ve İran ile krizin çözüme yönelik işbirliği içine girmiştir. Türkiye'yi en çok rahatsız eden konu PKK ve uzantılarının Suriye topraklarında bir devlet kurması ihtimalidir. Türkiye bu bağlamda, ABD ve Batılı ülkeleri bu oluşumlara destek vermesinden ötürü sık sık eleştirmiştir.

Türkiye, Suriye'de yaşanan tüm gelişmelerin ve kriz ile ilgili tüm kararların şekillenmesinde yer alırken, savaşın başladığı günden bugüne kadar Esad yönetiminin hala görevde devamlılığını sürdürürken ve ayrıca en büyük destekçileri olan Rusya ve İran ile barışa yönelik oluşturulan Astana Platformu üzerinden görüşmelere yürütülürken, Ankara ve Şam'ın neden diplomatik temaslar gerçekleştirmediği soru işareti olarak görülmüştür. Karşılıklı olarak süreç içinde iki ülkenin bir birbirine agresif tutumları ve söylemleri de temasları engelleyici etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2021 yılı sonu ve 2022 yılı başı olarak Suriye'deki askeri kontrol 3 kısma bölünmüş durumda; rejim kontrolü altındaki bölge %68.38 oranında, Türkiye'nin de desteklediği Suriye muhalefetinin kontrolü altındaki bölge %10.98 oranında ve ABD ve Batılı ülkelerin desteklediği Suriye Demokratik Güçler (SDG)'nin kontrolünde olan bölge %25.64 oranındadır. SDG'nin bu oranda ciddi bir alan hakimiyeti kurduğu görülmektedir (Nasrallah, Şerife ve el-Abdullah, 2021). Ayrıca savaşın etkisiyle milyonlarca insan yerlerinden edilmiş ve göçe mecbur bırakılmıştır. Türkiye bu göç dalgasından en çok etkilenen ülke olmuştur. 5 bin kişinin Türkiye'ye giriş yapmasıyla başlayan süreç, resmi

rakamlarca Türkiye'de Suriye sığınmacı sayısı 3 milyon 577 bin 714 kişi olarak açıklanmıştır (mülteciler.org, 2022). Bu bağlamda hem ulusal güvenliği tehdit eden oluşumlar hem de mülteci sorunu Türkiye'nin Suriye'ye krizinin her aşamasında olmasını gerekli kılan başlıca iki sebep olarak görülebilir (Bağ, 2019).

Türkiye terörle mücadele kapsamında Suriye'ye topraklarında birçok kez kara harekâtı (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı Harekâtları) düzenlemiş ve operasyonların sonucunda kontrolü sağlanan alanlarda büyük çapta inşaat faaliyetlerini yürüteceğini ve Türkiye'de bulunan sığınmacıları bu alanlara yerleştireceğini ve Suriye'nin anayasal yapısının değişeceğine yönelik beklentilerini vurgulamıştır. Bu bağlamda Türkiye kontrolünü sağladığı alanlarda destekte bulunduğu oluşumlar için Suriye sınırları içinde otonom bölgeler kuracak olması, bu durumun PKK ve türevleri için de otonom bölge oluşturulmasının önünü açabilecek gerekçenin oluşmasını sağlayabilmektedir. Nitekim ABD'nin tamamen çekilmek üzere Irak'a askeri birliğini kaydırmaya başlaması ve bu söylemler üzerine tekrardan Suriye'ye dönüp petrol bölgelerinin kontrolü sağlaması ve bunu da PYD için kontrol altında tutuklarını amaçladıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum Ankara ile Şam'ın uzlaşmamasının olumsuz sonucu olarak sayılabilecek bir örnektir. Çünkü 'Ankara ile Şam uzlaşamaz' algısı ve Türkiye'nin Esad yönetimine karşı söylemleri sahada psikolojik üstünlüğü ABD ve PKK ve türevlerine bir koz olarak bırakmıştır (Ünal, 2019).

Ayrıca kontrolünü elimize aldığımız yerlerde kalıcı olacağımızı düşünmek ya da Suriye Milli Ordusu (SMO) yönetiminde otonom bölgeler kurmanın ve de federalleşmiş bir Suriye'nin içine bunları dahil etmeye çalışmayı düşünmenin olumsuz yönde önemli sonuçlarının ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Bununlar birlikte Ankara, Şam'a yönelik politikasından temelden bir değişeme gitmediği sürece uzun vadede ulusal çıkarlarını etkileyecek sıkıntıların baş göstermesine neden olabilecektir. 'komşularla sıfır sorun' ekseninde ilerleyen ve geliştirilen dış politika Suriye krizi sonrası ideolojik ya da duygusal bir takım nedenlerle bölge ülkeleriyle de ilişkilerde kötüleşme hatta durma noktasına gelindiği görülmüştür (Ünal, 2021).

2020-2021 yılına gelindiğinde Esad rejimiyle normalleşme sürecine giren Arap ülkeleri, savaş sonrası dönemde Suriye'nin yeniden inşasında yer almayı istemekte ve ekonomik

kazanımlara şimdiden odaklanmış şekilde hazırda beklemektedirler. Zengin körfez ülkelerinin yanı sıra Ürdün, Irak ve Lübnan Suriye ile karşılıklı olarak ticari iş birliğini canlanmasını amaçlamaktadırlar (Alsharıf, Biçeroğlu ve Duran, 2021). 2021 yılı Türkiye için de değişim yılı olmuş ve İsrail, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile normalleşmeye gitmiştir. Ayrıca Mısır ile de normalleşme adımları başlatmıştır. Özellikle Sisi ile Katar'da bir araya gelmesi ve el sıkışıp samimi bir görüntü vermesi basında büyük yer tutan bir gelişme olmuş, 'Esad ile de bir normalleşme adımı atılacak mı' sorusuna yanıt veren Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, *"Esad ile görüşme olabilir siyasette küslük dargınlık olmaz. Eninde sonunda uygun şartlarda adımları atarız"* ifadesini kullanmıştır (Cumhuriyet, 2022).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suriye ile uzlaşma adımına yönelik başka bir açıklaması da şöyle olmuştur; *"çok da uzak olmayan bir gelecekte"* mümkün olabileceğini ifade ederek, *"Putin bu yolu yavaştan hazırlıyor. Bu Suriye'de çok büyük bir değişimin başlangıcı olabilir ve Türkiye'ye çok olumlu etkide bulunabilir. Rusya'nın da birçok alanda gerilmişken bu onun da yararına olabilir"* sözleriyle düşüncelerini ortaya koymuştur. Ayrıca yine Şam ile ilişkilere yönelik Endonezya'da yapılan G20 zirvesi sırasında açıklamalarda bulunmuş; Beşar Esad ile *'sil baştan'* yapılabileceğini ifade ederek, *"Siyasette ebedi olarak dargınlık, kırgınlık, küslük olmaz. Haziran seçiminden sonra bir sil baştan yapabilir"* ifadelerini kullanmıştır (Euronews, 2022).

İstihbarat düzeyinde görüşmelerin sağlandığı Ankara Şam görüşmelerini teyit eden Beşar Esad, bunun bilgi alışverişi ile sınırlı olduğunu ifade ederek, aynı zamanda bu temasların ilişkileri iyileştirmeye yönelik katkısının olduğunu da vurgusunu yapmıştır. Suriye'nin beklentilerini karşılamak için Türkiye'nin çaba gösterdiğini fakat bunun sözde bir yaklaşımla değil, pratikte de görünür olmasını beklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Esad, PYK/YPG ile oluşan temasların 'aşiret ilişkisi' olarak düşünülmesini ve bu temasların hizmet ve geçim gibi problemler çevresinde oluştuğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 2022).

Reuters haber ajansının bu konuyla ilgili geçtiği haberde Suriye ile ilgili üç kaynaktan edinilen bilgiyi de dayanak göstererek, Beşar Esad'ın Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in de katılacağı görüşmeyi reddettiği iddia edildi (Gebeily, Coşkun

ve Bassam, 2022). Diğer taraftan aralında iki Türk yetkilinin de olduğu kaynağa göre Reuters'e "Şam'ın görüşme için ayak diremesi yönündeki iddiaların tartışılır olduğunu ve liderler arasında nihai bir görüşme için işlerin yolunda gittiğini" ifade etmişlerdir (Euronews, 2022).

Suriye krizi özellikle Türkiye'yi doğrudan etkilemiş ve bu krizin faturası da elbette ağır olmuştur. Nitekim yadsınamaz bir gerçek var ki, Esad ve yönetimi hala görevlerine devam etmekte ve bunu sürdüreceği de anlaşılmaktadır. Arap ülkelerinin bir kısmı Suriye ile normalleşmeye gitmiş diğer bir kısmı da normalleşmek ve iş birliği içine girmek için bir çabası içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda savaş sonrası fırsatlardan yararlanmak istedikleri aşikardır. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye'nin milyonlarca sığınmacı problemi ortadayken ve de ulusal çıkarlarını tehdit eden oluşumların tehlike boyutu git gide artıyorken bu oluşumlara karşı Esad ile uzlaşmama ısrarı anlaşılır bir tutum gibi gözükmemektedir. Esad ile işbirliği içine girip bu tehlikeleri ve dezavantajlı durumu tersine döndürmek için çok sebep bulunduğu da gözükmektedir.

9.5 2021 Yılında Türk Dış Politikası'nda Yaşanan Kapsamlı Değişiklikler, Bölge Ülkeleriyle Uzlaşma Siyaseti ve Muhtemel Senaryolar

Türkiye, Arap Baharı süreciyle beraber bölgesel güç konumundaki ülkelere 'karşı' politikalarla kendisini konumlandırmış ve bu tavrını uzun yıllar devam ettirdiği görülmüş ve Arap Baharı'nın reform taleplerini benimseyerek demokratikleşme adımlarına destekte bulunmuştur. Bu nedenle Arap Baharı sürecinden etkilenen monarşik ve otokratik özelliklere sahip bölgesel ülkelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte İsrail gibi göreceli olarak demokratik denebilecek derecede bir ülkeyle yaşanan çatışma durumunun yanında Arap Baharı süreciyle de bölge ülkeleriyle oluşan sorunların ulusal çıkarlarda ayrımların yaşandığını göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'in güney kıyıları ve Arap yarımadası ülkeleriyle ilişkilerinde problemler git gide kötü bir hâl almıştır. Bu çevrede bölgede yalnızlaşma başlamış ve bu yalnızlaşma 'değerli yalnızlık' olarak atfedilmeye başlanarak bu olumsuz durum dönemsel olarak güzelleştirilmeye çalışılmış olsa da son tahlilde diplomatik sıkışmışlık durumu, askeri girişimlerden edinilen başarıları da tehlikeye iten bir nitelik oluşturmaya başladığı

görülmüştür. Nihayetinde birçok nedenden dolayı Türkiye, oluşan bu yeni konjonktürde dış politikasının sürdürülebilir olmadığını anlamıştır (Çiçekçi, 2022).

Bu bağlamda 2021 yılı içinde Türk dış politikasında kapsamlı değişikliklere gidildiği ve uzlaşma siyaseti adımlarının atıldığı gözlemlenmiştir. Bu normalleşme adımları iki ilişkilerde problem yaşanan neredeyse tüm ülkeleri kapsayan doğrultuda ilerleme göstermiştir. Nitekim bu değişimin yaşanmasında bölgesel yalnızlık ve beraberinde gelen dış politikada askerileşme siyaseti, bu girişimler sonucunda gelen ekonomik yükümlülük ve de ayrıca ABD'nin hegemon güç olma politikasında çekimser tavrı veya politikasındaki farklılaşma belirtileri gibi nedenler Türkiye'nin dış politikasını gözden geçirmeye iten etmeneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada birçok sebep mevcut fakat dikkat çekilmesi gereken önemli bir etmen de ABD seçimlerinde Joe Biden'in başkan seçilip yönetimi eline alması ve dış siyasette Donald Trump 'tan farklı bir yol izlemesi olarak görülebilir (Çiçekçi, 2022).

Bu çerçevede, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İsrail, Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkeler başta olmak üzere bölgesel anlamda birçok ülkeyle uzlaşma ve normalleşme girişimleri başlatmıştır. Ayrıca Türkiye, 2021 yılında jeopolitik gerilimlerden uzak ve gerek Batı ülkeleri gerekse Doğu ülkeleri ile çatışmasız bir politika arayışı içinde bir tutum sergilemiştir (BBC, 2022).

2021 yılı Türk dış politikasında normalleşme adımlarının atıldığı ve geliştirildiği bir yıl olmuş, gergin ilişkilere sahip olduğu BAE, İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır ile kapsamlı bir normalleşme sürecine temkinli bir şekilde girişimlerin olduğu gözlenmiştir. İlişkilerde yeni bir sayfanın adımları olarak üst düzey ziyaretlerin gerçekleştiği gelişmeler dikkat çekmiştir. Sadece bu ülkelerin içinde Mısır ile normalleşme de farklık olmuştur, normalleşme süreci sadece istihbarat düzeyinde ilerleme gösterebilmiştir. Nitekim normalleşme süreci ilk olarak ve en hızlı şekilde BAE ile gerçekleşmiştir. Bu hızlı normalleşmenin nedeni lider düzeyinde ve iki ülkenin siyasi elitinden hızlı çözüm önerileri getirmeleri sayesinde kısa sürede uzlaşmanın sağlanmasına katkı sağlamıştır (Duran, 2021).

Türkiye normalleşme girişimlerini lider düzeyinde yürütmesi olumlu gelişmelerin hızla sürdürülmesini sağlamıştır. Nitekim bu dönemde Recep Tayyip Erdoğan'ın olumlu

yaklaşımı normalleşmenin her adımında görülmüştür. Türkiye'nin lider diplomasisi İsrail ilişkilerinde de görülmüş ve bu yönde de olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda 9 Mart 2022 tarihinde İsrail Cumhurbaşkanı İzak Herzog'un Ankara'yı ziyaret etmesi çok önemli bir gelişme olmuş ve ilişkilerdeki yaklaşık on yıl süren gergin havayı dağıtmış ve ilişkilerde yeni bir sayfanın açılmasına sebep olmuştur. Ayrıca 24-25 Mayıs 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İsrail ve Filistin'e yapmış olduğu ziyaret sonrasında ilişkilerde normalleşmede mutabık kalındığı vurgulanmıştır (Oruç, 2022). Ayrıca ilerleyen süreçte iki ülke karşılıklı olarak büyükelçi ataması yapmışlardır (Anadolu Ajansı, 2022). Ayrıca Türkiye-İsrail ilişkilerinin önemine vurgu yapan Recep Tayyip Erdoğan, "Türkiye-İsrail ilişkileri bölgemizin istikrarı ve güvenliği bakımından hayatidir. Tabii bu konuda özellikle sizlerin desteğini önemsiyorum. İş birliğimizi geliştirmeye, yüksek potansiyelimizi daha iyi değerlendirmeye hazırız. Temas ve diyaloğu sürdürmeye önem veriyorum, zira bunun ortak menfaatimize olduğuna inanıyorum." ifadelerini kullanmıştır (BBC Türkçe, 2021).

Türkiye'nin normalleşme girişimlerindeki hedef ülke konumunda bu kez Suudi Arabistan yer almıştır. Kaşıkçı davası iki ülke ilişkilerinde temel problem olan bir konu olmuş ve bu meselenin neticelendirilmesi sonrası iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Kaşıkçı davası Suudi Arabistan'a devredilmesi ve suçluların da Riyad tarafından yargılanması Suudi yönetiminin uzun zamandır talepte bulunduğu bir hususdur. 28-30 Nisan 2022 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Riyad'a ziyarette bulunmuş, Kral Selman ve Veliaht Prens Muhammed bin Selman ile görüşme sağlamıştır. Bu sayede işbirliği ikili ilişkilere yansımıştır (Ulrichsen, 2022). Ayrıca Türkiye-Suudi Arabistan normalleşmesinin diğer körfez ülkelerine de etki etmesi açısından çok önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bununlar birlikte körfez ülkeleri ile normalleşmenin ve bu sayede gerginleşen havanın dağılmasıyla ve de işbirliği alalarının kurulması bakımından İran'ı da dengeleyici bir etkiye sahip olabileceği önemi de vurgulanmalıdır (Bakır ve Ersoy, 2022).

Türkiye-Mısır normalleşmesi diğer ülkeler ile normalleşmeye kıyasla yavaş ilerlemesi beklenen bir durum olmuştur. Nitekim iki ülke arsında 2013 yılından bu yana güvensizlik

temeline indirgenen ilişkilerden doğan problemler kronikleşmiş bir hâl alınca, ilişkilerin bir anda düzene girmeyeceği de bilinmekteydi, fakat imkânsız olmayacağı da 2022 yılında görülmüştür. Çünkü 20 Kasım 2022 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2022 FIFA Dünya Kupası'nın açılış töreni için gittiği Katar'da liderler için yapılan resepsiyona katılarak ilk kez yüzü yüze geldiği Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi ile el sıkışması ve kameralar önünde sıcak bir görüntü vermesi bunu destekler nitelikte olmuştur. Konuya ilişkin Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Bir süreç başlayabilir demiştik. Böyle bir sürecin başlaması için burada bir adım atılmış oldu ve hayırlısıyla görüşmeleri yaptık" ifadelerini kullanmıştır (BBC, 2022).

Türkiye, 2016 yılından itibaren nerdeyse her yıl ulusal güvenliğini korumak amacıyla BM Güvenlik Konseyi 51'nci maddesinde geçen 'meşru müdafaa hakkı' kapsamında hukuksal kararı gözeterek Suriye topraklarında askeri operasyon yapmıştır. 2021 yılı önceki yıllara göre daha sakin geçtiği görülmüş ve bu nedenle herhangi bir askeri operasyon gerçekleştirilmemiştir. Yılın son çeyreğinde bir operasyon yapılması yönünde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nden tezkere kararı çıkmış, fakat bu operasyon gerçekleşmemiştir (TRT Haber, 2021). 2021 yılı dış politikada karar alıcıların Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan PYD/YPG terör örgütlerinin varlığının sonlandırılması yönelik girişimlerin devam ettiği görüldüğü bir yıl olmuştur (Duran, 2021).

Türkiye, Suriye ile normalleşme adımlarını atmaya başlamış, fakat netlik kazanan ya da gözle görülür bir ilerleme henüz görülmemiştir. İki ülke arasında son zamanlarda sadece istihbarat düzeyinde görüşmelerin gerçekleştiği bilinmektedir. Konuya ilişkin Türkiye'nin son Şam büyükelçisi Ömer Önhon, "Süreç belli bir olgunluğa erişmiş olmalı ki istihbarat başkanları düzeyinde, üstelik de Şam'da görüşüldüğü açıklandı. Bir de bizim istihbarat başkanımızın Türkiye'deki konumunu göz önünde bulundurduğunuz zaman bunun önemini gayet iyi anlamak mümkün" sözleriyle yorumda bulunmuştur (BBC, 2022). Ayrıca 2 Aralık 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da "Türkiye ile Suriye arasında istihbarat düzeyinde görüşmeler gerçekleştirildi" ifadesini kullanması da bu görüşmelerin devam ettirildiğini göstermiştir. (Yeni Şafak, 2022).

Çavuşoğlu 12 Ağustos 2022 tarihinde Ankara'da düzenlenen 13. Büyükelçiler Konferansı'nın son gününde açıklamalarda bulunmuş; Suriye Dışişleri Bakanı Faysal Mikdad ile Ekim 2021'de görüştüğünü dile getirmiş, "Suriye'nin tek çıkar yolu siyasi uzlaşı. Teröristlerin temizlenmesi lazım. Kim olursa olsun, adı ne olursa olsun...Diğer taraftan muhalif Suriyelilerle rejim arasında bir barışın olması gerektiğini, Türkiye olarak böyle bir durumda buna destek olabileceğimizi de söyledik" açıklamasına ek olarak "Muhalefetle Suriye'deki rejimi bizim bir şekilde anlaştırmamız lazım. Aksi takdirde kalıcı bir barış olmaz, bunu hep söylüyoruz" ifadelerini kullanmıştır (BBC, 2022).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 20 Kasım 2022 tarihinde Katar'da Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile el sıkışması ve sohbet etmesi sonrasında bu fotoğraf karesi basında geniş yer bulmuştur. Bu bağlamda gazetecilerin, 'Beşar Esad ile de görüşme olacak mı?' sorusuna Erdoğan, "Siyasette ebedi olarak dargınlık, kırgınlık, küslük olmaz. Vakti, zamanı geldiği anda oturur, değerlendirir, ona göre de bir yenilemeyi yapabilirsiniz" cevabını vermiştir (BBC, 2022). Reuters haber sitesinin 3 farklı kaynağa dayandırarak 'Esad'ın Erdoğan ile görüşmeyi reddettiğini' ileri sürdü. Ayrıca Esad'ın somut adımlar atılmadığı sürece bu görüşmenin fayda sağlamayacağına inandığı ve bu sebeple görüşmeyi yararsız bulduğu, ayrıca Türkiye'nin 2023 seçimlerini de göz önünde bulundurduğunu herhangi bir yakınlaşma sürecinin seçim öncesi olamayacağı yorumunda bulunduğu iddia edildi (Euronews, 2022). Bu tür iddialar gündeme gelse de Rusya'nın, Türkiye ile Suriye normalleşmesini desteklediği ve bu konunun üstüne durduğu bir atmosferde olumlu anlamda sonuçlar getireceği de düşünülmektedir (Ünal, 2022).

Türkiye, bir takım nedenlerden ötürü bu zamana kadar uzlaşma adımı atmadığı Suriye konusunda, mevcut uzlaşmama politikasını değişen ve farklılaşan koşullar neticesinde ve lider düzeyinde yapılan açıklamalara bakıldığında gözden geçirmeye ve normalleşmeye karar verdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ifade edilmelidir ki; milli-üniter yapıdaki Suriye'ye yeni bir anayasa dayatılması ve bunu da mevcut Suriye yönetimine kabul ettirilmeye çalışılması mümkün görünmemektedir. Ayrıca Suriye'de federal ya da bir çeşit otonom bölge kurulması yönünde beklentimiz var ise bu en çok PKK ve türevlerinin işine yarayacaktır. Çünkü Fırat'ın doğusunda zaten denetim sağladığı topraklarda bir yapılaşmaya sahip ve ABD ve Batılı ülkelerce destek görmekte olup, Esad yönetimiyle de ilişkisi mevcut. Bu bağlamda Türkiye'nin elinde tuttuğu bölgelerde kalıcı olması

günümüz uluslararası düzene aykırı bir durum olmasının yanında uzun vadede ulusal çıkarları da tehlike altına sokabilmektedir. Bu nedenle otonom bölge olarak belirlenen yerlerde Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) denetimini desteklemek, diğer taraftan terör örgütlerine de koz verirken, kendi otonom bölgelerini resmiyete kavuşmasına dayanak gösterme ihtimali Türkiye ulusal çıkarlarına ters düşmektedir (Ünal, 2021).

Otonom bölge beklentisi içinde olmak hem ulusal çıkarlara ters hem de kabul ettirilebilir bir durum gibi görünmemektedir. Nitekim ne Suriye yönetimi böyle bir şeyi kabul eder ne de böyle bir şeyin dayatılması mümkündür. Suriye topraklarının üçte ikisine hakim olan Esad yönetimi, Rusya'nın desteği ile mevcut politikasını uzun yıllar yönetmeye devam edebilecek bir durumdadır. Fakat Türkiye'nin mevcut politikasını uzun yıllar sürdüremeyeceği birçok sebebi vardır. Bunlar; sayıcı milyonlarca olan Suriyeli sığınmacı sorunu, PKK ve türevlerinden kaynaklı ulusal güvenlik sorunu, hem ülke içindeki sığınmacılar hem de Suriye topraklarında bakılanların mali yükümlülükleri, iç siyaset ve ekonomik sıkıntılar vb. konular olarak sayılabilmektedir. Otonom bölge tehlikesine yönelik bir başka örnek ise şöyledir; Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, ABD'nin PKK/YPG'yi desteklediği ve bir devlet oluşturmasına yönelik destekte bulunduğu vurgusunu yaparak*, "bu, Amerikalıların uzun zamandır benimsediği 'böl ve yönet' çizgisidir"* ifadelerini kullanmıştır (Anadolu Ajansı, 2022).

10.SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye Suriye ilişkileri üç ana problem etrafında şekillenmiş ve inişli-çıkışlı bir yapıya sahip olmuştur. 1946 yılında bağımsızlığını ilan eden Suriye ile ilk sorun İskenderun (Hatay) 'un statü ne olacak problemiydi. Nitekim bu sorun uzun yılllar çatışmacı bir zemine oturtulsa da, Hatay 29 Haziran 1939 tarihinde Türkiye topraklarına katılmıştır. Fakat yine de uzun yıllar iki ülke arasında sorun olarak varlığını devam ettiren bir konu olmuştur. Suriye ile ikinci sorun sınırları aşan sular sorunu da yine iki ülke ilişkisini olumsuz anlamda etkilemiştir. Üçüncü sorun terör (PKK) sorunudur. PKK terör örgütü 1978 yılında Abdullah Öcalan tarafından Diyarbakır Lice'de kurulmuş, Türkiye topraklarında terör faaliyetlerine girişmiştir. Daha sonra Suriye topraklarında kamplaşmış ve örgüt lideri de Suriye topraklarına yerleşmiş, Türkiye'ye faaliyetlerini Suriye topraklarından sürdürmüştür. Terör örgütünün Suriye yönetimince desteklenmesi iki ülke arasındaki problemlerden Türkiye'yi rahatsız eden en önemli konu olmuştur. Türkiye diplomatik yollarla beklentisini ve bu konudaki hassasiyetini ortaya koymasına rağmen girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Terör örgütünün Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerine devam etmesi ve arttırması sonucunda Türkiye, bunun artık bu şekilde devam edemeyeceğine diplomatik girişimlerin sonuç vermeyeceğine kanaat getirerek, 8 Ekim 1998 tarihinde Suriye'ye karşı savaş ilan etmiştir. Uluslararası topluma yapılan bu duyuru sonrasında Suriye, bu kararlı mesajın ardından Türkiye'nin beklentisini gerçekleştirme mecburiyetinde kalmıştır. Nihayet 9 Ekim 1998 tarihinde terör örgütü PKK'nın kampları kapatılmış ve örgüt lideri Abdullah Öcalan da Suriye topraklarından sınır dışı edilmiştir. Türkiye, beklentisinin gerçekleştiğini görünce savaş kararından vazgeçmiştir. Türkiye zorlayıcı diplomasi ile sonunda istediği sonucu elde edebilmiş ve böylece Türkiye-Suriye ilişkilerinde mihenk taşı olacak Adana Mutabakatının da önü açılmıştır. İki ülke heyetleri Adana'da bir araya gelerek terörle ortak mücadeleyi içeren 19-20 Ekim tarihli Adana Mutabakatını imzalamışlardır. Bu anlaşma sonrasında iki ülke ilişkisinde normalleşme sürecine girilmiştir. İki ülke ilişkisi bu anlaşmadan sonra ivme kazanarak önemli ölçüde yol almıştır.

Adana Mutabakatı iki ülke ilişkilerinin sorunlu alanlarına bir çizgi çekmiş ve yeni bir sayfa açılmasına imkân vermiştir. Karşılıklı iyi niyet adımları atılarak anlaşmaya bağlılık pekiştirilmiştir. 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü sonrasında Türkiye'den Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in devlet kademesindeki en üst düzey katılımı Suriye yönetimince önemli görülmüş ve olumlu karşılanmıştır. Karşılıklı olarak ziyarette bulunmalar ve işbirliğine gidilebilecek alanlar üstünde çalışmalara başlanmıştır. Nitekim bu ziyaretlerin en önemlisi 2004 tarihinde Beşar Esad'ın Ankara'yı ziyaret etmesi olmuştur. İlişkiler bundan sonra çok yönlü gelişme göstermiştir. Esad 2009 yılındaki Ankara ziyaretinde ise iki önemli anlaşmaya imza atmıştır. Bunlar 16 Eylül 2009 tarihli 'vizelerin kaldırılması' ve 16 Eylül 2009 tarihli 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması anlaşmalarıdır. Ekonomik zemine oturtulan ilişkiler bu anlaşma sonrasında daha ivme kazanmıştır.

İki ülke ilişkisinde karşılıklı iyi niyet adımları atılmış, çok yönlü işbirliği içine girilmiş ve ekonomik zemine oturtulan ilişkilerdeki işbirliğinin önünün açılması için vizelerin kaldırılması ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi gibi anlaşmalara gidilmiştir. Bu girişimlerle iki ülke arasında ekonomik entegrasyon amaçlanmıştır. Fakat Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi konulardaki talepleri kapsamında Arap Baharı isimli isyanların başlaması ve 2011 yılında Suriye'ye sıçraması sonrasında Türkiye-Suriye ilişkileri çıkmaza girmiştir.

Suriye'de reform talepli protestoların başlaması sonrasında Esad yönetimi protestoları bastırma yoluna gitmiştir. Türkiye bu süreçte gerek Dışişleri Bakanı gerekse Milli istihbarat Başkanını Suriye hükümetiyle görüşmesi için Suriye'ye göndererek diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Fakat Türkiye, bu girişimlerinde sonuç alamamıştır. Suriye halkı reform talepleri amacıyla başlattığı protestolar ile değişimin gerçekleşeceği beklentisi içindeyken bu beklenti, Esad yönetiminin orantısız güç kullanımıyla karşılık bulmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye ilk başta iki ülke ilişkilerini geldiği noktadan bozulmasına yol açacak adımlardan kaçınmışsa da artan şiddet olayları ve Suriye halkının taleplerine duyarsız kalamamıştır. Türkiye, diplomatik girişimlerden de sonuç alamayınca Suriye politikasını değiştirme yolunu seçmiştir. Artık Türkiye-Suriye ilişkileri bu aşamadan sonra yeni bir sürecin içine girmiştir. Türkiye, Esad yönetiminin

gitmesi gerektiği fikrini savunmaya başlamıştır. Bunun sonucunda iki ülke ilişkisi çıkmaza girmiştir.

Türkiye, 'Esad gitmeli' fikrini savunmaya başladıktan sonra ilk zamanlarda ABD ve Batılı ülkelerle hareket etmiştir. Ayrıca Esad yönetimine karşı muhalefeti desteklemeye başlamıştır. Esad yönetimi Rusya ve İran tarafından desteklenmektedir. Türkiye ise bu süreçte NATO'daki müttefikleriyle hareket ediyordu. 2014 yılına gelindiğinde IŞİD/DAEŞ, Suriye topraklarında önemli alan hakimiyeti kurmuş ve bu hızlı ilerleyişi ile elde ettiği topraklarda çıkardığı petrolün ticaretini yaparak ekonomik gücünü arttırmıştır. Hem bölgesel hem de küresel ölçekte ülkeleri tehdit eden bu terör örgütü yaptığı kanlı eylemlerle tüm okları kendi üstüne çekmiştir. Bu bağlamda ABD ve Batılı ülkeler Suriye politikasında değişime gitmiş ve IŞİD/DAEŞ ile mücadeleyi birincil sorun olarak görmeye başlamışlardır. Fakat Türkiye hem IŞİD ile mücadele etmeyi hem de 'Esad gitmeli' fikrini savunmaya devam etmiştir.

Bu bağlamda ABD ve Batılı ülkeler IŞİD ile mücadele kapsamında PYD/YPG'yi desteklemeye başlamışlardır. Bu noktada Türkiye ile NATO müttefiki olan ülkeler arasında fikir ayrılığı yaşanmıştır. Türkiye PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görmekte ve desteklenmemesi gerektiği yönünde bir tavır içine girmiştir. Türkiye bu aşamada 'Esad gitmeli' fikrini savunmaya devam etmiş ve muhalefete desteğini sürdürmüştür. Fakat birlikte hareket ettiği ülkelerle PYD/YPG verilen destek konusunda fikir ayrılığı yaşayınca bölgede yalnız hareket etmeye başlamıştır.

Rusya, Esad yönetiminin ne büyük destekçisi olmuştur. Özellikle Eylül 2015'de Rusya'nın savaşa aktif katılımı sonrası bölgede dengeler Esad lehine değişim göstermiştir. Rusya da IŞİD ile mücadele bağlamında savaşa dahil olunca hem IŞİD hem de muhalefetin gücü kırılmıştır. Rusya hava saldırılarıyla dengeleri değiştirecek hamleler yapmış ve Türkiye'yi de hava saldırılarıyla rahatsız etmiştir. Rusya'ya ait SU-24 tipi bombardıman uçağı Türk hava sahasını ihlal etmesi ve defalarca uyarılmasına rağmen uçuşu gerçekleştirmeye devam etmesi sonucunda Rus jeti Türk pilotları tarafından vurularak düşürülmüştür. İki ülke arasında yaşanan uçak krizi ilişkileri çok olumsuz etkilemiştir. Rusya bu konunun çözümü için üç şart koymuştur. "Türkiye özür dilemeli, tazminat ödemeli ve sorumlu kişileri de yargılanmalıdır" taleplerinde bulunmuştur.

Türkiye bu talepleri karşılanmayacağını iletmiştir. Bunun üzerine, Rusya Türkiye'ye yönelik yaptırım paketi açıklamıştır. Bu nedenle, ilişkiler bir süre olumsuz yönde ilerlemiştir.

Bu bağlamda uçak krizden yedi ay sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e 'üzüntünüzü anlıyoruz' bağlamında ifade edilen 'kusura bakmayın' mektubu sonrasında, ayrıca iki ülke Suriye konusunda da birbirine olan ihtiyacı sebebiyle karşılıklı olarak çatışma yanlısı bir tavrın sürdürülmesinin fayda vermeyeceği düşüncesiyle ile Rusya'nın da bu mektubu olumlu karşılaması sonucunda ilişkilerin normalleşmesine yönelik adımlar atılmıştır. Kriz yerini yeni işbirliği alanlarına bırakmıştır. Türkiye, Suriye krizindeki politikasında 'Esad gitmeli' fikrinden vazgeçmemiş, fakat Esad'ı destekleyen Rusya ve İran ile hareket etmeye başlamıştır. Türkiye savaşın çözümüne yönelik Rusya ve İran ile hareket ederek çözüme katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiler Suriye krizi üzerinden derinlik kazanmıştır. Tahran konferansı, Astana Süreci ve Soçi Mutabakatı gibi krize yönelik çözümü amaçlayan bu girişimlerle bölgede önemli adımlar atılmıştır.

Türkiye, 2016 yılından 2020 yılana kadar neredeyse her yıl askeri operasyon düzenlemiştir. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı Harekâtları IŞİD/DAEŞ ve PYD/YPG'ye yönelik operasyonken, Bahar Kalkanı isimli operasyon ise sadece rejim askerlerine yönelik olmuştur. Türkiye PKK ve türevlerinin Fırat'ın doğusunda bir devlet kurmasının ulusal güvenliğine tehdit oluşturacağı endişesiyle bu gibi operasyonlarla bunu engellemeye çalışmaktadır. 2020 yılında Suriye'ye askeri operasyon kararı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde alınmasına rağmen operasyon gerçekleştirilmemiştir. 2021 yılında Türk dış politikasında değişimler yaşanmış ve bölge ülkeleriyle normalleşme adımları atılmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İsrail, Suudi Arabistan, Mısır ile normalleşme adımları atılmasına rağmen Suriye ile ilgili bir gündem görülmemiştir. Fakat bu uzlaşmama politikasının sürdürülebilir olmadığı da ilerleyen süreçte nihayetinde anlaşılmıştır.

Türkiye'nin Suriye ile uzlaşmama ısrarı 2022 yılına kadar sürmüştür. İstihbarat düzeyinde başlatılan uzlaşma girişimleri Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın normalleşme yanlısı ifadeleriyle tamamen netlik kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın

20 Kasım 2022 tarihinde Katar'da Mısır Devlet Başkanı Sisi ile el sıkışması ve sohbeti sonrası bu görüşme karesi gündemde önemli yer tutmuş, gazetecilerin, 'Beşar Esad ile de görüşme olur mu?' sorusuna Erdoğan, *"Siyasette ebedi olarak dargınlık, kırgınlık, küslük olmaz. Vakti, zamanı geldiği anda oturur, değerlendirir, ona göre de bir yenilemeyi yapabilirsiniz"* (Euronews, 2022) ifadeleri ile uzlaşma yanlısı olduğu niyetini ortaya koymuştur. Rusya'nın da bu görüşmenin gerçekleşmesine destek verdiği ve hatta koşulların sağlanması noktasında bir çalışma yürüttüğü ortamda, iki liderin (Erdoğan-Esad) görüşme gerçekleştirebileceği ihtimalinin yüksek olduğu kanaati hakimdir.

Türkiye-Suriye normalleşmesinin önündeki bir takım engellerin olduğu ortadadır. Bu engellerin kalkmasıyla ancak iki ülkenin normalleşmeye gitmesi mümkün olacaktır. Bu bağlamda Suriye, öncelikle olarak Türkiye'nin somut adımlar atıp atmayacağı konusunda hem bir beklenti hem de bir tereddüt içerisindedir. Suriye'nin üzerinde durduğu iki önemli konu vardır; bunlardan biri muhaliflere verilen desteğin sonlandırılması, diğeri ise Türk askerinin Suriye topraklarından tamamen çekilmesidir. Türkiye zaten Suriye topraklarında kalıcı olmayacağını ve Suriye'nin toprak bütünlüğü savunduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Bununla birlikte Türkiye için gelinen noktada iki önemli konudan birisi Fırat'ın doğusunda ulusal güvenliği tehdit edecek PYD/YPG'nin devlet kurmasının önüne geçilmesi, diğer konu ise sığınmacıların geri gönderilmesidir. Bu nedenle normalleşmenin sağlanması iki ülkenin de atması gereken adımlara bağlı olarak gelişecektir (Hamsici, 2022).

Türkiye, bu anlamda ilişkilerin normalleşme sürecinin hızlandırılması açısından ağır zararlara uğramış Suriye'ye karşı empati yapması ve gereken adımları atması önem arz etmektedir. Bununla birlikte milli-üniter bir anayasaya sahip olan Suriye'nin bu anayasasının değişmesini istemek Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla uyuşmayan bir beklenti olarak görülmektedir. Çünkü otonom bölgeleri içeren bir anayasanın ilerleyen zamanlarda Suriye'nin bölünmesine ve terör örgütlerinin bundan faydalanmasına yol açacağı gibi ulusal güvenliği de tehlikeye sokabilecek bir durumu ortaya çıkarabilmektedir (Ünal, 2022). Bu anlamda Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunmaya devam etmesi ve Suriye'deki siyasi birliği desteklemesi önemlidir. Ayrıca Suriye yönetimine rejim ifadesinin kullanılması normalleşme sürecinde karşı tarafı rahatsız edebilecek bir dil olarak görülebilir. Bu bağlamda öncelikle karşı tarafı rahatsız

edecek söylemlerden uzak durulması önemlidir. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzlaşmacı tavrıyla yaptığı açıklamalar ortadayken, bazı devlet yetkililerinin Esad yönetimine karşı tavırlı söylemlerini sürdürmeleri normalleşme sürecinin başlamasını zedeleyici etkenlerdir. (Ünal, 2022).

Suriye yönetiminin endişe duyduğu bir önemli konu ise Türkiye'nin IŞİD ve PYD/YPG ile mücadele kapsamında Suriye topraklarında askeri birliklerini konuşlandırması ve kalıcı olacakmış gibi bir görüntü vermesidir. Türkiye güvenliğini sağladığı bölgeleri Suriye yönetimiyle işbirliği içinde yapılacak faaliyetlerin yürütülmesi işini Şam hükümetine devredebilseydi, Suriye yönetimi bu gibi endişeler içine girmemiş olabilirdi. Fakat ilişkilerde yeni bir sürecin sinyalleri verilmişken bunu yine de yapmak mümkündür (Ünal, 2022) Bu bir iyi niyet göstergesi için fırsat niteliğinde adım olabilir.

PYD/YPG'nin Suriye topraklarında potansiyel bir tehdit olarak varlığını sürdürmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğine uzun vadede olumsuz etkileri dokunabilir. Türkiye de bu tehlikenin farkında olarak, bu sorunu birincil hedefine oturtmuş durumdadır. Fakat tam da bu noktada Suriye hükümeti ile bu tehdidin sonlandırılmasına yönelik anlaşma sağlayabilir, bölgedeki terör grupları temizlendikten sonra Türkiye güvenliği sağlarken, Suriye yetkilileri ise bu bölgeleri kendi sistemine entegre etme çalışmasını yürütebilir (Ünal, 2022).

2011 yılında Suriye savaşının başlaması ile Türkiye özellikle sığınmacı kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye sığınmacılara yönelik açık kapı politikası uygulayarak ciddi bir ekonomik yükün altına girmiştir. Türkiye bugün sayısı 3 milyon 577 bin 714 kişi (mülteciler.org.tr, 2022) olan Suriyeli sığınmacı sorunuyla gerek ekonomik, gerek güvenlik, gerekse sosyal ve kültürel anlamda da olumsuz etkilenmiştir. 3 Mayıs 2022 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, bir milyon Suriyeli sığınmacının gönüllü olarak gönderilmesi için bir çalışmanın yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye İdlib'te briket ev yapımına da devam etmektedir (Abatay, 2022).

Fakat özellikle Suriyeli sığınmacıların geri gönderilmesine yönelik bir çalışmanın Suriye yönetimi ile koordineli şekilde yapılması gereklidir. Bu bağlamda sığınmacıların kademeli olarak ilk adreslerine gönderilmesi işlemi yapılmadan önce uluslararası hukuk ve gönüllülük esası gözetilerek, sığınmacıların can, mal ve beden dokunulmazlığı hakkı

başta Rusya ve Türkiye olmak üzere BM ve NATO ülkelerinin de dahil edilmesiyle güvence altına alınması zorunludur. Aksi taktirde insan haklarını zedeleyici görüntülerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. 'Gönüllük esaslı' gönderimde güven vermek ve teşvikte bulunmak sığınmacıların geri dönüş işlemini hızlandıracaktır. Dolayısıyla bu da ayrı bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim sığınmacıların zorla geri gönderilmesi gibi bir durum mümkün değildir. 'Geri göndermeme ilkesi' bağlamında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 3. maddesinde, *"hiçbir Taraf Devlet, bir şahsı, işkenceye tabi tutulacağı tehlikesinde olduğuna dair esaslı sebeplerin bulunduğu kanaatini uyandıran başka devlete geri göndermeyecek, sınır dışı etmeyecek veya iade etmeyecektir"* ve ek olarak, *"bu gibi esaslı sebeplerin bulunup bulunmadığını tayin maksadıyla, yetkili merciler, söz konusu devlette mümkün olduğu kadar sistemli biçimde yaygın, açık seçik ve kütlevi insan hakları ihlalleri bulunup bulunmadığı dahil tüm ilgili hususları göz önünde tutacaktır"* ifadeleri yer almaktadır (mültecihaklari.org, 2019). Bu bağlamda Türkiye'nin, taraf olduğu uluslararası sözleşmeler çerçevesinde hareket etmesi gerektiği de göz önünde bulundurmalıdır.

Türkiye-Suriye ilişkileri geçmişten günümüze kadar bakıldığında, 3 dönemden oluştuğu görülmektedir;

1. Dönem: İskenderun (Hatay) sorunu, sınırı aşan sular sorunu ve terör (PKK) sorunu ekseninde gelişen inişli-çıkışlı ilişkiler,

2. Dönem: 1998 Adana Mutabakatı - 2011 Suriye iç savaşına kadar işbirliği içinde olunan iyi ilişkiler,

3. Dönem: 2011 Suriye iç savaşından günümüze (2022) kadar karşılıklı olumsuz söylemler ve Türkiye'nin Esad yönetimi ile uzlaşmama ısrarı olarak sayılabilir.

İki ülke ilişkisine bakıldığında araştırmalar sonucunda bu üç dönemin Türkiye-Suriye ilişkilerini oluşturduğu görülmektedir. Son zamanlardaki gelişmelere bakıldığında ise yeni bir dönemin açılması yakındır diyebilmekteyiz. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Esad ile ilişkilere yönelik Türkiye'de gerçekleşecek olan Haziran 2023 seçiminden sonra *'sil baştan'* yapabiliriz (Euronews, 2022) ifadesi ile yeni bir dönemin başlamasına ve iki ülke ilişkilerinde kapsamlı bir iş birliği içine girilmesi uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir.

Türkiye, lider düzeyinde uzlaşma yanlısı tavrını ortaya koymuş, Rusya ise bu normalleşme yolunda desteğini dile getirmiş ve uygun şartları oluşturma çabası içine girmiş durumdadır. Suriye ile anlaşmak özellikle Türkiye ulusal güvenliğine ve çıkarlarına fayda sağlayacağı yadsınamaz bir gerçek olup, son zamanlardaki gelişmeler çerçevesinde de yüksek ihtimalli olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin dördüncü dönemine yakın zamanda gireceğini söylemek mümkündür. Fakat ne zaman gerçekleşeceği ve gelişeceği belirsizdir. Gelinen noktada sağlam temeller üzerine oturtulacak ilişkilerin, iki komşu ülkenin her yönden yararına olacağı ortadadır. 12 Aralık 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da istihbarat düzeyinde rejim ile görüşme sağlandığını, *"Suriye rejimi ile istihbarat örgütleri aracılığı ile görüşüyoruz. Rejim gerçekçi davranırsa terörle mücadele, siyasi süreç ve Suriyelilerin geri dönüşleri konusunda birlikte çalışmaya hazırız"* (Haber Türk, 2022) ifadeleri ile doğrulamış ve iki taraftan da gelen açıklamalar çerçevesinde samimi bir normalleşmeden yana olduğu görülmüştür. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 14 Aralık 2022 tarihli Türkmenistan ziyareti sonrası gazetecilere yaptığı açıklamada Suriye konusuyla ilgili de Putin ile görüşme gerçekleştirdiğini söyleyerek, *"Önce istihbarat teşkilatlarımız, sonra savunma bakanları, sonra (üç ülkenin) dışişleri bakanları görüşebilir. Onların görüşmelerinden sonra biz liderler bir araya gelebiliriz. Sayın Putin'e teklif ettim ve o da olumlu bakıyor"* ifadelerini kullandığı aktarılmıştır (Retures, 2022).

Bu bağlamda, Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyileştirilmesine yönelik bazı adımların atılması şu şekilde sıralanabilir;

1. Öncelikli olarak Rusya'nın da katılımıyla iki ülke arasında diplomasi masası kurulmalıdır. Burada Rusya'nın zaten bir çalışmasının olduğu ve Türkiye'nin de istihbarat düzeyinde girişimlerinin yanında lider düzeyinde de olumlu söylemlerde ve girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

2. Geçmişte yaşanılan olaylar ve söylemler üzerinde durulması yerine, çözüm getirecek konular üstünde durulmalıdır. Tıpkı Adana Mutabakatı sonrasında sorunlu alanların üstünde durulmak yerine iş birliği içine girildiği gibi ilişkilerde yeni dönemde her adımda ortak çıkar gözetilebilir.

3. Özel temsilci formülü ile normalleşme sürecinde aktif bir diplomasi yürütülebilir. Suriye özel temsilcisi olacak bu kişi Suriye ile ilgi tüm faaliyetleri koordinasyonunu sağlayıp (Ünal, 2022), hem süreci hızlandırması hem de bölgede aktif rol oynayarak ilişkileri kuvvetlendirmesi açısından önemli bir girişim olacağı düşünülebilir.

4. 2010 Tarihli güncellenmiş Adana Mutabakatı benzerli ve kapsamı genişletecek günümüz konjonktürüne uygun maddeleri içerecek şekilde ortak bir mutabakat üstünde uzlaşma sağlanmalıdır (Ünal, 2022).

5. Suriye'nin toprak bütünlüğünün savunulmaya devam edilmesi normalleşme için olumlu bir yaklaşımken, muhalif gruba verilen desteğin normalleşmenin önünde bir engel olduğu açıktır. Ayrıca Suriye topraklarındaki her türlü yapılaşmaya karşı iki ülkenin askeri gücü, işbirliği içinde hareket etmesi iki ülkenin de yararına olacağı gözükmektedir.

6. Terör konusunda ortak bir mücadele içine girilirken, ekonomik iş birliği önündeki engeller de kaldırılarak iki ülke arasında ekonomik entegrasyon amaçlanmalıdır. Suriye'nin yeniden inşası sürecinde Türkiye'nin faydalanacağı birçok alan olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Burada başta inşaat sektörü olmak üzere neredeyse tüm sektörden Türk firmalarının faydalanacağı alanlar olacaktır (Ünal, 2022).

7. Sığınmacılar konusunda, başta uluslararası örgütler, Türkiye ve Rusya öncülüğünde olmak üzere uluslararası toplumun da dahil edilmesi ve de uluslararası hukuk ekseninde bu sorun için çözüm masası kurulması gerekmektedir. Sığınmacıların can, mal ve beden dokunulmazlığı hakkı güvence altına alınarak, geri gönderimde 'gönüllülük esası' gözetilmelidir.

Çalışma boyunca genel olarak ve özetle şunları söylemek mümkündür; Türkiye'nin Suriye'nin toprak bütünlüğü savunması, Adana Mutabakatı ruhuyla terörle ortak mücadele girişmesi, ekonomik iş birliği ve entegrasyonu savunması ve de sığınmacıların geri gönderilmesinde can, mal ve beden dokunulmazlığı hakkını güvence altına alarak önemli kazanımlar elde edeceği gözükmektedir. Taraf olunan uluslararası sözleşmeler çerçevesince geri gönderimlerin teşvik edilmeye başlanması konuları üzerinde çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu savaşta Türkiye, her türlü insani çabanın içine girmiş ve gelinen noktada Suriye savaşından en çok etkilenen ülke olmuştur. Çıkar odaklı

siyaset ekseninde yeni politikaların sahaya yansıması gerekmekte olup, iki ülke arasında uzlaşma ortamı oluşturulduktan sonra hızlıca işbirliği alanları üstünde çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkilerinde karşılıklı atılacak iyi niyet adımlarına bağlı olarak, girileceği beklenen yeni dönemde 'kazan-kazan' ilkesinin ön planda tutulacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1998),* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995).* Alkım Yayınevi, 15.

Albert, H. (2020). *Arap Halkları Tarihi,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Ada, S. (2005). *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939),* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydos V., ve Duran M. (2000). *Suriye Ülke Etüdü,* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Acun C., ve Keskin B. (2016). "PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG". Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2022 https://setav.org/assets/uploads/2016/12/20160222181213_pkknin-kuzey-suriye-orgutlenmesi-pyd-ypg-pdf.pdf adresinden alındı.

Acun C. (2015). "Kuzey Suriye'de PYD Kuşağı". Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2021 https://www.setav.org/kuzey-suriyede-pyd-kusagi/kuzey-suriyede-pyd-kusagi-2/ adresinden alındı.

Acun C. Köse, T. (2016). "5 Soru: Türkiye-Rusya-İran Anlaşması". Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. Erişim tarihi: 22 Aralık 2021 https://www.setav.org/5-soru-turkiye-rusya-iran-anlasmasi/ adresinden alındı.

Acer Y. (17.10.2008). "Sınıraşan Sular, Hukuksal Çerçeve ve Türkiye", Uşak Gündem 3 Aralık 2021 http://www.usakgundem.com/ makale.php?id=224 adresinden alındı.

Acer, Y. ve Kaya, İ. (2013). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*. Ankara: USAK Yayınları.

Aksu, F. (2008). *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aksu, B. (2011). *Beşar Esad Döneminde Türkiye Suriye İlişkilerindeki Değişim* (Yayın no. 396510) [Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp.

Aykan M. B. (1999). "The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View". Middle East Policy. Erişim Tarihi: 1 Mart 2022 https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA55316204&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=10611924&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon%7Ecace6976 adresinden alındı.

Abdi, Z. (2016). Türkiye'nin Suriye Politikası. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (Ed). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* içinde (s. 449-458) İstanbul: Beta Yayınları.

Atlıoğlu, Y. (2005). Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında Suriye. *Stratejik Öngörü,* 6. 5 Nisan 2022'de https://www.academia.edu/40729204/T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_ORTADO%C4%9EU_POL%C4%B0T%C4%B0KASINDA_SUR%C4%B0YE_2005_ adresinden indirildi.

Atmaca, A. Ö. (2016). Olay İncelemesi: ABD'nin Hakikat Ötesi Başkanı: Donald Trump. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47. 28 Mayıs 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/24852, s.105-111 adresinden indirildi.

Ağralı B. (2017). "Türkiye'nin IŞİD İle Aktif Mücadelesi: Fırat Kalkanı Harekâtı". Akademik Paradikma. Erişim Tarihi: 6 Aralık 2022 https://www.akademikparadigma.com/turkiyenin-isid-ile-aktif-mucadelesi-firat-kalkani-harekati/ adresinden alındı.

Ayhan V. (2009). “Türkiye-Suriye Arasında Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2021 http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=378 adresinden alındı.

Akpınar, P. (2015). Mediation as a Foreign Policy Tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(3): 252-268. 17 Ağustos 2021’de https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19448953.2015.1063270 adresinden indirildi.

Akgün B. (2012). ABD’nin Suriye Politikası. B. Akgün (Ed). *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözümler)* içinde (s.10-16) Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

Alpaslan B. İ. (2012). “Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?” Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. Erişim Tarihi: 14.05.2022 https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/555 adresinden alındı.

Ataman, M., ve Çağatay, Ö. (2018). Turkey’s Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 5(2), 13-35. 3 Mart 2022’de https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/574246 adresinden indirildi.

Aksoy, E., ve Bülent, A. (23.12.2004), “Erdoğan’dan Suriye’ye su sözü” Sabah Gazetesi Erişim Tarihi: 5 Mart 2022 http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/23/siy101.html adresinden alındı.

Awaad, A. F. (2020). “Iranian Saudi Rivalry Over the Regional Role... Syria as a Model”. Riview of Economics and Political Science, Erişim Tarihi: 13.05.2021 https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-07-2019-0094/full/pdf?title=iranian-saudi-rivalry-over-the-regional-role-syria-as-a-model/ adresinden alındı.

Aliyev C., Güler S. ve Teslova E. (05.03.2020). “Turkey, Russia Agree on Cease-Fire in Idlib, Syria”, Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 5 Mart 2022.

https://www.aa.com.tr/en/europe/turkey-russia-agree-on-cease-fire-in-idlib-syria/1756295 adresinden alındı.

Alsharıf, E., Biçeroğlu, E., ve Duran, K. H. Z. (24.09.2021), "Arap ülkeleri Suriye'de Esed rejimi ile normalleşme yolunda ilerliyor", Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 10 Mart 2022. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/arap-ulkeleri-suriyede-esed-rejimi-ile-normallesme-yolunda-ilerliyor/2373812 adresinden alındı.

Arslan R. (25.01.2017), "Astana Suriye görüşmeleri: Ne oldu; bundan sonra ne olacak?", BBC Türkçe Erişim Tarihi: 25 Ocak 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı (2018, Ocak 1), Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: İran ve Rusya sorumluluklarını yerine getirmeli, Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2021. https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/disisleri-bakani-cavusoglu-iran-ve-rusya-sorumluluklarini-yerine-getirmeli/1026806 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı (2018, Ocak 31). Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin Telefonda Görüştü, Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2021. https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-ile-putin-telefonda-gorustu/1048503 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı (2019, Ekim 22), Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında mutabakat muhtırası imzalandı, Anadolu Ajansı 6 Mart 2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-rusya-federasyonu- arasinda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/1622980 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı (2019, Ekim 9), Barış Pınarı Harekâtı Başladı, Anadolu Ajansı 10 Aralık 2021. https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/baris-pinari-harekati-basladi/1607139 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı (2021, Mart 14), Suriye'deki iç savaş 10'uncu yılını geride bıraktı, Anadolu Ajansı 14 Temmuz 2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-ic-savas-10uncu-yilini-geride-birakti/2175301 adresinden alındı.

Akşam Gazetesi (2021, Kasım 6), Hatay ne zaman kaç yılında nasıl alındı? Hatay'ın kurtuluşu kaç yılında oldu? Ne zaman Anavatan Türkiye'ye katıldı? Akşam Gazetesi 10 Nisan 2022. https://www.aksam.com.tr/gunes/hatay-ne-zaman-kac-yilinda-nasil-alindi-hatayin-kurtulusu-kac-yilinda-oldu-ne-zaman-anavat/haber-1217185 adresinden alındı.

Arabnews (2016, Ağustos 24), Biden Orders Syrian Kurds to Pull Back; Assad Govt Slams Turkish Incursion, Arabnews 17 Temmuz 2021. https://www.arabnews.com/node/974651/amp adresinden alındı.

Agos (2017, Mart 14), Üçüncü Astana görüşmeleri başladı, AGOS 10 Mart 2021. https://www.agos.com.tr/tr/yazi/17943/ucuncu-astana-gorusmeleri-basladi adresinden alındı.

Abatay B. (05.05.2022), "Suriyeli sığınmacıları ülkelerine göndermek uluslararası hukuka göre mümkün mü?", BBC Türkçe Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61331950 adresinden alındı.

Bagdonas, D. Ö. (2014). Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur. *Turkish Studies*, 15:1. 2 Ekim 2022'dehttps://journals.scholarsportal.info/details/14683849/v15i0001/139_rtfposiatpog.xml&sub=all adresinden indirildi.

Birand, M. A. (1993). *APO ve PKK*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Balbay, M. (2006). *Suriye Raporu*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Bilgin, T., ve Çelik, C. (2016). The Evaluation of The Effect of The Aircraft Crisis on Turkish Economy With Foreign Trade Data. *International Conference Of Strategic Research in Social Science And Education (Icosresse)*. 14(160), 101.

Bakir, A., ve Ersoy, E. (19.05.2022), "Saudi-Turkish Reconciliation is a Cause for Concern in Iran", Middle East Eye Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2022 https://www.middleeasteye.net/opinion/sau-di-arabia-turkey-reconciliation-iran-concern adresinden alındı.

Brandon, J. (2007). The PKK and Syria's Kurds, *Terrorism Monitor*, 5(3). 26 Kasım 2022'de https://jamestown.org/program/the-pkk-and-syrias-kurds/ adresinden alındı.

Bingöl, O. (2012). Krizlerin Uluslararasılaşması: Rejime Karşı Protestolardan Bölgesel Çatışmaya Suriye Örneği. M. S. Erol ve E. Efegil (Ed). Krizler ve Kriz Yönetimi: Temel Yaklaşımşlar, Aktörler, Örnek Olaylar içinde(ss.541-484), Ankara: Barış Kitap.

Bağ, M. (2019). "Erdoğan: Mültecilere 35 milyar dolar kaynak aktardık." Euronews, Erişim Tarihi: 06.04.2021 https://tr.euronews.com/2019/01/28/erdogan-multecilere-35-milyar-dolar-kaynak-aktardik/ adresinden alındı.

Bassam, L., ve Perry, T. (14.10.2015), "Syria's Army, Allies Plan Offensive against Insurgents in Aleppo", Reuters Erişim Tarihi.: 29.11 2022. https://www.reuters.com/article/mideast-crisis-syria-idINKCN0S71F220151014 adresinden alındı.

Bloomberg (2015, Kasım 24), Sırtımızdan bıçaklandık, sonuçları çok ciddi olacak, Bloomberg, 6 Temmuz 2021. https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1836850-putin-sirtimizdan-bicaklandik adresinden alındı.

BBC Türkçe (2011, Ağustos 9), Davutoğlu Esad görüşmesi sona erdi, BBC Türkçe, 13 Kasım 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110809_davudoglu_esad adresinden alındı.

BBC Türkçe (2015, Aralık 4), Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?, BBC Türkçe, 17 Şubat 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu adresinden alındı.

BBC Türkçe (2020, Mart 5), Erdoğan-Putin görüşmesi: İdlib için ateşkes, ortak devriye ve güvenli koridor kararı, BBC Türkçe, 10 Haziran 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51753625 adresinden alındı.

BBC Türkçe (2011, Eylül 14), Erdoğan: Esad'a halkı da inanmıyor, biz de, BBC Türkçe, 10 Mayıs 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110914_erdogan_syria adresinden alındı.

BBC Türkçe (2012, Aralık 4), NATO, Türkiye-Suriye sınırına Patriot kararını onayladı, BBC Türkçe, 19 Haziran 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204 _nato_patriot_update2 adresinden alındı.

BBC (2014, Eylül 24). Islamic State crisis: New air strikes in Syria and Iraq, BBC, 18 Haziran 2021. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29341111/ adresinden alındı.

BBC Türkçe (2019, Ekim 25), YPG: Yerel bir örgütten, NATO ülkelerinin desteklediği bir güce nasıl dönüştü?, BBC Türkçe, 25 Ekim 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50180068 adresinden alındı.

BBC Türkçe (2015, Aralık 19), BM Suriye konusunda uzlaştı: Ateşkes ve müzakere yolu açıldı, BBC Türkçe, 7 Ağustos 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151219_ bm_suriye_karar adresinden alındı.

BBC Türkçe (2011, Mart 24), Suriye'de Esad'dan Reform Vaatleri, BBC Türkçe, 18 Ocak 2022. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/ 2011/03/110325_syria_update adresinden alındı.

BBC (2017, Şubat 23), Syria's Warring Sides Brought Together for Geneva Talks, BBC News, 27 Nisan 2021. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39037609 adresinden alındı.

BBC (2022, Ocak 1), 2022'de Türkiye'yi diplomaside hangi zorluklar ve fırsatlar bekliyor?, BBC News, 20 Nisan 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59836669 adresinden alındı.

BBC Türkçe (2022, Kasım 22), Sisi'yle tokalaşan Erdoğan'dan Mısır açıklaması: Yeniden niye başlamasın?, BBC Türkçe, 25 Kasım 2022. https://www.bbc.com/turkce/articles/cql5kq25k47o adresinden alındı.

BBC Türkçe (2021, Aralık 23), Erdoğan: Türkiye-İsrail ilişkileri bölgemizin istikrarı ve güvenliği bakımından hayatidir, BBC Türkçe, 25 Aralık 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59765412 adresinden alındı.

BBC Türkçe (2022, Ağustos 12), Çavuşoğlu'nun Suriye Dışişleri Bakanı Mikdad'la görüştüğünü açıklaması ne anlama geliyor?, BBC Türkçe, 28 Ağustos 2022. https://www.bbc.com/turkce/articles/c72d5eqx385o adresinden alındı.

BBC Türkçe (2022, Eylül 22), Türkiye'nin son Şam büyükelçisi Önhon: Suriye ile süreç belli bir olgunluğa erişti, BBC, 22 Eylül 2022. https://www.bbc.com/turkce/articles/c0kzxgdrplko. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2022

Cleveland, W. (2004). *A History Of the Modern Middle East Third Edition*, Colorado: Westview Pres.

Carnegie Middle East Center, (2012). The Kurdish Democratic Union Party, Carnegie Middle East Center, 3 Kasım 2022. http://carnegie-mec.org/diwan/48526?lang=en adresinden alındı.

Chris P. (01.10.2009), “Turkey, Syria’s New Best Friend”, Guardian, 20 Mayıs 2022. http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/oct/01/turkey-syria-friendship adresinden alındı.

Cömert Y. İ. (14.09.2020). “PKK-PYD Terör Örgütü’nün Suriye’deki Kazanımları ve Türkiye’ye Etkileri”. Global Savunma. Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022 https://www.globalsavunma.com.tr/pkk-pyd-teror-orgutu-nun-suriye-deki-kazanimlari-ve-turkiye-ye-etkileri.html adresinden alındı.

Central Intelligence Agency (2010). “The Armanian Secret Army for the Liberation of Armenia: A Continuing International Threat”, Central Intelligence Agency, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022.https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00283R00040003000 92. pdf adresinden indirildi.

Cafersoy, N. (2015). Rusya neden Suriye’ye müdahale etti?. *EkoAvrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), ss. 8-12.

CNN Türk (2018), Başbakanlık Açıkladı, İşte Zeytin Dalı Harekatı’nın 12 Nedeni, CNN Türk, 7 Kasım 2022. https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakanlik-acikladi-iste-zeytin-dali-harekatinin-12-nedeni?page=1 adresinden alındı.

Cura A., ve Dmitri C. (07.12.2022), “Lavrov, ABD’nin Suriye’nin kuzeyinde 'böl ve yönet' taktiği uyguladığını belirtti”, Anadolu Ajansı Erişim Tarihi: 7 Aralık 2022. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lavrov-abd-nin-suriye-nin-kuzeyinde-bol-ve-yonet-taktigi-uyguladigini-belirtti/2757888 adresinden alındı.

Cumhuriyet (2012, Şubat 26), Türkiye emperyalizmin taşeronu oldu, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Haziran 2022. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-emperyalizmin-taseronu-oldu-332204 adresinden alındı.

Cumhuriyet (2012, Nisan 3), Suriye’ye göre Türkiye’nin yaptığı savaş ilanı, Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mayıs 2022. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/suriye-turkiyenin-yaptigi-savas-ilanidir-332172 adresinden alındı.

Cumhuriyet (2022, Kasım 23), Son Dakika: Erdoğan'dan 'Esad ile görüşme olabilir mi' sorusuna yanıt, Cumhuriye Gazetesi, 27 Kasım 2022. https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/son-dakika-erdogandan-esad-ile-gorusme-olabilir-mi-sorusuna-yanit-2005448 adresinden alındı.

Cumhuriyet (2022, Kasım 26). Esad'dan Türkiye'ye normalleşme çağrısı: Sözler değil, pratik adımlar bekliyoruz, Cumhuriyet Gazetesi, 29 Kasım 2022. https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/esaddan-turkiyeye-normallesme-cagrisi-sozler-degil-pratik-adimlar-bekliyoruz-2006370 adresinden alındı.

Çelikkol, O. (2015). *"İçimizdeki Komşu Suriye"*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Çona, Ö. (2018). *Suriye Krizinde Uluslararası Güç Mücadelesi: Vekalet Savaşları*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, s.142-143.

Çapar C. (01.03.2020), "Hulusi Akar açıkladı: Bahar Kalkanı Harekâtı başladı!", Sözcü Gazetesi, Erişim Tarihi: 1 Mart 2020 https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/idlibe-duzenlenen-harekatin-adi-belli-oldu-5654351/ adresinden alındı.

Duchêne, C. (25.08.2021), "The Opening of a Syrian Kurdish 'Representation Office' in Geneva Stirs Tensions", Swissinfo.ch. Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2021, https://www.swissinfo.ch/eng/the-o- pening-of-a-syrian-kurdish--representation-office--in-geneva-stirs-tensions/46891808 adresinden alındı.

Davutoğlu, A. (2003). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.

Dağıstan, A., ve Sofuoğlu, A. (2008). *İşgalden Katılıma Hatay*, Ankara: Phoenix Yayınları, s.106.

Duran B. (26.11.2021), BAE ile Nasıl Yeni Bir Sayfa?, Sabah Gazetesi, 12 Temmuz 2022. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2021/11/26/bae-ile-nasil-bir-yeni-sayfa adresinden alındı.

Dağıstan, A., ve Sofuoğlu, A. (2004). Sancak'ta Fransız "Mandat" Yönetimi ve Türkiye. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(60), 687-704. 01.11.2022' da https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/53094/702650 adresinden indirildi.

Derman S. G (2019). "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları". Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021 https://www.ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/ adresinden alındı.

Dagher S., ve Farnaz F. (22.08.2013). "Syria presses offensive, shrugs off gas attack claims", The Wall Street Journal, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2022 https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324619504579028621159392 79 adresinden alındı.

Deniz, T. (2013). Suriye'nin Durumu, ABD-Rusya ve Türkiye'nin Tutumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(27) s. 314-332. Erişim Tarihi: 6 Kasım 2021'de https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/474/3905 adresinden indirildi.

Djalili, R. M., ve Kellner T. (2014). Iran's Syria Policy in the Wake of the 'Arab Springs'. *Turkish Review*, 4(4): 396-405. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022'de https://repi.centresphisoc.ulb.be/sites/default/files/centre_repi/uploads/irans_syria_policy_in_the_wake_of_the_arab_springs.pdf adresinden alındı.

Deep A. (2018). "The Proxy Dilemma: Capability and Resolve in US-Iranian Competition". Modern War Institute. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2022 https://mwi.usma.edu/proxy-dilemma-capability-resolve-us-iranian-competition/ adresinden alındı.

Demir, E. (2021). Türkiye'nin Suriye politikası bağlamında TSK'nın Suriye'deki sınır ötesi harekâtlarının nedenleri ve sonuçları. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), s. 541-580. Erişim Tarihi 13 Ağustos 2021'de https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader/issue/67183/995136 adresinden alındı.

Deutsche Welle Türkçe (2017). Astana sürecinde 15 ayın bilançosu, Deutsche Welle Türkçe 7 Mayıs 2021. https://www.dw.com/tr/astana-s%C3%BCrecinde-15-ay%C4%B1n-bilan%C3%A7osu/a-43230940 adresinden alındı.

Deutsche Welle Türkçe (2017), Astana'da üçüncü tur Suriye görüşmeleri başlıyor, Deutsche Welle Türkçe 20 Nisan 2021. https://www.dw.com/tr/astanada-%C3%BC%C3%A7%C3%BCnc%C3 %BC-tur-suriye-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmeleri-ba%C5%9Fl%C4%B1yor/a-37913934 adresinden alındı.

Deutsche Welle Türkçe (2012). Rusya ve Çin'den Veto, Deutsche Welle Türkçe 20 Haziran 2022. https://www.dw.com/tr/rusya-ve-%C3%A7inden-veto/a-16110785 adresinden alındı.

Erva İ. (07.07.2018), "Rebels in southern Syria reach deal to end violence", Aljazeera Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2021. https://www.aljazeera.com/news/2018/07/rebels-southern-syria-reach-ceasefire-deal-russia-180706130719825.htm.l adresinden alındı.

Eder, M., ve Çarkoğlu, A. (2002). Su İhtilafı: Fırat-Dicle Havzası. K. Kirişçi ve B. Rubin (Ed), *Günümüzdeki Türk Dış Politikası* içinde (ss.356-392). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eroğlu, Y. (2019). "Irak, Suriye ve Türkiye Arasında Yaşanan Su Sorununun Hukuksal Çerçevesi". Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022 https://www.academia.edu/11122295/IRAK_SUR%C4%B0YE_VE_T%C3%9CRK%C4%B0%20YE_ARASINDA_YA%C5%9EANAN_SU_SORUNU adresinden alındı.

Eligür, B. (2006). Are Former Enemies Becoming Allies? Turkey's Changing Relations With Syria, Iran And Israel Since The 2003 Iraqi War, *Middle East Brief*, 9.

Erdoğan, Ş., Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*. 14(1), 6-17.

Erdoğan, S. (2015). Bir Dış Politika Aktörü Olarak Avrupa Birliği ve Suriye Krizi, *Ortadoğu Analiz*, 7(66), 16-17.

Erboğa, A. (2018). Suudi Arabistan'ın Suriye Stratejisi. H. B. Yalçın ve B. Duran (Ed), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejisi* içinde (ss.235-248). İstanbul: Seta Yayınları.

Erboğa, A. (2018). İsrail ve Suudi Arabistan'ın Suriye Ajandası, Kriter Dergisi, 2(24). 5 Mayıs 2022 https://kriterdergi.com/dis-politika/israil-ve-suudi-arabistanin-suriye-ajandasi adreinden alındı.

Erşen, E. (2016). Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 153-177.

Erşen, E. (2016). Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler, H. B. Yalçın ve B. Duran (Ed). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri* içinde, İstanbul: SETA Yayınları.

Erkmen S. (2021), "Bildiği şeytandan kırmızı çizgilere: İsrail'in Suriye politikası". Fikirturu. Erişim tarihi: 2 Haziran 2022. https://fikirturu.com/jeo-strateji/bildigi-seytandan-kirmizi-cizgilere-israilin-suriye-politikasi/ adresinden alındı.

Ekşi, M. (2017). The Syrian Crisis As a Proxy War and The Return of The Realist Great Power Politics. *Uluslararası Kriz ve Siy aset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 106-129.

Euronews (2019, Ekim 23), 7 maddede Soçi Mutabakatı: Türkiye'nin beklentileri karşılandı mı?, Euronews, 28 Ekim 2022. https://tr.euronews.com/2019/10/23/israil-cumhurbaskan-hukumeti-kurma-gorevini-gantz-a-verdi adresinden alındı.

Euronews (2022, Aralık 3). Reuters: Suriye Devlet Başkanı Esad, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmeyi reddetti, Euronews, 3 Aralık 2022. https://tr.euronews.com/2022/12/02/reuters-suriye-devlet-baskani-esad-cumhurbaskani-erdogan-ile-gorusmeyi-reddetti adresinden alındı.

Euronews (2022, Kasım 20). Türkiye'nin hava harekâtı başlattığı Suriye'de hangi bölge kimin elinde?, Euronews, 5 Aralık 2022. https://tr.euronews.com/2022/11/20/erdogan-n-yeni-operasyon-sinyali-verdigi-suriye-de-hangi-bolge-kimin-elinde adresinden alındı.

Euronews (2022, Kasım 17), Erdoğan'dan Suriye mesajı: 'Esad ile ilişkilerde haziran seçiminden sonra sil baştan yapabiliriz', Euronews, 6 Aralık 2022. https://tr.euronews.com/2022/11/17/erdogandan-suriye-mesaji-esad-ile-iliskilerde-haziran-seciminden-sonra-sil-bastan-yapabili adresinden alındı.

Expo2021hatay.com (2022), History of Hatay, Expo2021hatay.com, 17 Aralık 2022. https://expo2021hatay.com/en/hatay/culture/hinstory-of-hatay/ adresinden alındı.

Farzam R. (30.07.2022). "İran-Suudi Arabistan Normalleşme Görüşmeleri". İran Araştırmaları Merkezi. Erişim Tarihi 5 Kasım 2022 https://iramcenter.org/iran-suudi-arabistan-normallesme-gorusmeleri/ adresinden alındı.

Fırat, M., ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). 1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye: Ortadoğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II* içinde (ss.551-568). İstanbul: İletişim Yayınları.

Göngen, M. A. (2014). Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1-18.

Güler A. M. (26.11.2022), "Astana'ya yeni aktör: Çin", Cumhuriyet Gazetesi, Erişim Tarihi: 7 Aralık 2022. https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/mehmet-ali-guller/astanaya-yeni-aktor-cin-2006251 adresinden alındı.

Gillard, C. E. (2013). The Law Regulating Cross-Border Relief Operations. *International Review of theRed Cross*, 95 (890), 351–382. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022 https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-890-gillard_1.pdf adresinden indirild.

Güneş, A., ve Akkoç, S. (16.09.2009), "Türkiye-Suriye arasındaki vize kaldırıldı", Milliyet Gazetesi, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022. https://www.milliyet.com.tr/gundem/turkiye-suriye-arasindaki-vize-kaldirildi-1140074 adresinden alındı

Güler, Ç. M. (2019). Türkiye-Rusya İlişkileri. N. Miş, M. Ataman, M. Yeşiltaş, C. D. Uzun, K. İnat, E. Bayraklı, vd., (2019). *2019'da Türkiye* içinde (156-162). İstanbul: SETA Yayınları.

Gazete Duvar (2022, Kasım 23), 19. Astana Görüşmeleri sona erdi, Gazete Duvar, 10 Aralık 2022. https://www.gazeteduvar.com.tr/19uncu-astana-gorusmeleri-sona-erdi-haber-1590521 adresinden alındı.

Güler, Ç. G. (2021). Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikaları 2021. B. Duran, K. İnat, ve M. Caner (Ed). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021* içinde (257-279). İstanbul: SETA Yayınları.

Gebeily M., Coşkun O., ve Bassam L. (02.12.2022). "Syria resisting Russia's efforts to broker Turkey summit, sources say", Reutres Erişim Tarihi: 5 Aralık 2022. https://www.reuters.com/world/syria-resisting-russias-efforts-broker-turkey-summit-sources-say-2022-12-02/ adresinden alındı.

Houeix R. (14.04.2018). "A History of the Syrian Chemical Weapons 'red line' ", France 24, Erişim Tarihi: 27 Kasım 2022 https://www.france24.com/en/20180414-syria-chemical-weapons-red-line-obama-macron-assad-russia-usa-france-idlib adresinden alındı.

Holliday J. (2011). "The struggle for Syria in 2011". Institute for the Study of War. Erişim Tarihi:15.02.2017 https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Struggle_For_ Syria.pdf adresinden indirildi.

Hughes, A. G. (2014). Syria and the Perils of Proxy Warfare, *Small Wars & Insurgencies*, 25:3. (ss.522-538). Erişim Tarihi: 27 Kasım 2022

https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09592318.2014.913542?journalCode=fswi20 adresinden indirildi.

Hein, M., Muno, M., Thurau, J., Klein, R., ve Bushuev, M. (2018, Nisan 12). “Suriye'deki uluslararası aktörler: Kim ne istiyor?” Deutsche Welle, Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2021 www.dw.com/tr:https://www.dw.com/tr/suriyedeki-uluslararas%C4%B1-akt%C3%B6rl er-kim-ne-istiyor/a-43363485 adresinden alındı.

Haydar O. (2022), “Türkiye-İsrail Normalleşmesinde Yeni Aşama: Çavuşoğlu’nun Ziyareti”, Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 2 Haziran 2022 https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-israil-normallesmesinde-yeni-asama-cavusoglu-nun-ziyareti/2603746 adresinden alındı.

Hâle, W. (2019). Turkey, the U.S., Russia and Syrian Civil War. *Insight Turkey*, 21(4), 25-40. Erişim Tarihi: 11.11.2022 https://www.insightturkey.com/file/1197/turkey-the-us-russia-and-the-syrian-civil-war adresinden indirildi.

Hamsici M. (22.09.2022), “Türkiye’nin son Şam büyükelçisi Önhon: Suriye ile süreç belli bir olgunluğa erişti”, BBC Türkçe Erişim Tarihi: 28 Kasım 2022. https://www.bbc.com/turkce/articles/c0kzxgdrplko adresinden alındı.

Haber Türk (2011, Haziran 22), Şam’dan Ankara’ya Tepki!, Haber Türk, 22 Haziran 2011. http://www.haberturk.com/dunya/haber/641941-suriyeden-turkiyeye-sert-tepki adresinden alındı.

Haber Türk (2022, Aralık 13), Son dakika haberi Bakan Çavuşoğlu’ndan kritik Suriye açıklması, Haber Türk, 12 Aralık 2022. https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-bakan-cavusoglu-ndan-kritik-suriye-aciklamasi-3546765 adresinden alındı.

Haber 7 (2011, Ağustos 10), Davutoğlu: Esad’ın sayılı günleri kaldı, Haber 7, 18 Nisan 2022. http://www.haber7.com/dis-politika/haber/772875-davutoglu-esadin-sayili-gunleri-kaldi adresinden alındı

Haberrus (2012, Temmuz 18), Başbakan Erdoğan, Moskova'da, Haberrus, 3 Ağustos 2022 https://haberrus.ru/politics/2012/07/18/basbakan-erdogan-moskovada.html adresinden alındı.

Hürriyet (2011, Eylül 21), Başbakan Erdoğan'ın Obama görüşmesi sonrası açıklamaları, Hürriyet, 12 Ekim 2022. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdoganin-obama-gorusmesi-sonrasi-aciklamalari-18786674 adresinden alındı.

Hacıoğlu N. (06.07.2022), "İsrail ile Rusya, Suriye'de niye kapışıyor", Hürriyet, 6 Temmuz 2022. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-ile-rusya-suriyede-niye-kapisiyor-42096471 adresinden alındı.

Hürriyet (2022, Kasım24), Rusya'dan Türkiye'ye 'kara harekâtı' mesajı: Gerilimi artıracak, Hürriyet, 29 Kasım 2022. https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/rusyadan-turkiyeye-kara-harekati-mesaji-gerilimi-artiracak-2005758 adresinden alındı.

Hürriyet (2022, Kasım 27), ABD eski Suriye özel temsilcisi Jeffrey'den CNN Türk'e özel açıklama: 'Türkiye endişelerinde haklı', Hürriyet, 9 Haziran 2022. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/c-indeki-protestolarda-siye-istifa-cagrisi-42178102 adresinden alındı.

Hürriyet (2019, Ekim 23), Soçi Zirvesi Rus Medyasında Geniş Yer Buldu, Hürriyet, 14 Nisan 2022. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-putin-gorusmesi-rus-basininda-genis-yer-buldu-41357038 adresinden alındı.

Hürriyet (2022, Kasım 26), Kara harekâtı kısa sürede başlatılacak, Hürriyet, 26 Kasım 2022. https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kara-harekati-kisa-surede-baslatilacak-6863175 adresinden alındı.

Hürriyet, (2019, Ocak 27), Mutabakat anlaşmayla genişletilmiş, Hürriyet, 2 Ocak 2022. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mutabakat-anlasmayla-genisletilmis-41095938 adresinden alındı.

İsaev S. (23.01.2018), "Afrin Harekâtı Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri", Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 23 Ocak 2018. https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afrin-harekati-baglaminda-turkiye-rusya-iliskileri/1039497 adresinden alındı.

İbas S. (2004). Türkiye Suriye İlişkilerinin Tarihi. T. Yılmaz ve M. Şahin (Ed). *Orta Doğu Siyasetinde Suriye* içinde (s.46). Ankara: Platin Yayınları.

İnce, A. S. G. (2020). Uluslararası Hukuk Bağlamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekatları. *Malatya Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi,* 1(1). 7 Nisan 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtuiyb/issue/53412/681513 adresinden indirildi.

İzbul, C. (07.08.2011), "Erdoğan: Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız", Voa Türkçe, Erişim Tarihi: 7 Şubat 2022 https://www.voaturkce.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-geregini-yapmak-durumundayiz-127078293/898713.html adresinden alındı.

İnat, K., ve Telci, N. İ. (2009). Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009. B. Duran, K. İnat ve M. Ataman (Ed). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* içinde (ss.93-158). Ankara: SETA Yayınları.

İnat, K., ve Telci, N. İ. (2011). Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011. B. Duran, K. İnat ve A. R. Usul (Ed), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, içinde (ss205-264). Ankara: SETA yayınları.

İndependent Türkçe (2021, Aralık 2), Suriye Parlamentosu'ndan bildiri: Hatay'ı geri alacağız, İndependent Türkçe, 27 Nisan 2022. https://www.indyturk.com/node/442826/d%C3%BCnya/suriye-parlamentosundan-bildiri-hatay%C4%B1-geri-alaca%C4%9F%C4%B1z adresinden alındı.

İndependent Türkçe (2022, Haziran 16), Astana bildirisi: Suriye'de ayrılıkçı yönetimlere karşı işbirliği devam edecek, İndependent Türkçe, 2 Kasım 2022. https://www.indyturk.com/node/522541/d%C3%BCnya/astana-bildirisi-

suriyede-ayr%C4%B1l%C4%B1k%C3%A7%C4%B1-y%C3%B6netimlere-kar%C5%9F%C4%B1-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-devam-edecek adresinden alındı.

İlkha Haber (2020, Şubat 12), İdlib'in gölgesinde Astana Anlaşması ve Soçi Mutabakatı, İlkha Haber, 18 Haziran 2022. https://ilkha.com/analiz/idlib-in-golgesinde-astana-anlasmasi-ve-soci-mutabakati-115557 adresinden alındı.

Kaplan E. (17.06.2021). "No Change of Course from Turkey on F-35s, S-400s: President", Anadolu Agency, Erişim Tarihi: 17 Haziran 2022 https://www.aa.com.tr/en/politics/no-change-of-course-from-turkey-on-f-35s-s-400s-president/2277176 adresinden alındı.

Karadaş A., ve Ertaş Y. (26.08.2019), "Soçi anlaşması çöktü, Astana kırılma noktasında", Evrensel Haber, Erişim Tarihi: 12 Aralık 2021. https://www.evrensel.net/haber/385493/soci-anlasmasi-coktu-astana-kirilma-noktasinda adresinden alındı.

Karagül İ. (29.11.2011), "Suriye: Savaşa bir adım kaldı..", Yeni Şafak, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2022. https://www.yenisafak.com/yazarlar/ibrahim-karagul/suriye-savaa-bir-adim-kaldi-29977 adresinden alındı.

Kadıoğlu, A. İ. (2020). Suriye iç savaşı ve Türkiye: Çatışma, güvenlik ve sığınma. OPUS *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29). 5 Temmuz 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/pub/opus/issue/56333/714551 adreinden indirildi.

Kodaman, T. (2007). *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi*. Ankara: Asil Yayın.

Kerman, İ., ve Efegil, E. (2017), Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2). 20 Kasım 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/pub/uksad/issue/33355/371247 adresinden indirildi.

Kakışım, C. (2017). Türkiye'nin Enerji Merkezi Ülke Olma Hedefi Açısından Bölgesel Riskler ve Bölgesel Fırsatlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3 (28), ss. 431-450. 16 Mayıs 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/38547/11 86544 adresinden alındı.

Koçak, M. (2017). "Türkiye-Rusya İlişkileri". Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2022 https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf adresinden alındı.

Karabat A. (25.08.2014). "IŞİD Devlet Olmak İstiyor", Aljazeera, Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2022 http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-https://undocs.org/S/RES/1373(2001) adresinden alındı.

Korkmaz, K. (2022). 2011 Arap Baharı Sonrası ABD'nin Suriye Politikası ve Stratejisi. C. D. İpek (Ed), *Suriye Krizi: Bölgesel Dinamikler ve Küresel Yansımalar,* içinde (313-333). Ankara: Vega Basım Hizmetleri.

Kiraz, S. (2018). Suriye İç savaşı sırasındaki Türk dış politikasının neoklasik realizmin bakış açısından analizi (2011-2017) (Yayın no. 504455) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Koyuncu, B.L. (2013), Uluslararası İlişkilerde Ekonomi Faktörü: Uluslararası Ekonomik Örgütler ve Süreçler. E. F. Keyman, B. Y. Dural (Ed), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (96-121). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kibaroğlu, A. (2003). Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü. *Stradigma Dergisi*, 6. 7 Aralık 2022'de *http://www.stradigma.com/index.php* adresinden indirildi.

Korkmaz, C. S. (2016), Fırat Kalkanı Harekâtı'nın Askeri Perspektiften Değerlendirilmesi. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi,* 8 (77). 10 Haziran 2022'de https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/9_bayramsinkaya_77.pdf adresinden indirildi.

Karal, E. Z. (1998): *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.

Kanbolat H. (04.10.2011). “Başbakan Erdoğan’ın Hatay Ziyareti Öncesi Türkye-Suriye Ekonomik İlişkilerine Genel Bakış”, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. Erişim Tarihi: 06.03.2022 https://www.orsam.org.tr/tr/basbakan-erdogan-in-hatay-ziyareti-oncesi-turkiye-suriye-ekonomik-iliskilerine-genel-bakis/ adresinden alındı.

Karakurt, O. (01.02.2016), “Farklı düşünseler de rejime karşı birlikteler”, Aljazeera, 8 Ekim 2021 https://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/farkli-dusunseler-de-rejime-karsi-birlikteler adresinden alındı.

Lewis, B. (1996). *Ortadoğu; Hristiyanlığın Başlangıcından Günümüze Ortadoğu’nun İki Bin Yıllık Tarihi*. İstanbul: Sabah Kitapları.

Lawson, F. H. (2014). Syria’s mutating civil war and its impact on Turkey, Iraq and Iran. *International Affairs*, 90(6), 1351-1365.

Altunışık M. (2016). “The Inflexibility of Turkey’s Policy in Syria”. European Enstitute of the Mediterranean. Erişim Tarihi: 10 Ekim 2022 https://www.iemed.org/publication/the-inflexibility-of-turkeys-policy-in-syria/ adresinden alındı.

Muslu, F. (2018). “Suriye İç Savaşı’nda Esed’in Rolü, Konumu ve Geleceği”. *SETA Analiz*, Sayı: 236, s.15- 16.

Nasrallah B., Şerife A., ve el-Abdullah U. (2021), “Suriye’deki askeri kontrol haritası 2021 sonu-2022 başı”. Jusoor.co. Erişim Tarihi 5 Mayıs 2022 https://jusoor.co/tr/details/suriyedeki-askeri-kontrol-haritas%C4%B1-2021-sonu-2022-ba%C5%9F%C4%B1 adresinden alındı.

Mülteciler Derneği (2022, Ocak 2), Türkiye’deki Suriyeli Sayısı, Mülteciler Derneği, 24 Kasım 2022. https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/ adresinden alındı.

Mülteci Hakları (2019, Temmuz 29), Mülteci Hakları Koordinasyonu Geri Göndermeme İlkesi Hakkında Tutum Belgesi, mültecihaklari.org, 15 Temmuz 2021. https://multecihaklari.org/?p=213 adresinden alındı.

Milliyet (2015, Aralık 4), Rus uçağının düşürülmesinin arka planındaki inanılmaz detay, Milliyet Gazetesi, 18 Mart 2022. http://www.milliyet.com.tr/rus-ucaginin-dusurulmesinin-arka-gundem-2158547/ adresinden alındı.

Milliyet (2011, Kasım 23), Erdoğan'ın Son Suriye Sözleri Dış Basında Yankılandı, Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 2022. https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdoganin-son-suriye-sozleri-dis-basinda-yanklandi-1466401 adresinden alındı.

Milliyet (2011, Kasım 22), Erdoğan Yarın Ne Açıklayacak?, Milliyet Gazetesi, 17 Ekim 2022. https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-yarin-ne-aciklayacak-1465999 adresinden alındı.

Milliyet (2011, Haziran 7), Bakan Davutoğlu'nun yüzde 50 iddiası, Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 2021. http://www.milliyet.com.tr/bakan-davutoglu-nun-yuzde-50-iddası-siyaset-1399695/ adresinden alındı.

Mynet Haber Sitesi, (2019, Kasım 25), MSB: Barış Pınarı Harekâtı'nda 2 binden fazla mayın ve EYP etkisiz hale getirildi, Mynet Haber Sitesi, 20 Nisan 2022. https://www.mynet.com/msb-baris-pinari-harekatinda-2-binden-fazla-mayin-ve-eyp-etkisiz-hale-getirildi-110106176 709 adresinden alındı.

NTV İnternet Sayfası (2019, Ekim 17), Cumhurbaşkanı Erdoğan-ABD Başkan Yardımcısı Pence görüşmesi sona erdi, NTV İnternet Sitesi, 14 Mayıs 2021. https://www.ntv.com.tr/dunya/ bestepedeki-kritik-gorusme-sona-erdi,b9k9K3BMm0qGNA7PhgBuNw adresinden alındı.

Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III 2001-2012).* İstanbul: İletişim Yayınları, s. 402.

Oran, B. (2011). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II 1980-2001),* İstanbul: İletişim Yayınları.

Okur, M. A. (2004). Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye. M. Şahin ve T. Yılmaz (Ed). *Orta Doğu Siyasetinde Suriye,* içinde (141-142). Ankara: Platin Yayınları.

Oğuz, Ş., ve Çelik, E. K. (2018). Conflict in Syria: Is it Proxy Warfare?. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2). 44-69. 20 Temmuz 2022 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/609804 adresinden indirildi.

Oytun Orhan, (18.06.2015). "Tel Abyad'ın PYD/YPG Tarafından Ele Geçirilmesinin Olası Sonuçları", Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2022 https://www.orsam.org.tr/tr/tel-abyad-in-pyd-ypg-tarafindan-ele-gecirilmesinin-olasi-sonuclari/ adresinden alındı.

Örmeci O. (2019). "Barış Pınarı Harekâtı Başladı". Uluslararası Politika Akademisi. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021 http://politikaakademisi.org/2019/10/10/baris-pinari-harekati-basladi/ adresinden alındı.

Özey, R. (1997), *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.

Öztürk, O. M. (1997). *Türkiye ve Ortadoğu*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Özlük, E. (2015). "Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve 'Özür' Meselesi". Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. Erişim Tarihi: 7 Aralık 2022 https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-ve-rusya-arasindaki-ucak-krizi-ve-ozur-meselesi/ adresinden alındı.

Özçelik, N. ve Acun, C. (2018). "Rapor: Terörle Mücadelede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekâtı" Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları. Erişim Tarihi: 13.12.2021 https://www.setav.org/rapor-terorle-mucadelede-yeni-safha-zeytin-dali-harekati/ adresinden alındı.

Özer, Sarp (01.03.2020), "Bakan Akar: İdlib'de başlatılan Bahar Kalkanı Harekâtı başarıyla sürdürülmekte", Anadolu Ajansı.https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekati/bakan-akar-idlibde-baslatilan-bahar-kalkani-harekati-basariyla-surdurulmekte/1750603]. Erişim Tarihi: 08.03.2022

Özer, D. (2007) "Syria And Turkey Relations: The Changing Face Of Turkish Foreign Policy", *Civilacademy*, 5(3), 15-30.

Öztop, F. A. (2015). "Devlet İçi Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme". *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2): 56-75.

Pehlivanlı, H., Sarınay, Y., Yıldırım, H. (2001). *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Pamukçu, K. (2000). *Su Politikası,* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Pamukçu, K. (1998): Su Sorunu ve Türkiye Suriye/Irak İlişkileri. Sönmezoğlu, F. (Ed). *20. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (s.253) İstanbul: Der Yayınları.

Pope, H. (22.10.1998). "Turkey Shows New Boldness To Neighbors". Wall Street Journal. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2021 https://www.wsj.com/ adresinden alındı.

Polat, Ş. D. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki askerî harekâtının amaçları ve sonuçları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 53-96.

Pusula Haber (2017), "Suriye Konulu Astana 3 Toplantısı", Pusula Haber, 14 Mart 2022. https://www.pusulahaber.com.tr/suriye-konulu-astana-3-toplantisi-540732h.htm adresinden alındı.

Rubin, B. (2007). *The Truth About Syria*, New York: Palgrave Macmillan.

Rondeaux, C. Ve Sterman, D. (2019). "Twenty First Century Proxy Warfare: Confronting Strategic Innovation in a Multipolar World". New America. Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022 https://www.newamerica.org/international-security/reports/twenty-

first-century-proxy-warfare-confronting-strategic-innovation-multipolar-world/ adresinden alındı.

Reuters (2022, Aralık 15), Turkey seeks a trilateral mechanism with Russia, Syria-Erdoğan, Reuters 15 Aralık 2022. https://www.reuters.com/world/turkey-seeks-trilateral-mechanism-with-russia-syria-erdogan-2022-12-15/ adresinden alındı.

Rüdav (2022, Eylül 25), Çavuşoğlu: ABD'nin PYD'ye silah vermesinden rahatsız oluyoruz, Rüdav, 25 Eylül 2022. https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/25092022 adresinden alındı.

Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.

Sandalcilar, A. R. (2011). Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4). ss.213-229. 11 Kasım 2022'de http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/ viewFile/6088/6494 adresinden indirildi.

Saab, Y. B. (2009). "Syria And Turkey Deepen Bilateral Relationss". Brookings. Erişim Tarihi: 11 Ekim https://www.brookings.edu/articles/syria-and-turkey-deepen-bilateral-relations/ adresinden alındı.

Sarı E. H. (2017). Reflection of beliefs and worldviews of the turkish ruling elite on the syrian chrisis. F. Aksu ve H. S. Ertem (Ed). *Analyzing Foreign Policy Chrisis in Turkey* içinde (s.139). UK: Cambridge Scholars Publising.

Sökmen, T. (1978). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, TTK Basımevi, s.10.

Sandıklı, A. ve Semin, A. (2014). Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye. A. Sandıklı ve E. Kaya (Ed), *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye* içinde. İstanbul: Bilgesam.

Sarinay, Y. (1996). Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 407-454.

Semin, A. (2015). “Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi”. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. Erişim Tarihi: 24 Kasım 2022 http://evreninsirlari.net/dosyalar/s07_07-Suriye%20savasi_Abd-PYD_denklemi.pdf adresinden alındı.

Salloum R. (10.10.2013). “From jail to Jihad: Former prisoners fight in Syrian Insurgency”, Spiegel International, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2022 https://www.spiegel.de/international/world/former-prisoners-fight-in-syrian-insurgency-a-927158.html adresinden alındı.

Suanna B., ve Pertova S. (2018) “Геополитические Позиции России и США в Сирийском Конфликте (Geopoliticeshkiye Pozichii Rossii i Sisha v Siriyskom Konflikte)”, *PolitologiyaiEtnopolitika*, 2, s.112.

Savcı, N. (2007). *Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu ve Anavatana Katılışı*, (Yayın no: 205225), [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Sekmen, S. Z. (2018). *Türkiye’ye Yönelik Değişen ve Derinleşen Tehditler: Suriye ve Irak’ta Kökleşen Daeş Terörü,* (Yayın no: 504977), [Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Suiçmez N. M. (2019). “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)”. Stratejik Ortak Erişi tarihi: 20 Mayıs 2022 https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html adresinden alındı.

Sputnik (2017, Temmuz 17), Erdoğan: Konuyla ilgili imzalar atıldı, inşallah S-400'leri ülkemizde göreceğiz, Sputnik, 17 Eylül 2021. https://sputniknews.com.tr/20170725/erdogan-mescid-i-aksa-1029417686.html adresinden alındı.

Sputnik (2018, Eylül 7), Tahran Zirvesi'nde 12 Maddelik Bildiri Kabul Edildi, Sputnik, 8 Nisan 2021 https://sputniknews.com.tr/20180907/turkiye-iran-rusya-zirvesinde-bildirge-yayinlandi-1035097621.html adreinden alındı.

Sputnik (2019, Eylül 13), Ankara'da üçlü Suriye görüşmesi: Liderlerin gündeminde İdlib vardı, Sputnik, 27 Ağustos 2021 https://sputniknews.com.tr/20190916/putin-erdogan-ve-ruhani-uclu-suriye-zirvesi-icin-ankarada-bir-araya-geliyor-1040179769.html adresinden alındı.

Şen, A. (2016). *Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi*. İstanbul: Yapı Bozum Yayınları, s.30-688.

Tahincioğlu, G. (15.02.2013), "Kenya'dan İmralı'ya 14 Yılın Öyküsü". Milliyet Gazetesi, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022. http:// www.milliyet.com.tr/kenya-dan-imrali-ya-14-yilin-oykusu-gundem-1669010/ adresinden alındı.

Toluner, S. (2004): *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, İstanbul: Beta Basım Yayın, İkinci Baskı.

Terzioğlu, S. S. (2018), "Uluslararası Hukuk Açısından Fırat Kalkanı Harekâtı'nın Meşruluğu Sorunu", *TBB Dergisi*, Ocak-Şubat (134). 3 Mayıs 2022'de http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2018-134-1749 adresinden indirildi.

Tüfekçi, Ö. (2017). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, İstanbul. SETA Yayınları. s. 335-335.

Taştekin, F. (2016). *Rojava: Kürtlerin zamanı*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Toraman, İ. (2015). *Arap Baharı ve Suriye* (Yayın no: 385493) [Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Tür, Ö. (01.07.2011). 2000'lerde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Siyasi-Ekonomisi. Ortadoğu Araştımaları Merkezi. Erişim 10 Mart 2022 https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/2ozlem.pdf adresinden alındı.

Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2011). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/1009). *TBMM Tutanak Dergisi*, 23. Dönem, Yasama Yılı 5, 17 Temmuz 2022'de https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss713.pdf adresinden indirildi.

T.C. Genel Kurmay Başkanlığı (2018), Zeytin Dalı Harekâtı, T.C. Genelkurmay Başkanlığı resmi internet sitesi 20 Şubat 2022. http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_47 adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2014), Türkiye'nin Su Politikası, T.C. Dışişleri Bakanlığı 10 Ağustos 2022. http://www.mfa.gov.tr/ turkiye_nin-su-politikasi.tr.mfa adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2008), Avrupa Birliği ile Su Konusu, T.C. Dışişleri Bakanlığı 3 Kasım 2022. http://www.mfa.gov.tr/ avrupa-birligi-ile-su-konusu-.tr.mfa adresinden alındı.

T.C. Millî Savunma Bakanlığı (2020), Bahar Kalkanı Harekâtı, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 13 Aralık 2022. https://www.msb.gov.tr/tr-TR/BaharKalkani adresinden alındı.

T.C. Millî Savunma Bakanlığı (2019) Bakan Akar ve TSK Komuta Kademesi Barış Pınarı Harekâtı ile İlgili Toplantı Yaptı, T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2 Ocak 2022. https://www.msb.gov.tr/ SlaytHaber/11102019-54555 adresinden alındı.

T. C. Milli Savunma Bakanlığı (2020). Rusya Federasyonu ile Varılan Mutabakat Hakkında Basın Bilgilendirme Toplantısı Düzenlendi, T.C. Millî Savunma

Bakanlığı, 31 Mart 2021. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/ 23102019-82506 adresinden alındı.

T.C. Millî Savunma Bakanlığı (2019), Barış Pınarı Harekâtı İle İlgili Son Gelişmelere İlişkin Basın Açıklaması, T.C. Millî Savunma Bakanlığı 2 Ocak 2022. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/ 11102019-54555 adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2021), Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the Consultations Held on the Margins of the Fifth Meeting of the Constitutional Committee Geneva, January 28, 2021, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Ocak 2021 https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-rusya-ortak-aciklama-28-01-2021.en.mfa adresinden alındı.

T.C. İletişim Başkanalığı (2019), Memorandum of Understanding Between Turkey and the Russian Federation, T.C. İletişim Başkanlığı 6 Eylül 2022. https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/memorandum-of-understanding-between-turkey-and-the-russian-federation adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2017), No:139, 4 Mayıs 2017, Suriye'de Çatışmasızlık Bölgelerinin Oluşturulmasına Dair Muhtıranın İmzalanması Hk., T.C. Dışişleri Bakanlığı 27 Ağustos 2021 https://www.mfa.gov.tr/no_-139_-suriye_de-catismasizlik-bolgelerinin-olusturulmasina-dair-muhtiranin-imzalanmasi-hk_.tr.mfa/ adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2012), BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye Konusunda Bir Kez Daha Karara Ulaşamaması Hk., Dışişleri Bakanlığı, 4 Şubat 2012. http://www.mfa.gov.tr/no_-38_-4-subat-2012_-bm- guvenlik-konseyi_nin-suriye-konusunda-bir-kez-daha-karara-ulasamamasi-hk_.tr.mfa. Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2021

TRT Haber (2015, Kasım 27), Türkiye'nin angajman kurallarını değiştiren süreç, TRT Haber, 18 Ağustos 2021. https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyenin-angajman-kurallarini-degistiren-surec-218869.html adresinden alındı.

TRT Haber (2019, Aralık 9), Dünden bugüne Astana görüşmeleri, TRT Haber, 12 Mart 2022. https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html adresinden alındı.

TRT Haber (2016, Haziran 27), Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin'e mektup gönderdi", TRT Haber, 14 Nisan 2022. https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-putine-mektup-gonderdi-258503.html adresinden alındı.

TRT Haber (2012, Mart 26), Şam Büyükelçiliği Kapatıldı, TRT Haber, 26 Mart 2012. https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html adresinden alındı.

TRT Haber (2011, Kasım 30), Suriye'ye Yaptırım Kararı, TRT Haber, 27 Ağustos 2021. https://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyeye-9-yaptirim-karari-18198.html adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (1998), Statement Made By İsmail Cem, Foreign Minister, On the Special Security Meeting Held Between Turkey and Syria October 20, 1998, T.C. Dışişleri Bakanlığı 5 Kasım 2021. http:// www.mfa.gov.tr/_p_statement-made-by-ismail-cem_-foreign-minister_-on-the-special-security- meeting-held-between-turkey-and-syria_br_october-20_-1998_br__unofficial-translation___p_. en.mfa adresinden alındı.

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2004), Suriye Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ın ülkemizi ziyaretleri, T.C. Cumhurbaşkanlığı 22 Ocak 2022. https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6089/suriye-arap-cumhuriyeti-cumhurbaskani-besar-esadin-ulkemizi-ziyaretleri adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2011), Türkiye Suriye ekonomik ilişkileri, T.C. Dışişleri Bakanlığı 1 Mayıs 2021. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-ekonomik-iliskileri.tr.mfa adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2012), Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 22 Ocak 2012 Tarihinde Suriye Konusunda Aldığı Karar Hk., Dışişleri Bakanlığı, 4 Şubat 2022. http://www.mfa.gov.tr/no_26_-24-ocak-2012_-arap-ligi-disisleri-bakanlari konseyi_nin-22-ocak- 2012-tarihinde-suriye-konusunda-aldigi-karar-hk_.tr.mfa adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022), No: 353, 23 Kasım 2022, 22-23 Kasım 2022 Tarihlerinde Astana'da Düzenlenen Suriye Konulu Yüksek Düzeyli Toplantı Hk., Dışişleri Bakanlığı, 22-23 Kasım 2022. https://www.mfa.gov.tr/no_-353_-22-23-kasim-2022-tarihlerinde-astana-da-duzenlenen-suriye-konulu-yuksek-duzeyli-toplanti-hk.tr.mfa adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2013), Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Jarba'yı kabul etti, Dışişleri Bakanlığı 6 Kasım 2021. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani- davutoglu-suriye-ulusal-koalisyonu-baskani-jarbayi-kabul-etti.tr adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2013, Eylül 13), Suriye'de Rejimin Elindeki Kimyasal Silahların Tasfiyesi Konusunda ABD ve RF Arasında Sağlanan Mutabakat Hk., Dışişleri Bakanlığı, 21 Ekim 2021. http://www.mfa.gov.tr/no_-245_-14-eylul-2013_-suriye_de-rejimin-elindeki-kimyasal-silahlarin-tasfiyesi-konusunda-abd-ve-rf-arasinda-saglanan-mutabakat.tr.mfa adresinden alındı.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022, Kasım 23), No: 353, 23 Kasım 2022, 22-23 Kasım 2022 Tarihlerinde Astana'da Düzenlenen Suriye Konulu Yüksek Düzeyli Toplantı Hk. Dışişleri Bakanlığı 2022. https://www.mfa.gov.tr/no_-353_-22-23-kasim-2022-tarihlerinde-astana-da-duzenlenen-suriye-konulu-yuksek-duzeyli-toplanti-hk.tr.mfa adresinden alındı.

T.C Dışişleri Bakanlığı (2012, Mart 2), Komşularlar Sıfır Sorun, 18 Eylül 2021. http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa adresinden alındı.

Timetürk (2011, Mart 11), Fidan, Şam'da Esad ile görüştü, Timetürk 8 Ocak 2022. https://www.timeturk.com/tr/2011/03/28/mit-mustesari-fidan-sam-da-esad-ile-gorust.html adresinden alındı.

Turkey.mid.ru (2018), Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a Taziye Mesajını İletti, Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği 25 Aralık 2021. http://www. turkey.mid.ru/hron/pr_t_83.html adresinden alındı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2013, Şubat 15), TÜRKİYE'YE NATO TARAFINDAN PATRİOT HAVA VE FÜZE SAVUNMA SİSTEMLERİ KONUŞLANDIRILMASINA İLİŞKİN", TBMM 12 Haziran 2021. https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=22444 adresinden alındı.

TRT Haber (2015, Kasım 27), Türkiye'nin angajman kurallarını değiştiren süreç, TRT Haber, 25 Temmuz 2021. https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyenin-angajman-kurallarini-degistiren-surec-218869.html adresinden alındı.

TRT Haber (2019, Aralık 9), Dünden bugüne Astana görüşmeleri, TRT Haber, 13 Ekim 2022. https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html adresinden alındı.

TRT Haber (2022, Kasım 23), Dışişleri'nden Astana görüşmelerine ilişkin açıklama. TRT Haber, 25 Kasım 2022. https://www.trthaber.com/haber/gundem/disislerinden-astana-gorusmelerine-iliskin-aciklama-725519.html adresinden alındı.

TRT Haber (2011, Kasım 30), Suriye'ye 9 Yaptırım Karırı, TRT Haber, 14 Eylül 2021. https://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyeye-9-yaptirim-karari-18198.html adresinden alındı.

TRT Haber (2021, Ekim 26), Irak-Suriye Tezkeresi Meclis'ten Geçti, TRT Haber, 2 Nisan 2022. https://www.trthaber.com/haber/gundem/irak-suriye-tezkeresi-meclisten-gecti-620538.html adresinden alındı.

TASAM (2007, Ekim 19), Beşşar Esad'ın Türkiye ziyareti ve bölgesel güvenlik, TASAM, 7 Mayıs 2022. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/700/bessar_esadin_ turkiye_ziyareti_ve_bolgesel _guvenlik adresinden alındı.

Ulrichsen C. K. (07.06.2022), "The Origins of Saudi-Turkey Rapprochement: Is It for Real?", Responsible Statecraft, Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022 https://responsiblestatecraft.org/2022/06/07/the-origins-of-saudi-turkey-rapprochement/ adresinden alındı.

Umar, O. Ö. (2003). *Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1940*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

Uslu, N. (2010). Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2010 (25), 147-180.

Ulutaş, U., Kanat, B. K., ve Acun C. (2015). Sınırları Aşan Kriz: Suriye. *SETA Analiz.* Mart 2015(120), s.20-21.

Usta B. (2021), "Despite Turkey's Concerns, US Provides $2B Support to YPG Terrorists", Daily Sabah, Erişim Tarihi: 11 Aralık 2021 https://www.dailysabah.com/politics/war-on-terror/despite-turkeys-concerns-us-provides-2b-support-to-ypg-terrorists adresinden alındı.

Ulutaş, U., ve Duran, B. (2016), Türkiye'nin DEAŞ'la Mücadelesinin Kritik Dönemeci: Fırat Kalkanı Harekâtı, B. Duran, K. İnat ve M. Caner (ED). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* içinde (11-30). İstanbul: SETA Yayınları.

United Nations (2008, Mayıs 6). Transboundary Waters: Sharing Benefits, Sharing Responsibilities. UN-Water 13 Ekim 2022. https://www.unwater.org/publications/transboundary-waters-sharing-benefits-sharing-responsibilities adresinden alındı.

UNHCR (2019), Cross-Border Operation, UNHCR, 15 Mayıs 2022. https://www.unhcr.org/tr/en/cross-border-operation adresinden alındı.

Jim Sciutto, J., Castillo, M., ve Yan H. (23.09.2014) U.S. Airstrikes Hit ISIS Targets Inside Syria for first time, CNN travel, 20 Mayıs 2022 https://edition.cnn.com/2014/09/22/world/meast/u-s-airstrikes-isis-syria/index.html adresinden alındı.

Üstün K. (12.01.2019). "Trump'ın Suriye'den Çekilme Kararı Nasıl Uygulanacak". Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmları Vakfı. Erişim Tarihi: 7 Nisan 2022 https://www.setav.org/trumpin-suriyeden-cekilme-karari-nasil-uygulanacak/ adresinden alındı.

Ünal B. (02.10.2015), "Obama'nın 4 yıllık Suriye politikası", Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamanin-4-yillik-suriye-politikasi/397073 adresinden alındı.

Ünal S. (21.01.2018), "Afrin için diplomatik harekât" Sabah Gazetesi, Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021 https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/01/21/afrin-icin-diplomatik-harekt adresinden alındı.

Ünal, H. (26.11.2019), "Suriye'de sarpa saran işler", Veryansın TV, Erişim Tarihi: 2 Ekim 2022. https://www.veryansintv.com/suriyede-sarpa-saran-isler/ adresinden alındı.

Vatandaş, S. (2015). *İŞİD ve Türkiye'de İŞİD Tartışmaları*. İstanbul: İlim Kültür Eğitim Derneği.

Varlık, B. A. (20.06.2018). "Astana-Soçi Görüşmeleri, Çatışmasızlık Bölgeleri ve İdlib'de Gerginliği Azaltma Kontrol ve Gözlem Noktaları". Merkez Strateji Enstitüsü. Erişim Tarihi 15 Ekim 2022 http://merkezstrateji.com/assets/media/180618-ali-goezlem-noktasi-idlib-2_1.pdf adresinden indirildi.

Yavuz C. (2005). *Geçmişten Geleceğe Suriye – Türkiye İlişkileri,* Ankara: Ankara Ticaret Odası.

Yetkin, M. (1998). *Kürt Kapanı: Şam'dan İmralı'ya Öcalan*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yurtsever, C. (1995). PKK ve Terör Silahı. *Avrasya Dosyası,* 2(3), 117-130.

Yeşiltaş, M. (2012). İran 2012. K. İnat ve M. Ataman (Ed), *Ortadoğu Yıllığı 2012* içinde (63-96). İstanbul: Açılım Kitap.

Yeltin, H. (2018). Türkiye'nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 200-214. 10 Ekim 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613692 adresinden indirildi.

Atlıoğlu, Y. (2009), Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi, *Bilge Strateji,* 1(1), 71-87. 20 Kasım 2022'de https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43533 adresinden indirildi.

Yuhas, A. (17.09.2016), "UN security council to hold emergency Meeting on US air Strikes in Syria". The Guardian 8 Ekim 2021 https://www.theguardian.com/world/2016/sep/17/russia-says-us-led-airstrikes-hit-syrian-troops-killing-62-and-wounding-dozens adresinden alındı.

Yalçın, H. B. (2018). ABD'nin Suriye Stratejisi. H. B. Yalçın ve B. Duran (Ed). Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri içinde (25-53). İstanbul: SETA Kitapları.

Youtube (2017), Atilla Ateş. Süleyman Demirel Konuşması: (dk: 2.30-4.0), Youtube. 22 Ekim 2021 https://www.youtube.com/watch?v=07qC6pd3YlY adresinden alındı.

Yeni Şafak (2020, Mart, 6), 12 km'lik güvenli koridor, Yeni Şafak, 12 Mart 2022. https://www.yenisafak.com/gundem/12-kmlik-guvenli-koridor-3528368 adresinden alındı.

Yeni Şafak (2011, Mart 6), Suriye'de Olağanüstü Hal Yasası Kaldırıldı Yeni Şafak, 3 Mayıs 2022. http://yenisafak.com.tr/Dunya/?i=314825 adresinden alındı.

Yeni Şafak (2011, Kasım 30), 9 maddelik Suriye yaptırımları açıklandı, Yeni Şafak, 30 Kasım 2011. https://www.yenisafak.com/dunya/9-maddelik-suriye-yaptirimlari-aciklandi-354002 adresinden alındı.

Yeni Şafak (2022, Aralık 2), Bakan Çavuşoğlu açıkladı: Türkiye ile Suriye arasında istihbarat düzeyinde görüşmeler gerçekleştirildi, Yeni Şafak, 5 Aralık 2022. https://www.yenisafak.com/gundem/bakan-cavusoglu-acikladi-turkiye-ile-suriye-arasinda-istihbarat-duzeyinde-gorusmeler-gerceklestirildi-3893411 adresinden alındı.

Yıldırım Z. (09.07.2021), "16. Astana Görüşmeleri Sona Erdi: Türkiye, İran ve Rusya, IŞİD'e Karşı İşbirliğine Devam Edecek". Medyascop Erişim Tarihi: 17 Haziran 2022. https://medyascope.tv/2021/07/09/16-astana-gorusmeleri-sona-erdi-turkiye-iran-ve-rusya-iside-karsi-isbirligine-devam-edecek/ adresinden alındı.

Ziadeh, R. (2011). *Power and Policy in Syria: The Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*. London: IB Tauris&Co Ltd.

Zygar, M. ve Yaremenko, V. (2005). "A friend in Need", Kommersant, içinde Current Digest of the Post Soviet Press, s. 19-20.

Ziesser, E. (2007). *Commanding Syria: Bashar Al-Asad and the First Years in Power*, London: IB Tauris&Co Ltd.

Ziesser, E. (12.06.2000). "Can Bashar Al-Assad Hold On In Syria", The Washington Institute For Near Policy, Policy Watch No:470. Erişim Tarihi: 20 Temmyz 2022 https://www.washingtoninstitute.org/ adresinden alındı.

Zibakalam, S. (30.10.2011). "Syrias poils the Iranian victory". Souria Houria. 9 Mayıs 2022 https://souriahouria.com/syria-spoils-the-iranian-victory-by-sadegh-zibakalam/ adresinden alındı.

Wilgenburg, V. (17.01.2013). “Kurdish forces clash with main Syrian opposition in Syria”, Rüdav News, Erişim Tarihi: 06.04.2021 http://www.ru-daw.net/english/news/syria/5666.html adresinden alındı.

Weiss, M. (13.12.2013), “Russia’s Return to the Middle East,” The American Interest. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022 https://souriahouria.com/syria-spoils-the-iranian-victory-by-sadegh-zibakalam/ adresinden alındı.

ÖZGEÇMİŞ

Sekmen ŞEKER

Eğitim

Y.L.s	2023	Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Ls.	2020	Maltepe Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Lise	2015	Yakacık Lisesi (İstanbul)